

531V3181

Book

Дозволено Цензурою, Житомиръ, Февраля 28 дня 1867 года.

5
31V
3181

c.4

עין משפט

כולל שני מאמרים משולבים איש אל אחיו ומדברים בעניני ישראל: הראשון עורך דין על ספרות העברית הנוכחית, על מצב כתי-הספר והרבנים המלומדים ועל תקון מצב היהודים; והשני יצא להשיב כהלכה על שאלות הממשלה, שנשאלו על דבר היהודים במכתב-עת, "קיובליאנין". ומוכיח לעיני העמים ישרת בני ישראל וספרי אמונתם.

מאת

שלום יעקב בן-חיים משה אברמ'וין.

נדפס לראשונה במ"ע "המליץ" ועתה יצא
שנית עם הערות והוספות רבות מאת ה

זיטאמיר

בדפוס א. ש. שאדאוו

בשנת תרכ"ז לפ"ק

ЭЙНЪ МИШПАТЪ

1. е. критическій взглядъ, заключающій въ себѣ двѣ статьи:
1. о еврейской литературѣ, еврейскихъ училищахъ, раввинахъ и улучше-
ніи быта евреевъ; 2., отвѣты на предложенные правительствомъ, ка-
сательна евреевъ, вопросы, напечатанные въ Кіевлянинѣ.

Соч. Ш. Абрамовича.

ЖИТОМИРЪ

Въ типографіи А. Ш. Шадова.

1867

H 4
296.07
1127.01

5' 21 ✓ 218.1

תקונים

תקון	שורה	צד
נפלו מלמעלה	12	1
ומשתלמים	6	3
נותנות	8	"
האומה	10	"
תשובות מלמטה	11	"
מבקשים	10	"
במחלקה הערבית	2	"
אבל ישראל מלמעלה	8	4
כנשר	3	5
ולגזול מלמטה	11	8
בישראל	9	"
הנה מלמעלה	7	19
מלומדה	5	36
יקום	3	42
יהיה מלמטה	1	48
התלויות	7	49
הזה מלמעלה	11	52
ודבריו מלמטה	6	55
אצל	9	59
האנושי מלמעלה	6	62
ישוכו	17	63

הקדמה.

רבים מחובבי שפת עבר אשר קראו מאמרי „עין משפט“ במכתב עתי המליץ (מגליון 34 שנה חמישית עד גליון 10 שנה ששית), העירוני להוציא אותו לאור במחברת מיוחדת. ראשית, לחשיבות הענינים הנכללים בתוכו כדאי הוא לעמוד בפני עצמו ולקרותו בקריאה תמה ולא בקריאה מקוטעת ומופסקת, אשר תפריד שילוב הרעיונות ואחדות הכוונה הנרצה, ותאבד את הרושם-הכללי; והשנית, להיות שפזור הענינים בעלי מכתבי-העתים נותן יד למגנבי דברים, לגנוב דברי אחרים בנקל יותר, כידוע, ולמה זה אפוא אכשיל קלי הדעת בגנבת דברים, אשר באמת הנה זה הכירו אצלם הרבה מרעיוני מאמרי הנזכר מתחפשים באדרת סגנון אחר, ואעבור על לאו דלפני עור לא תתן מכשול. בדברים כאלה העירוני רבים מחובבי שפת עבר ונתעוררתי להעלות את מאמרי הממושך והממורט מירכתי „המליץ“ ולקרב עצמותיו עצם אל עצמו במחברת הזאת, אשר לפניך, קורא יקר! ועוד שמתי עליו הערות ונוספות רבות, מהן ישנות, שנשמטו לראשונה בשגנה ומהן חדשות, הבאות לברר ולצרף הרעיונות ולהזקם בראיות והוכחות נאמנות וגם שנויים מעטים עשיתי באיזו מקומות. ומכל אלה אמנם לא נשתנה נוף המאמר מכל וכל, כפי שהיה בתחלה, לא פשט צורתו הראשונה ולבש צורה אחרת, רק השתלם כנוף החי והתפתה יותר.

בחשבי למותר להאריך לשון על דברי המחברת בעצמם, אחרי אשר הקורא המבין יראה בעיניו ובלבבו יבין על מה אדניהם הטבעו ומה מועיל בהם; הנה מצאתי לנחויץ להגיד פה, כי את הדברים האלה

כתבתי ושלחתי להממשלה, אחרי נדרשתי ממנה במכתב זה, אשר
אשים כה. ואלה דבריו:

„Господину издателю еврейскаго учебника
Толдотъ-Гатева Абрамовичу .

Препровождая при семъ № 58 газеты Кіевля-
нина, въ которомъ напечатано сообщенная прави-
тельствомъ статья по еврейскому вопросу, покорнѣй-
ше прошу Васъ милостивый государь, принять на
себя трудъ подробно разсмотрѣть ее и на заданные
вопросы не оставить прислать по указанному
адресу*) отвѣтную статью, которая, какъ я надѣюсь,
не мало содѣйствуетъ къ правильному рѣшенію этой
многотрудной задачи.

Чиновникъ особыхъ порученій при Генераль-
Губернаторѣ, Надворный Совѣтникъ и Кавалеръ
В. Ѳедоровъ.

22 Ноября 1864 г. № 99.,

כאשר שלחתי תשובתי להממשלה, ככל דברי, הערוכים במחברת
זו, בקשתי להשיב לי את כ"י בעברית, אחרי שיעתיקוהו ללשון רוסיא,
והנה נתכבדתי לקבל רצוף עם הכ"י מכתב-תודה זה. ואלה דבריו:

„Милостивый Государь

Принося Вамъ мою благодарность за прекрас-

*) Въ канцелярію Кіевскаго, Подольскаго и Волынскаго Генераль-
губернатора.

ный и дѣльный взглядъ Вашъ, по поводу образова-
нія еврейскаго юношества, выраженный въ возвра-
щаемой при семъ рукописи, присовокупляю, что
заявленія Ваши будутъ приняты въ серьезное вни-
маніе, при обсужденіи, всѣхъ собираемыхъ мнѣній,
по этому важному дѣлу.

Примите увѣреніе въ моемъ почтеніи

Правитель канцеляріи кіевскаго, подольскаго
и волынскаго Генералъ-Губернатора

12 Марта 1865 года № 805.,

מאמין בהתבטחה, האמורה במכתב תורה זה, כי דברי על תקון
מצב היהודים נכנסו בלב, הנני יושב ומצפה לראות מה אחרית כל
שאלות הממשלה בדבר היהודים. ויהי רצון שיהיה חסד הממשלה עלינו
כאשר יחלנו לה !

ברדיטשוב כ"ג תמוז, שנת תרכ"ו

ש"י אבראמאוויץ.

מאמר א'

אם קבלה היא נקבל.

הדברים המעבבים ידיעות העולם והטבע, המה ההרגל והדעות המקובלות; באשר ידיעת הדברים על מתכונתם לא יתכן אלא על ידי החקירה בהם, והחקירה היא השתדלות השכל, להכיר עצמות כל דבר בהכרה נכונה ולמצוא פתרון שאלות וספקות הרבה בעניני הטבע והחיים. כי השאלות והספקות המה יעירו לב אדם לדרוש במופלא ממנו ולדעת פשר החידות והמחזות הסתומות, אשר לנגד עיניו תמיד, תחת אשר ההרגל מטמטם את הלב ומסמא את העינים וירגיל את האיש להביט על דבר מבלתי יבקש חשבונות רבים ומבלתי יפלא בעיניו מה הוא, ובעלות לפעמים, בדרך מקרה, איזו שאלות וספקות על לבבו, אז תצא הקבלה*) לפעלה ותפעל על האדם בכחה הגדול, עד כי נסכה עליו רוח תרדמה וישפיק ברעיונות נכרים ובתשובות מקובלות ומסורות מדור לדור. כמה אלפי שנים נפל אכנים ותפוחים לארץ ואין איש שם על לב, לשאול סבת הדבר הזה, המורגל מאד, עד שבא החוקר נבטון ויפלא בעיניו מדוע נפל התפוח לאדמה! וירא החוקר החוא וישתומם, וידרוש וימצא פתרון המחזה הזה בחוקת כה חכום, אשר על פיו נפתרו לו חידות הרבה במראות הטבע ועל פיו ילכו כל כוכבי השמים במסלותם! — אמור מעתה: שההרגל והדעות המקובלות מונעות את החקירה והחיפוש, ואם אין הקירה אין ידיעה, ואם אין ידיעה אין שלמות והאדם עומד בשפל המדרגה.

בשפל המדרגה הזה עמד המין האנושי, בימי קדם קדמתה. השכל היה אז עודנו באבו והדמיון בחזקתו לקח לו קרנים ומשל

(*) ר"ל במלי דעלמא, כמבואר להלן. הערה המו"ל.

בנוים. הוא בדא דברי-מדוחים ויצר מחשבות על חוק - שוא, לבאר בהם חזיונות הטבע. כל אשר הפץ עשה בשמים ובארץ, בימים וכל תהומות. בקול רעם וחזיונים שמע אז האדם את קול אליל פירון הנערץ והנורא, וברעידת הארץ ראה את תנופת יד בולקאן עם פמישו החזק; כדור השמים היה בעיניו מוצק. מאבני אקדה, ששם ישבו כסאות לאילים, כסאות ליופיטור ולמלאכיו עושי רצונו; אברורה פתחה בכל יום דלתות שערי מזרח, והיליוס רכב במרכבת-השמש וכל הארץ האירה מכבודו! בדרך כזו באר לו אז האדם כל המחזות שראה ובדרך כזו התבררו לו רזי עולם וסתרי תעלומות הטבע. ויהי כי החל שכל האדם לרוב על פני האדמה וספקות יולדו להם ויתבוננו האנשים כינה וירחיבו לעזוב מעת לעת את הדעות המקובלות וחזיונות-השוא ויחלו להתחקות על שרשי המוחשים, לדעת מוצאם וסבת היותם, וחפץ הקירתם בידם הצליח, עד אשר נפקחו עיניהם לראות, כי כל הנמצאים, משחק מאזנים עד כוכבי שמי השמים, כלם על מוסדות התבונה הטבעו, משולבים הם איש אל אחיו, ע"ד סבה ומסובב, וראש שלשלת הכריאה הארוכה מגיע עד הסבה הראשונה, עד אלוה כל בריות ואדון כל תולדות. בשאלותיו ובחקירתו התרחק האדם לאט לאט מההרגל והדעות המקובלות ויעפיל לעלות על כלם השלמות עד בואו על המדרגה הזאת, שעומד עליה בזמן הזה.

והנה אף אמנם כי המין האנושי מתאמץ לצאת מאפטרופסות הקבלה, לפנות דרכו ממכשולי הדמיון ולישר מסלה לאל חי במעדר חקירתו, וכל הדברים וההגדות במעדר זה יעדרון; בבל-זאת יפתח לבבו לפעמים, להחזיק בדעות מקובלות ועוד ידון רוח הדמיון באדם להוליכו שולל, בשגם לב האדם נוטה מנעוריו לספורים ולדעות נחלו לו אבותיו, ומה גם אם עוד הנאת עצמו מסייעתו לזה, או כי הנאת אחרים מכריחתו לכך ותשים מועקה ברעיוניו. בדרך כלל נאמר, שכל דעה מקובלת מעכבת את החקירה, ואם כן תעצור גם ידיעת האדם ושלמותו. אמנם הספק הוא מניע גלגל הרעיונות ומשיב הרוח בעולם האצילות לבלתי יתעפש, על ידו

יתפרד כל רעיון להלקיו, לצמוח אחרי - כן להפליא ולתת פריו למכביר, אשר רק בזאת סוד השלמות ספון ורק בבח זה יתעלה מק האנושי וחילים יגבר. כל הנוים - המהלכים מתאמצים יום יום להנצל מכה ההרגל, ולרנעים יולדו להם שאלות משאלות שונות בארחות חייהם ומעשיהם, אשר לפנים היו במנהגו של עולם ולא אחד הסתפק בהם, ועל ידי השאלות הם הולכים ושתלמים יותר ויותר, מפני שהן מרחיבות גבול הקירתם ומעתיקות אותם מעמדתם ללכת מחיל אל חיל, ובזאת הן נותנות גם - כן רוח חיים באף ספרותם ועושות אותה מובנת ודרושה לכל, כי תשא מדברותיה על ענינים חדשים ומועילים ועל מחסורים נחוצים, הנוגעים לחיי האוה. ומי האיש החפץ חיים ולא יקרא בספרים, ומי הקורא בספרים ולא ילך לאור באור החיים?

על פי הדברים שאמרנו נאמין להשיב נכונה על השאלות הללו והן: מפני מה יאחרו היהודים לצאת בעקבי העמים על מעלות השלמות? ומפני מה אין ספרותנו נעשית הכרחית ודרושה לכל בני עמנו? — שתי השאלות האלו רחוקות זו מזו, לפי ההשקפה הראשונה, אבל באמת הנה קרובות מאד. ידעתי כי בתשובה על השאלה הראשונה יאשמו רק את היהודים לאמר: אשר ההשכלה לא נתפשטה עוד בהם כראוי ונרפים המה נרפים; ובתשובה על השאלה השנית יתלו החסרון רק בשפתנו, כי מתה היא — אבל התשובות האלה הן תשוותב מקובלות ולא נכונות. אנחנו הלא בקשים לדעת הסבה המקורית והראשית, ואותה לא נוכל למצוא בתשובה הראשונה, לפי שהסבה, אשר ההשכלה עוד לא נתפשטה בנו כראוי היא גופא צריכה סבה אחרת, מי מעכב התפשטות ההשכלה? ובלי ספק לא תוכל להיות הסבה לזאת קוצר כשרון היהודים ומעוט דעתם בטבע, גם שנאתם החכמה בעצמה, הן הנסיון יוכיח הפך הדבר הזה, שהיהודים בעלי כשרון רב המה וחרוצים מאד, אוהבים העיון ומכבדים את החכמה, עד שתורתנו גם היא נקראת חכמה. והחכם רייכענבאך בדברו בספרו על מחלקות בני אדם יכלול את העברים בחלקה-הערבית (אלאנישע אונטערראשע) ונותן בהם סימנים, שיש להם כשרונות הנפש מצוינות

ולחלן עוד נוכיח במישור, כי היהודים אינם משוללי ההשכלה ונרפים, כאשר יחשבו. — ובנוגע להתשובה השנית בדבר ספרותנו, לא נכונה היא מטעם זה: אמת כי לשון הקדש איננה שפה מדוברת, אבל בכל-זאת לא מתה היא כיתר לשונות הנזים הקדמונים. שפת כשדו ד"מ כאשר חדלה להיות שפה מרובבת, חדלו אז הכשדים להתקיים עוד, ויתערבו בגנים וילמדו מעשיהם, דתם וחוקותיהם, והלשון הזו היא אך ירושת פליטה מגוי, אשר כבר נכחד ונגזר מארץ החיים. אבל ישראל עוד חי, עוד לא התפרדו ולא בלו עצמיו, אם כי מפוזר ומפורד הוא בין העמים, עוד יעמוד טעמו בו וריחו לא נמר, אם כי בגולה הלך ולא שוקט הוא על שמריו. והוא חיה יחיה בסבת אמונתו ותורת אלהיו, אשר בעת כל אלהי העמים למעצבה יישכבון ואלילי היונים נמו שנתם על האלימפי מקום משכנם, הנה עוד לא ינום ולא יישן שומר ישראל! עוד לא אבד נצחו וזוהי יחיה בסבת תורתו, תורת הימים, אשר היא תתן נשמה לו ורוח לכל נפוצות יהודה, להיות לגוי אחד בארץ. ואם התורה היא אך היא הסבה לחיינו ואורך ימינו על האדמה, הלא בהכרח יחויב, שתהיה מקור חיים לעצמה ולהשפה הקדושה, שנכתבה בה. — השפה המכלכלת בתוכה תורת העם וחוקותיו, הנחמדות לו מזהב ומפז רב ונוהרים בהן בכל נפשם ובכל מאודם, השפה הנשארת לו ירושת פליטה מכל מחמדיו בימי קדם, בהלו נה הצלחה עלי ראשו, השפה אשר בה יביט העם אל צור מחצבתו ויזכור את כל הדר גאון עוזו וכבודו בימי קדם, אשר בה ימצא תנחומות נביאיו בצרתה לו ובה ישכח לעתות רישו, השפה אשר שלש פעמים בכל יום ישפוך בה שיחו לפני אלהי אבותיו ובה ישמעו גם את קול אלהים בדברו, הנה שפה כזו לא תהיה כמתה ועם כזה לא יוכל להקשיח לבו מאהבתה.

קראו נא באזני איש יהודי נאמן מליצת בן אפרץ, או שיר אחד מנעים זמירות ישראל, אז ילבב ונפשו גחלים תלהט, כרועה שווייצי בשמעו קול החליל ונגינות מולדתו על אדמת נכר! — ולשאנו יודע הנני פותח לו ספר החכם פראנץ דעליטש.

החכם הנוצרי הזה, אשר בכל בית ספרות - העברית נאמן הוא, יוכיח בצדק, כי שפת עבר לא מתה, ומימות עולם ועד עתה, הנה תתחדש תמיד כגשר נעוריה*).

ואולם הסבה הראשית לשני הדברים, הנזכרים בשאלות שלפנינו, מפאת היהודים, הנה היא תכונתנו להדביק יותר מדאי בדעות מקובלות, ודעה אחת אם קבלה היא נקבל אותה מבלי הבחין וקשה לנו הפרידה ממנה, אם אמנם יסודתה לא בהררי קדש. כל דעה מקובלת, תהיה איזו שתהיה, תתעכל בקרבנו בכבודות רבה מאשר תתעכל בקרב שאר העמים, ובסבת כבודות העכול תתנהל פעולת החיים לאט. ותדע שכן הוא, הן ראינו תוקף המנהג בישראל, יהיה גם מנהג הבל, עד שמרגלא בפומיהו: מנהג עוקר הלכה. — יודעים היו יהודי פולין, שבגדיהם לא מסיני הם ואדרבה יש כאן חלול השם, אשר מחלליהם בדורות-האמצעים גזרו עליהם ללבשם, ובכל זאת קשה היה לו לעמנו, להוריד השטריימיל מעל ראשם ולהחליף שמלותיהם, כביום התנצלו בני ישראל את עדים במעשה העגל! מאמין הוא היהודי באמונה שלמה בעיקר אחד משלש עשרה עיקרים: „שהבורא יתברך שמו לו לבדו ראוי להתפלל ואין ראוי להתפלל לזולתו“ ויודע גם-כן הזהרת חכמינו: „בשר ודם יש לו פטרון, אם באה לו

(* דאס דיא העבראישע שפראכע ניא געשטארבען זיין, זאנדערן אין אונטערזליכער יוגענדפרישע פארטלעכע, וואסעט זעלבסט דער געשמאקקפאללע הערדער ניכט. א. ז. וו. דער אללגעמיינען שפראכקונדע ווירד דורך דיא יודישע פאעזיע דאס גראססארטיגע פאנאראמע איינער שפראכע נור אנשוואונג געבראכט, וועלכע דיא אללעראלטעסטען אונטער דען פארהאנדענען שריפטדענקמאלען אויפלאווייזען האט, אונד דענאך ניא אונטערגינג, זאנדערן אין אימער נייען פעריינגונגען ציז אויף דיא ניא נייע זיך פארטפלאנצטע דיא, אנגלייך עקסילירט פאס פאטערלאנדישען באדען דענאך אימער דיא שפראכע איינער פאלקסטומליכען ליטעראטור צליעט, ווייל דאס פאלק ניכט, וויא דאס גריכישע אונד ראמישע, אן מאראלישער ענטקערטמונג דארינשטארב, זאנדערן איס געגענטהייל דורך דען אונזיעגזאמסטען ווידערשטאנד געגען אללע פרעמדארטיגען איינפליסע זיך בעהויפטעטע. (נור געשיכטע דער יודישען פאעזיע. XI. VI. 1.)

צרה איננו נכנס אצלו פתאום, אלא הולך ועומד על פתח חצרו של פטרונו וקורא לבן ביתו, והוא אומר לו איש פלוני בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן, אם באה לו צרה לאדם לא יקרא לא למיכאל ולא לגבריאל, אלא לו צוח והוא יענה. הה"ד: מי כה' אלהינו בכל קראנו אליו. (ירושלמי פרק הרואה) ולא עוד אלא שיודע מה שאמרו רז"ל: „אף שמות המלאכים עלו מבבל“ ובכל-זאת קשה לו לעזוב התפלות, שבהן עלה ערב רב ממלאכים שונים, וכבני ערב יצטרך גם הוא למלאך אמצעי, אשר ימליץ בעדו ויעלה תפלותיו לפני מלכותא דרקייע*) ולא עוד אלא שיעשה גם אנשים לסרסורים בינו ובין המקום ב"ה!.... הנה הנושנות חביבות לנו מאד ולא נוכל להבדל מהנה בנקל, אם שלפעמים נדע בלבנו, כי אך הבל יסודן ואין בהם מועיל. כה ההרגל גדול אצלנו בעוה"ר, עד כי לא נוכל לחפש דרכינו ולהביא את כל מעשה במשפט, לראות אם טוב הוא ואם רע. אנחנו מזלזלים מאד בכבוד שכל האנושי מבלתי לסמוך עליו כלל ומבלתי תת לו חפשה כמעט רנע לצאת לפעלו ולהבחין כל דבר על פי דרכו, אם כי לפי דברי חכמינו, חכמי-המוסר אנו מצווים ועומדים לחקור ולהתבונן, אפילו בעניני הדת, ואין פה מגמתנו להראות ממי יצאת החנופה הזאת המקובלות, כי די לנו להראות, שכך הוא... ובאמת אין לך עם, שיעשה לו אבטוריטטים הרבה וידבק בהם כמו היהודים. כל מחבר קדוש הוא לבעלי מפלגתו, ואין איש רשאי להבחין דבריו, רק לקבלם בעינים עצומות כמו שהם ולהשען עליהם. וכשאירע לפעמים, שאחד יקשה עליהם, הנה הוא מקשה רק על מנת לתרץ, והתשובה ערוכה אצלו וקודמת להקושיא. ואם על מחבר אבד כלל, איזו מאות שנה, אז דבריו הנושנים מקובלים המה לסתור בהם דעה חדשה! מה נאמר ומה נדבר אם עוד הרמב"ם בדורו צוח על זאת, וכבר העיר בהקדמתו לספר המצות בדברים האלו: „זה הוא שכל רוב הסגולות גדולי ישראל בזמנינו, כי לא יבחנו המאמר אשר לפניהם בענינו, לראות

אם בדעת או בסכלות נדרש, רק להסכימו למאמר מי שקדם, לדברי ספרי הקדמונים, בלתי בחינת מאמר הקודם אם אמת הוא אם לא. זה הוא טבע ודרכי הגדולים, כ"ש החמון, שטבעו הוא ללכת בכל ענין בדרכי הגדולים. ובאגרת תימן כתב: „והכסילים הנוערים הם שיעשו לראיה אצלם על אמיתת דבר מה בהיותו כתוב בספרים, הם לא ידעו, שהמכזב כמו שהוא מכזב בלשונו יכזב בקולמסו, ואין זה נמנע עליו, כי מי יעצרהו וימנעהו מלכתוב שקרים ודברי הבל.“ — עד עתה מעלת הקדמות גדולה אצלנו, כאלו לא ישתנה דין כל בני חלוף ורעיונות האנשים כדרכנות וכמשמרות נטועים; כאלו הזמן לעולם עומד ואין השתלמות בחיים; כאלו יוכל להיות חיים בלי חוקי חיים, היינו בלי התחדשות ובלי חליפת ותמורת היסודות! ועד עתה מקובל המאמר הזה: „אם הראשונים כאנשים אנו בחמורים.“ מבלי הביט לפעולות שכל האדם הגדולות ולהמצאותיו הנפלאות בזמן הזה בכל רחבי עולם המציאות. אהבת המקובלות נטועה מאוד גם בקרב סופרינו, עד שערך כל אחד ישוער לפי הסמיכות וההסכמות, שיש בידו מן הגדולים ולפי השוואת דעותיו בכל ענין עם דעות אנשי השם. — ההשכלה בקרב הרבה מהכמינו איננה כאויר-המחיה, אשר בבואו אל תוך הגוף יסבב עכול המזון ודחית המותרות, הנחוץ לפעולת החיים, כי המה מכניסים ואינם מוציאים, והשכלת-בתוך מעיהם עם סכלותם, עד שמזה יורד בתוכם ערבוביא והשכלה זרה, בעלת גונים הרבה! יש משכיל כורך ביחד פלפול עם הקירה מעט דרוש ופירוש עם מליצה ושירה ובתוכם שיחות חולין עם גמרא ופוחנם יחד בסברה, לצאת ידי כל הדעות, והם כי לא להזכיר, שחכמתו נסרחה, כי כל קדושו בידו ומוכיח בגדל לבב, כי כוון לדעתם, כי רוחם מדברת מתוך גרונו ומלתם על לשונו. ובמקום שיש סמיכות ואבטוריטט, שם יתלחץ רעיון לב האדם, מבלי יוכל להתפתח ולהתפשט הפשי, והספרות לא תשתלם בהדרגה בהשתלמות פנימית, כראוי לכל החיים, שגידולם וחתוך אבריהם הוא מכח פנימי ועצמי; והיא אמנם תגדל ותתרבה בהתפשטות-

חיצונית, היינו ברוב דברים ולהג הרבה, הצבורים ומונחים זו על זו, כחלקי הדוממים, מבלי קשר-רוחני ומבלי שיצמה חלק אחד מהקודם לו להשלימו, כדי לבנות יחדו גויה אחת. הספרות לא תמצא אז בארץ החיים ודבר אין לה עם אדם, אך אבן-הן היא בידי הסופרים, לאסוף על ידה כבוד-ולפעמים גם כסף — מאת מכבדיהם. על הסופר אז לשמור הכללים החוקים והמשפטים, אשר צוו אנשי השם, ואם חסר כלל אחד לא יצא ידי חובתו ומוזהירין אותו לבחור לו אחד מהמפורסמים לדוגמא ולמשל, אשר יחשוב ויכתוב כמוהו. — במקום האבטורוטט ישתעבד השכל ואי אפשר לה להבקרת להתקיים ולעמוד שמה, ובאמת לא לבד, שעד עתה לא ירגישו בתוכנו הכרה הבקורת, כי עוד ייילוה ויחשבו את המבקר למגדף ולאיש נרגן ובעל חמה. והיתה מלת "בקרת" למחבר לחגא, כל אשר יזכיר אותה אליו יפחד מפני ההוראה הזרה, אשר הוא מוצא בה, ומפני חרושם הרע, אשר תעשה עליו. במגינת לב יקנן סופר נכבד אחד ומנהמת לבו יקרא בקול שובר עצמות לאמר: „ימים רבים לספרי ישראל, ימי שדום ושלוח, ימי אורה וטובה, אזלת יד המבקרים ובינת אדם הסתתרה (אשרי הדור ואשרי סופריו, שחיו בימי אורה כאלה!) להפריע ולהחריד מנוחתם, לבלע ולנזול כבודם והדרם, ויהי כל ספר וקדושתו תואמים, שם מחבר וחבורו כאב ובנו יחדו, לאהוב ולרחם ולכבד וליראה זה את זה. אך לא לעולם קדש ואם כבוד לדור דורים, קמו חכמי הרשי משחית כישראל לחלל גאון שוא (שמעו גא רבותי! פתח בקדש וסיים בגאון שוא אטו גאון שוא קודש הוא!?) ולהסיר עטרות צבי מעל ראשי ספרי ישראל.”

והנה לפי שסופרינו המשכילים גם הם מחזיקים מקובלות וכותבים אך לשם ולשם יחוד מקראי קדש שונים, למצוא הן בעיני אנשי השם ולא נחלו על מחסורי עמנו, המתחדשים במרוצת הימים והנוגעים לחייהם, לזאת אפוא חרצובות תיי ספרותנו הנוכחית לא עצמו וחייה

כמעט אינם היים, כי העולם חשך בעדה ורוח עת החיה לא תפעמה. בדר תשב לה העברית הקדושה הזאת, הרחק משאון תבל ומהמון בני אדם וסביבה שוררת מנוחה שלמה, מנוחה, שהסופרים רוצים בה, הן יכירו וידעו, כי רק על מנוחתם יקדישו את שמם, להיות שם מחבר וחבורו כאב ובנו יחדו, לכבד וליראה זה את זה. ואם לפעמים ישאו הסופרים קולם ומהנים, הנה קולם יאבד ברחבי התהו ולא ישמע לאזנים. ובאמת במה אפוא ימשכו אליהם לבות העם? — בדברי תורתם? מה להמון העם לתורת המשכילים הזרה, החדשה והחשודה בעיניהם, אם יש להם רב תורה ומוסר בספרי יראים קדושי עליון?! — או אולי במליצתם, בשיחות חולין ולשונם? מה ימריצם כי יקראו אותן ואיזו עונג ימצאו בהן? — כל ספרות, אשר תצא ממקור חיי העם וקורותיו, הנה היא תשוב לפעול אחרי-כן על חייו ובהיותה מסובבת תשוב להיות הסבה הפועלת. רצוני, בכל עם, שספרותו הולכת ומשתלמת כראוי, כהשתלמות החיים בעלי האברים, הנה יש קשר פנימי בינו ובין הסופר, וכל אחד יפעול בהכרח על רעהו. ביחוד יחויב להיות הקשר הזה אמיץ במליץ ואיש הרוח. כשם שספרי המליץ ודברי מליצתו הם חומר מגזע העם וצומחים מתכונתו ועצמותו הפנימית, באשר יגלו את רעיונותיו, הלך נפשו ודמיונותיו, גם הגינו ותשוקותיו עם תקותיו וכל מהשבותיו; בן ישגה העם מצדו וכנצר יפרה מדברי המליץ. כי הגיוני העם, הבלתי ברורים וגלויים היטב בהכרח תמה וידיעה שלמה, המה יתבררו ויתלבנו ויצרפו על ידי רוח המליץ והשגתו, אשר יציגם בהשכל ודעת בתמונות מתאימות, עד שהם נעשים גלויים וידועים ומובנים לכל, ומתוך הזדככות המושגים ישתלם יותר העם ורוח נכון יחודש בקרבו, עד שיהיה מוכשר לעלות על מדרגה יותר גבוהה. כה יצעד הלאה מחיל אל חיל עד ידי סופריו, הבאים איש איש במועדו להגדיל תורה ולהאדיר, לדלות מושגים חדשים מנכבי חיי העם ולהוציאם מאפלה לאורה. ולפיהם תגדל הספרות ותתפתח בהדרגה מקרבה ומכחה העצמי והפנימי. וכמו שלא יצדק האומר: "כי עם לא יולד על ברכי הליטעראטור, אך להפך, היא תולד על ברכי העם." ככה לא יצדק גם האומר: "כי

רוח העם נולד על ברכיה ולא להפך. שני אלה שנו ברואה, בשפטים את הדבר רק מצד אחד. ואולם האמת היא, כי עם וספרותו מצטרפין יחדו, להיות כל אחד פועל ומתפעל, ובעת שהספרות מסוככת תשוב להיות הסבה הפועלת כאמור, ובזאת הלא עוז בידה להעשות מעצמה הכרחית וקנין עם כלו. אבל הספרות, אשר דבר אין לה עם העם ומחסוריו ואיננה מתפעלת, היא לא תוכל להיות פועלת, דבר אין גם לה עם עמה ואך למותר היא בארצות החיים. המון העם משתומם על מציאותה ושואל: מה הספרות הזאת לכם? מה חפצה? מה ישועתה? מה יתן ומה יוסיף מושך בשבט ספר? ומה יתרון לבעל הלשון? והסופרים נבוכים ואינם יכולים להשיב נכונה. . . . אוי לו לסופר מכובד, שעשה ספרים הרבה אין קץ, אם פגע בו איש המוני ושואל אותו לתומו השאלה ההיא! אכן נגף היא השאלה התמימה הזאת לסופרים הרבה, בה ינופצו פתאם כל יגיעם וכל כבודם מימי קדם, בה ינופץ מליץ ומליצתו, בה ינופץ משורר ושירתו, בה ינופץ מתחכם ומאמריו ובה ינופץ אהה! מבאר ובאוריו ואת כלם ישא רוח. לא אחת ראינו צרת נפש הסופרים האומללים, בהכלים איש מהמון עם אותם בשאלות כאלה, והם נמגמו בלשונם משבר רוח ולא ידעו להשיב נכונה, ותשובתם: כי המה כותבים לכבוד השפה וכדומה. . . . לא הושיעה למו. — קורות העמים יורונו, כי בימי הרעפארמאציה בתחלת המאה השש עשרה, כאשר נתקרבו הכתות בעם גרמניא והשכל יצא לחפשי מסבלות הדעות המקובלות ונגע בכל דבר, הנוגע לחיי כל האומה, אז באה הצפירה אל החכמות והספרות עשתה חיל: קורות הזמן ההוא הפיחו בה נשמה ורעיון, וכזה היתה שוה לכל נפש אדם וגם המון עם לקחו בה חלקם. אבל בסוף המאה ההיא, בעזוב הגרמנים הנסיון והעולם העשיה, ויסגרו באהליהם לבנות שיטות, אפורחות באויר, ויתנו היתרון להעיון על המעשה, אז ירדה השכלת העם והספרות עשר מעלות אהורנית, סר רעיונה מעליה ותהי הומר בלי צורה וכגולם בלי רוח, אם כי הבהילו לתת לה תמרוקי הלשון ומנות הדקדוק ובראו לה כללי ניב שפתים ומבטאים גמלצים. — זה הדבר, אשר דברנו מאז, כי הדר הספרות הוא אך רעיון לב האדם.

ההולך ומשתלם בה, אך הכרת הטבע והחיים שיתגלו בקרבו, אך הם ישפכו עליה רוח חן ויתנו לה הכח, לקחת נפשות במדברותיה' אך בהם תעשה חיל למשוך לבות הקוראים ולהשלים את הרגשתם הפנימית, שתרגיש הטוב והיופי המוסרים ולהאדיר דעתם ובינתם. וכל ספר, שאין בו רוח החיים הזה הלא אך בשר חי הוא בספרות!... אל תאמינו להועיל לנו בספרים ובענינים מתים, להטות בהם הרגשותינו אל כל אשר תחפצו: לעונג לאהבה, למוסר, לצדקה ולחמלה. הן הרגשות כאלה יוכלו להעיר בתוכנו רק פני החי, אשר מבין כל תנועותיו השונות יצהירו לנו מאווי נפשו ורוחו, והמת הנה הוא יתן בלבנו אך מורא, התהתים ותועבה! רב לכם העומדים להתעוות נפשיכם, רב לכם להתפאר בשערים, כי חפצכם להשכיל להועיל, לא זאת תחפצו אחי... הן לא זאת הדרך ולא זאת המסלה, לבוא בה לעזרת השפה ולעזרת אחיכם. —

וראינו להעיר, כי באמרנו דעות מקובלות, אין כוונתנו למקובלות במלי דשמיא ודברי קדש, חלילה, כבודם במקום מונח, וכוונתנו אמנם למקובלות במלי דעלמא ודברי חול. אף במקום שהרשות לנו לעיין ולהתבונן לא נעמיק חקר וגם במקום, שבידנו לשאול ולהסתפק אנחנו שותקים. הסופרים המה ככתה מיוחדת, אשר נשבעו, שיהיו כלם שפה אחת ורעיונות ודברים אחדים, „לאהוב ולרחם, לכבד וליראה זה את זה למען יהיה כל ספר וקדושתו תואמים ולמען יהיה שם מחבר וחבורו כאב ובנו יחדו“ ואיך יהיו כל אלה, אם בינת אדם לא תסתתר ותפריע ותחריד מנוחתם? — אמת, יש היוצאים מן הכלל, ולא אלמן ישראל מחכמי לב ומביני מדע ואנשי אמת, היודעים מה טוב לאדם בחייהם ובמה יזכה סופר את ארחו; אבל אין כח באלה לעמוד בפרץ, להשיב לב העם על הספרות ולב הספרות על העם, כי יקבלו שפע חיים זו מזו; הן לזאת נחוץ אומץ-רוח מרובה, התאחדות פעולות רבים למטרה אחת ועבודה תמידית בלתי מופסקת ומנהל את הרוח בקרב כל העם להחיותו ולהעירו לכל פועל טוב, לצדק משפט ומישרים. את כל התנאים הקשים האלה יוכלו למלאות רק מכתבי-העתים ולהם היכולת לנסות כחם בדבר גדול כזה ולקוות לאחורית

טובה. ובכן מה שמח לבנו בעת התעוררו בארצנו אנשים חכמים וידועים, להוציא מכתבי-עתים בשפת עבר, מדי שבוע בשבוע! לראשונה הוציא הרב החכם ש"י פין את מ"ע, "הכרמל" בוילנא, ובעוד איזו חדשים הוציא הרב החכם א'. צעדערבוים את מ"ע, "המליץ", באדעסא. עתידות טובות ונעימות חזינו לנו בדמיוננו ושמחנו שמחה גדולה בשמענו, כי גם לעמנו יצאו מכתבי-העתים! הן במכתבי-העתים ישפכו עלינו רוח העת ההיה, והיתה אמונת עתם חוסן ישועות חכמת ודעת. והבטחות האלה עוד שמענו מפי החכם רי"א שערשעווסקי, בן משק בית הכרמל. בשיר וקול תודה הואיל באר את תעודת מכתב-עתי זו ועל מה אדניו הטבעו, ויורה אותנו דעה, כי שמו הכרמל מוכיח על מעשיו ועל מטרתו ובשמו הזה נכללו כל אופני פעולותיו. *) והעריך אותו בדבריו הנמצאים והנמרצים להר הכרמל:

„שם נבדלם בן עמרי חחן אֶת־בַּעַל
כְּהִנִּי וְנִבְיָאִי קָבָשׁוּ כְּמַעִיר בַּשָּׂת
שֵׁם הַשִּׁלֵּךְ לַעֲפָר גִּזֵּר הַבַּעַל
כִּנְצָר נִתְּעַב וְכִמּוֹ נִפֵּל אִשְׁת
כְּדִי־הָעַם שָׁמָּה קָרְאוּ בַּכְּרִמָּלָה
אֲדָנִי הוּא הָאֵל אֱלֹהִים סָדָה.”

„אֲמַנָם אֲחֵי הַכְּרִמָּל הוּא! אֶרְאֶהוּ,
גַּם אַתֶּם תִּרְאוּהוּ קִבִּי בְּטוֹחַ,
אֲךָ לֹא כְּרִמָּל מְגִישׁ עֲפָר הִנֵּהוּ,
רַק כְּרִמָּל חַי וְבוֹ נֶפֶשׁ וְרוּחַ,
וְכֵּן בַּכְּרִמָּל - הָעֲפָר תִּדְעוּ
בֶּן בַּכְּרִמָּל - הָרוּחַ כֹּל תִּמְצְאוּ.”

(*) ואלך מחסרון הידיעה לגלג המלגלג במ"ע Кіевскій Телеграф על הסס
"הכרמל" שקרא הר"ר פין למ"ע. לכשיבנה המקדש יבין המלגלג חמאת שמנה על כל
אלהו שמה.

יֵעַן חֵכְמָה וּמוֹסֵר כָּל־צִמְחָהוּ ,
צִיצִיו וּפְרָחָיו אֶף בִּינָה וְדַעַת
וּפְרִי קִדְשׁ הַלְוִלִים כָּל־פְּרִיָּהוּ ,
עֲצָה וְלִקְחָה עַל אֶזְנוֹ שׁוֹמֵעַת
הַחֲכָם יַחֲכֶם עוֹד יִשְׁכִּיב הַבֶּעֶר
וְלִדְרֹךְ הַחַיִּים הֵן פֹּה הַשְּׁעָרִי .

מי אפוא אשר נחלת אהבת עמו לא עוממה בו ולא שמח
אז אתנו למשמע אזניו את הדברים האלה: כי ככרמל בהרים, אשר
שם נקדש אלהי אמת ועובדי הפעל ונביאי השקר נכלמו ממעשיהם,
כן הכרמל הרוחני ומכתב-העתי יקדיש גם הוא את שם האמת, וכל
הבעלים בעמנו, בעלי מופתינו וחרטומנו ומתעתעינו ילבשו כמעיל
בושת, יען כי יכלול בתוכו חכמה ומוסר, בינה ודעת, עצה
ולקח ולדרך החיים בו השער! הוא ירדפנו מעמדתנו, מנוחה
ידריכנו וינהיגנו על דרך החיים והשלמות. כמה שאלות תולדנה וכמה
תקנות טובות תעשינה חדשים לבקרים, כמה דעות מקובלות תבטלנה
ועל מקומן תצמחנה דעות אחרות, מזריעות זרע חכמה וחיי עולם!
ככה השבנו וככה קיונו בתחלה, אבל משך ארבע שנים*) הראנו
לדעת, כי אך חלום נעים היו כל תקותינו. לא נוכל להתאונן על
סופרי ישראל, כי התעצלו במלאכתם ומנעו פרי עטם, חלילה לנו!
הלא בזאת הטאנו הטאה גדולה נגד האמת, הן מכל עבר נשמע
שריקות עטים ונהרי נחלי דיו נהרו להשקות מכתבי העתים ורוח
הכתיבה נשפך על כל בשר וכתבו בנינו ובנותינו, זקנינו
חלומות חלמו ובחורינו חזיונות ראו וגם על התינוקות של בית
רבן ועל עלגי לשון נשפך רוח הכתיבה! אבל יותר יש להתאונן
על סופרינו, אשר היו זריזים במלאכתם יותר מדאי והרבו עד מאד

(*) המאמר הזה נכתב בשנה הרביעית לנאח מכתבי-העתים הנזכרים בחלטנו
ואם מעט ההיא ועד עתה נפלו בהם שמונים רבים, הנה אין ענינם לכאן, ובכללות ה'
דרכנו נדבר ע"ז במאמר מיוחד, ועוד חזון למועד.

דבריהם ופרי עטם, שאין להם התיחסות מה עם מכתבי-העתים. אין קצבה להמליצות הזרות, לשיחות הילדים, לדברי חונף*) ללהג הרבה ולדברים של מה בכך, הנמצאים שמה. ולמורת רוחנו ראינו, כי, הימים עוד ימי שלום ושלוח, ימי אורה וטובה להרבה מסופרי ישראל, אין פרץ ואין צוחה ואין שאלה ואין ספק במכתבי-העתים, הנמצאים כמעט רק בידי הכותבים לבדם, מאשר הם מכבדים ומרחמים ואוהבים זה את זה, וביתר העם אין להם מהלכים, מפני שהם לא יוכלו למצוא בהם כבוד ועונג זו. הן אמנם כי נמצאו בהם גם מאמרי חכמה, אבל המאמרים האלה המה נפוצים ונפרדים כצאן אשר אין להם רועה וכפליטים מצבאות חיל ולגיונים שונים, אשר לא יערכו למערכה מסודרת אחת. מאמר אחד ירקיע לשחקים ומאמר שני ירד תהומות והשלישי ימודד קרן זווית, זה יפתח בכד וזה יסיים בחביות וכל פעולתם בסוף היא כפעולת האוז והדג והסרטן במשל קרילאף. ומהם עוד יש בעלי מום, הנעתקים לא בשפה

(*) מדברי חוקי הרבים מאד נביא פה לדוגמא מאמר הסניגור (הכרמל נומר 36. שנה שלישית) ההמוני הזה אומר שם, כי כאדרת שער לילדי צפון, כן נחוצים הצדיקים לנו וצלעדיהם היינו לא מלומדים, ערומי הדת והדעת !!! ובהמליץ שנה רביעית נומר 30 שם העיז פניו ודובר הצל הצלים כסגנון לשונו בהכרמל, עד שהקורא המשכיל ישתומם ויסתפק אם הוא שומע הוללות ותענועים כאלה במ"ע או בבית אוסף השוטים והמשוגעים !!! דברי הצליו הצחתי בהערה מיוחדת למאמרי זה, הנדפס בהמליץ, רק באשמת המו"ל נשמעו הדברים ההם. ומדברי חוקי מסוג אחר נביא לדוגמא מאמר "א ת ה ז ו כ ר" (המליץ נומר 36 שנה ה') שהמחבר משבח את המו"ל בסגנון שבחי ה', שבתפלות מלכיות וזכרונות. מתחיל ואומר להמו"ל: "מלך על כל העולם בדברך, והנשא על כל הארץ באמריך והופע צהדר גאול מכתבך על כל יושבי הצל ארץ וכו' ודברך אמת וקיס לעד צרוך אמה מליץ בכל הארץ (!) מקדש שם ישראל במכתב זכרון. אמה זוכר מעשה עולם ופוקד כל מקרי קדש, לפניך נגלו כל הנושטות והמון החליפות שמצראשית (!!!) אמה זוכר את כל המפעל וגם כל הנעשה לא נכחד ממך, הכל גלוי וידוע לפניך מליץ שפתינו, נוסב ומציט עד קטוי חבל וכו' וכו', סוף דבר שבעל המאמר לא שנה כמעט מאומה מהתפלות הזכרות, רק במקום ה' כתב שם המליץ !!! וזאת ראוי להעיר, כי המאמר הזה נדפס בחדש תשרי....

ברורה רק ע"ד „אנסה את הנוצה אם תלך במרוצה" וערב רב זה לא יוכל להושיע. במאמרים מקומעים ובלולים בלי סדרים, הנעתקים מכל הבא ביד, בלי משפט והשבון ואשר יהיו סתומים וחתומים לקוראיהם, ולפעמים גם לכותביהם, הנה במאמרים כאלה לא יחכמו העברים, שאין להם עוד ספרי מדעים שלמים, ערוכים בכל וסדורים כהלכה, והמה לא יגיהו חשכם כאור השמש, אבל אך יבלבלו אותם ויכום בסנורים כמאורות מתעים, וכברקים, הנוצצים רגע ואינם! — בטוחים אנחנו, כי הקוראים רובם ככלם יודו, שלא הבינו מאומה מהרבה מאמרי חכמה המבולבלים, אשר חסרון ידיעת מעתיקיהם יבקש לו מחסה בצל מלות זרות וקשות, המשתמעות לתרי אפי, ועל כל פשעים תכסה פסוק יפה. רבים המה הכותבים, אשר במאמריהם יציגו לעיני הקוראים רחיים של רוח. האופנים יתגלגלו ויתגעשו, האבנים חוזרות ואמות הספים ינועו ויהי קול רעש שאון והמולה, אשר תצלינה שתי אזנים. — קול דברים אתם שומעים במאמריהם, שמות: עלעקטריזט, מלגניטיזמוס, נוויליזאטסן, ליטעראטור ובקרת וכדומה, ורעיון אינכם רואים זולתי קול, זולתי רעש, שאון והמולה מהפסוקים המקובלים, המתגלגלים על לשונם לרוח הזמן — כי „רוח הזמן" מצויה היא ברחיים - הספרותיים. — החובה עלינו להזכיר, שנמצאו שמה גם איזו מאמרי בקרת, אשר כותביהם הרהיבו לדבר מעט חפשי בשם האמת, אבל המאמרים ההם העירו עליהם חמת סופרים רבים ומשבר רוח צעקו על בִּינַת אדם, שהרהיבה להפריע ולהחריד מנוחתם, לבלע ולגזול כבודם והדרם. מהצעקה ההיא נוכחנו כמה פעמים, למורת רוחנו, כי אין עוד להבקרת מקום בספרותנו, מהשתעבדות השכל והתלחצות הרעיון; והיא היא שפקחה עינינו לראות המעוות הגדול הזה, שבעדו כשלה ברחוב אמת וידיעה נכוחה לא תוכל לבוא. הצעקה הזאת היא הקיצה אותנו משנת תקותינו הנעימות ונראה, כי היינו כחולמים!

ואחרי כל אלה חלילה לנו לחשוב על המוציאים לאור תועה, כי לא יבינו למחסורי הזמן ולא ידעו איך לכלכל את מכתבי -

עתיהם כמשפט. חלילה! מאמריהם הנחמדים והמחוכמים יעידו, כי הגות
 לבם תבונות והם למחוק יביטו בעין שכלם. ולא נחדל מהביא פה
 קצת דברים ממאמר בעל הכרמל (נומר 31 שנה שלישית) וז"ל:
 „בפרוץ ההשכלה בארץ ורבו מחסורי האדם בכל פנות, שהוא פונה,
 וההמצאות, הבאות לרגל המחסורים, גם הנה מתנגשות ובאות ומפנות
 מקום למחסורים חדשים, ראו נבוני הדור כי צרו צעדי אונם בנתיבות
 המכתב בספרים ובדי ריק ייעפו להתרות בהם עם הזמן, הנרדף
 על צוארו טרדף בלי השך, ויאמרו לתת כנפים לדבריהם, לעוף
 אחרי העת החיה ולהעבירה ויציאו את מכתבי העתים
 וכו' העמוד הגדול, אשר כל בית מכתבי העתים נשען עליו, אשר
 ישימו לחקרי חכמה ומדע פניהם יחקרו אחרי מקור הטעות
 והמכשלות, אשר החכמים נבשלים בהם, אשר
 מחסורי החנוך וסדרי הקהלות לנגד עיניהם, יביאו במשפט את כל
 הנעשה בעולמות אלה, יתנו לכל רוח משקל ותעלות כל
 נגע ופגע יוציאו לאור, וזאת תורת הבקרת.”
 עכ"ל. שמא תאמרו כי המ"ל מדבר באומות העולם, ובני ישראל
 יוצאים מן הכלל, לפי שמכתבי העתים הם מצות עשה, שהזמן
 נרמא, ואחב"י הבלתי הולכים עם הזמן, א"כ המה פטורים ממצות
 כאלה, והוא הדין בבקרת, דאסורה לבוא בקהל ה'; והאי חכם
 סבירא ליה כיש אומרים, שאסור לכל בר ישראל לבקר ולחקור
 אחרי מקור הטעות והמכשלות ולהוציא לאור תעלומות כל נגע
 ופגע; הנה נוכיה טעותם בדברי החכם הזה עצמו, דמסיים שם
 בסוף בלשון זו: „על כן גדלה מעלת הבקרת בעיני היודעים
 והמבינים תועלתה ויקר הין ערך מכתבי העתים, העומדים על
 המצפה לראות מה יעשה ב"ש א"ל, יהללו אשר לו נאווה תהלה
 ויקללו אשר קללה בו, יכו ארץ בשבט פיהם וברוח באר ובער
 יבארו ויבערו את כל אשר משחתו בו וכו'. הנה
 המשכילים בעם יודעים כמה נחוץ דבר מכתבי העת בקרבנו וכמה
 גדול ערכם אצלנו יתר הרבה מאד מכל ארצות משכנות אחינו

וכו', כי הנה מרבית אחינו במדינתנו לא סגלו להם עוד שפת המדינה וכל דברי מעמדם ומצב השכלתם ומוסרם מונחים בקרן זוית. עב"ל, — כאשר נקרא הדברים האלה, הלא נשתומם על חכמת לב המו"ל איך שפתיו ברור מללו בטוב טעם ודעת ואיך ישפוט מ'שרים על מעשה מכתבי-העתים ותועלתם. במכתבי-העתים יתנו האנשים, לפי דבריו, כנפים לדבריהם, לעוף אחרי העת החיה ומחסורי הזמן! ולא יזו דברים יתנו כנפים, למען יוכלו לעוף בהם אחרי העת החיה ולהתחרות עם הזמן, הנרדף על צוארו? הנה בלי ספק לא לדברים של מה בכך, לא למליצות זרות ולהעתקות מכוללות ולדעות מקובלות, אבל — יאמר החכם פין — העמוד הגדול, אשר מכתב-עתי נשען עליו הוא חקרי חכמה ומדע, החקירה אחרי מקור הטעות והמכשלות! א"כ הוא מחויב לדעתו לבקר ולהבחין ולבלתי הדבק בדעות מקובלות, כי רק באופן זה „יהללו מה"ע אשר לו נאווה תהלה ויקללו אשר קללה בו וברוח באר ובער יבארו ויבערו את כל, אשר משחתו בו" ורק באופן זה „יתנו לכל רוח משקל ותעלומות כל נגע ופגע יוציאו לאור." אמת מה נהדר היה מכתב-עתי, שיצא כפי מחשבתו הטובה ורעיון לבו הטהור, ומה רב טוב היה צפון בו לעמנו במדינתנו, „אשר לא סגלו להם עוד שפת המדינה". מכתב עתי כזה הרבה עד מאד להשכיל להיטב, אבל - אוי לי אם אומר - אבל..... מי אפוא מהקוראים לא יודה, שאין הכרמל בפועל מתאים עם הכוונה הרצויה ועם כל מה שחשב עליו המו"ל במחשבתו? ומי אפוא הוא, אשר יקרא בהכרמל ולא ישאל: איה הכנפים ואיה אברותיו לעוף בהן אחרי העת החיה? ועליכם המשפט לדעת, כי לא אנחנו דרשנו מידו בתחלה כנפים ואת הגדולות והנפלאות האלה; ולא אנחנו חלילה, הכבדנו עליו כי ילך בגדולות, רק בעומקה של הלכה ובחקרי חכמה ומדע וגם יעוף לפנינו, אדרבה אין אנחנו מחמירים במוהו ודעתנו על דבר מכתבי-העתים ואופני הנהגתם לא תסכים לדעתו בפרטים הרבה, ואמנם הוא לבדו התנדב והחמיר על עצמו להתחרות עם הזמן, הנרדף על צוארו! החכם

הן אמנם במאמרו הנזכר יהיה החכם פין במתנצל בסבה אחת, שהיא שתים, המונעת אותו לעשות תפקידו והיא: „מדעתנו כי לא על ברכי המחסור המורגש נולד המכתב העתי הזה, ונהפוך הוא, כי אך לו להעיר אזן ולפקוח עינים על המחסורים, שרבים דשים בהם מבלי משים, ועל המכשולים, שרבים נכשלו בהם ואינם יודעים במה יכשלו; ומדעתנו ג"כ, כי לא רבים גם מן היודעים והמבינים יחפצו לדבר את אשר בלבבם, לבלי ישיאו עליהם חרפת מחרפים וגדופי עם היו דברינו בעניני הבקרת לכל דבר אך מעטים. „אבל אנחנו מצדנו לא נוכל לזכות אותו בדבריו אלה, הסותרים לדבריו הראשונים והם: „המשכילים בעם יודעים כמה נחוץ דבר מכתבי העת בקרבנו וכמה גדול ערכם אצלנו יתר הרבה מאד מכל ארצות משכנות אחינו, כי הנה מרבית אחינו במדינתנו לא סגלו להם עוד שפת המדינה וכל דברי מעמדם ומצב השכלתם ומוסרם מונחים בקרן זוית. “ הלא יאמר — ובצדק יאמר — כי מזה הטעם, שדברי מעמדנו מונחים בקרן זוית ורבים יכשלו מבלי משים הנה בעבור זה נחוץ ונצרך דבר מכתבי העת בקרבנו יותר מכל ארצות משכנות אחינו, היודעים דברי מעמדם ומחסוריהם, ובעבור זה הלא התעורר להוציא מכתב - עתי, לגלות אונינו למוסר ולהעיר אותנו על המחסורים ועל המכשולים בבקרת לכל דבר, ואיך אפוא ישנה טעמו ויאמר אח"כ בהפך, שמזה הטעם גופא, אשר דברי מעמדנו מונחים בקרן זוית ועליו להעיר אזן ולפקוח עינים על המחסורים, שרבים דשים בהם מבלי משים, לכן היו דבריו בעניני הבקרת לכל דבר אך מעטים! — אמת, כי באופן זה, אם מה"ע נולד לא על ברכי המחסור המורגש קשה לו להמו"ל לעשות דרכו למחוז חפצו ממניעות שונות, המפרידות בינו ובין העם; אבל מי אמיץ לב ויבין לאחד וליחד לב סופרי טובים, שיפנו למטרה אחת, ומי נבון וידע לדבר תמיד דבר בעתו, לפקוח עיני העם על מחסוריהם בהשכל ודעת ולהמתיק דבר תוכחתו במתק שפתים, הוא יעשה לו מסלות בלב העם, להביא חכמה בלבם, ותוכחתו לנפשם ינעם. כדבר הרב החכם גאטטלאבער: „מוכיח לעמו בלשון רכה ימצא חן ושכל טוב גם בעיני העם הזה,

כי שונא תוכחת בער ועם כלו לא יבער לעולם! —
 כמה גדולים ונכוחים הדברים האלה, לא אך קול דברים המה,
 בכתוב הדר ונמלץ, אבל דברי אמת מאירי עינים, כי עם נבער
 כלו הוא נגד טבע החיים והדעת והשתלמות מין אנושי. הן חוק
 להטבע הוא, משפט להבריא, להצמיח כל דבר רק מן זרע
 המכלכל בתוכו כח החיים, ואם אמנם הכח הזה ימצא לפניו מניעות
 רבות, הנה לא יכשל בלכתו, כי יתעצם מעת לעת ויאבק אתן
 ימים גם שנים הרבה, עד אשר יצליח לצאת אל הפועל בשעת
 הכושר וישתלם בארצות החיים; ובמקום אשר אין כל זרע, שמה
 לא תצמח מאומה ויהיה שמים עד עולם. ואיך אפוא השתלם גוי
 אחד בדעתו והלך מחיל אל חיל בכך זמן ועידן, כאשר עינינו
 רואות, אם אין יש בהם זרע השלמות והחיים, וכלם בוערים וחסרי
 דעת? ! זרע העם, זרע דעתו ושלמותו, יוכל להעצר בלכתו, על
 ידי מכשולים ומוניעים שונים, אבל בכל — זה הוא הולך, ואעפ"י
 שיתמהמה, אפילו הכי נחכה לו, שיוכל להמכשולים ויבא. קורות
 השתלמות בני אדם בכל הזמנים ובכל הגוים יוכיחו למדי, כי הזרע
 הזה קים לנצח ואתו לא יכלו לעשות כלה לא הכהנים הקנאים ולא
 עריצי גוים המהבילים; והוא בענוים קשים יתקלם ומערכת עצים ואש
 משחק לו, הוא לכל לחץ ישחק, ילך ויוכל להמכשולים, עד כי
 בשם ה' יעשה חיל! כרביבים עלי עשב בן יהיה לו דבר חכמה
 ומוסר השכל, אשר יצא מפי חכם; דברו לא ישוב אליו ריקם כי
 אם עשה את אשר חפץ, מוסרו לא יאבד בתוהו, כי אם יצליח אשר
 שלחהו, ומה גם אם יערוף לקחו בלי חזיונים וברקים ויזיל כטל אמרתו. —
 לכל זאת לא שם החכם פין את לבו, במכתב עתו, "הכרמל" לא נראהו
 מדבר אל העם פעם בפעם, להגיד לו במאמרים מיוחדים מה טוב ומה
 הזמן דורש ממנו להנאתו ולטובתו, להעיריהו על מחסוריו וצרכיו ולהורותו
 במה יוכל להשיגם, אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולו, ובזאת אמנם
 יש יתרון לבעל המליץ, אשר בכלל ירהיב בנפשו עוז יותר ומעת לעת
 יביע אומר לקוראיו ויחזה דעת בעניני העם; אבל הצד השווה שבהם,
 שמטרת שניהם מתנועעת ומתאבכת עוד, לא התלכנה ולא נצרפה עוד

בהלכתה, והאור והחשך משמשים במכתבי-עתיהם בערבוביא, כי שניהם לא הצליחו לעשות מטרתם קבע על ידי התאחדות סופרים מבינים יודעי דבר הנהגת מכתבי העתים ומחסורי עם ישראל בארצנו. החכם פ'ן תולה האשם הזה בהסופרים עצמם ואומר: „כי לא רבים מן היודעים והמבינים יתפצו לדבר את אשר בלבבם, לבלי ישיאו עליהם חרפת מהרפים וגדופי ע'ם“. לא כן אמנם החכם צעדערבוים, בנשיתו להאמת יתן לזה טעם יותר משפיק, כי יאמר בהמליץ (נומר 1 שנה שלישית) „לא נבחר מכל יודעינו ומכירנו, כי מספר אנשי הצבא (סופרים מבינים) אשר ברגלנו מעט, יען לחם חוק לא נתן לנו ומאין נקה לתת שכרם“. ובצבעים בהירים יציר לנו להלן (המליץ נומר 27 שנה רביעית) מצב המו"ל בישראל, כי רע ומר גורלם, וכה ידבר בחמת רוחו: „לו ידעת את כל התלאות, אשר ישבעו בגלל טפח של אמת שהם מגלים, לו ראית איך יעקמו המחברים פניהם אם לא הוסיפו המו"ל להלל, לפאר, לרומם, לעלה ולקלם את ספריהם על אחת שבע, ומצד השני איך יעמדו עשירי עמנו מרחוק ולא יערבו ערובה להמו"ל ומכתב עתהו, כי יקום לימים רבים וללחמם לא ידאגו.“

ממוצא הדברים נראה, שההרגל והדעות המקובלות הן הסבות, המונעות מצד אחד את השתלמות היהודים, וסופרינו, האדוקים במקובלות והחיים איש מפי רעהו, הם הפרידו הספרות מעולם העשיה, ובעיניהם לא המעשה ותוכן הדבר העיקר אלא המדרש, ולא הנסיון והבחינה' בהליכות העולם חשובה אצלם אלא העיון והמופשטות, הם מדברים וכותבים לא לקבוע הלכה למעשה בעניני החיים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אבל יהגו ויפלפלו רק למען הפלפול לבד, והדבור בעצמו לרצון להם, אם כי לא יתחם לצרכי עמנו ומחסורי הזמן ואין בו כל מועיל. המשוררים יתרועעו אף ישירו כצפרים, רק למען השירה לבדה והמליצים בלהג מלהגים למען המליצה לבדה, מבלי שיתפעלו מחיי העם וקורותיו הזמניות ולשאל מהם רעיון, בכדי לפעול אחרי-כן מצדם על החיים ועל קוראיהם. — וראינו עוד שגם החכמים המפוארים רש"י פין וצעדערבוים לא הצליחו להחיות הספרות בענינים נחוצים ולמלאות כל התנאים, הדרושים להשגת ממרתם הנרצה,

מסבה נכונה ואמתית, הבלתי תלויה בהם, והיא: יען אשר לחם חוק לא נתן להם ומאין יקחו לתת שכר לסופרים מצוינים ומביני מדע, אשר רובם ככולם עניים וטרודים בעסקי פרנסתם, מבלי יוכלו לעמוד על המשמר במכתבי העתים ולהיות אנשי-הבינים בין הספרות והעם במאמריהם ילדי יום? —

מדברינו אלה יוצא כל קורא משפט ישר: כי המוציאים לאור החכמים צריכים חזק ותמיכה בכסף. — אמת, כה גם משפטנו. אבל עלינו להתחקות מתחלה על שרשי התמיכה הזו, ממי תצא? ואם תהיה תחבולה נכונה, להשיג בה התכלית הנרצת? — ואנחנו אמנם כאשר נתבונן היטב נראה, כי התמיכה תוכל להפסיד לרעיון לב האדם ולהשתלמות הספרות בכלל ממש כמו הסמיכות והאבטוריטט. הן כשם שמקבל הסמיכות הולך כעור באפלה אחרי המסמך בכל דבר ולבו ישית אך לדעתו; כן ישעבד הנתמך להתומך את שכלו והרגשותיו, עד שהוא חושב ומרגיש כמוהו ועבד נרצע הוא לו כל הימים. בתולדות הספרות להעמים יש מופתים ודוגמאות הרבה מהנזק הגדול, אשר סבלה הספרות בזמנים ידועים תחת שעבוד תומכיה העשירים, המה המעצינאטים אשר מעולם. גם הספרות-הרוסית סבלה בנעוריה, במאה השמונה עשרה, מתומכיה הנדיבים ולא יכלה להשתלם מפניהם כראוי, עד אשר, לפי דברי מבקר אחד, עמדה בלי-נוע במצב אחד מימי לומינאסוף אבי הסופרים ועד הסופר קאראמזין, מבלי עשות חיל בטוב-טעם ודעת ומבלי הוסיף לקח ומזמה, להבין משל ומליצה. כי הסופרים עלו לגדולה לא בחכמתם וכשרונות נפשם, רק בעזרת תומכיהם המחזיקים במעוזם, לפיכך הרבו הסופרים לעשות חונף, לשבח, לפאר, לרומם, לעלה וקלם למי שעשה להם טובות ואמרו לפניו שירה חדשה, ותמלא כל הספרות שירי-תהלות (אדען) חסרי-הרעיון! — מעתה מוכן, אם תמיכת מכתבי-העתים תהיה מצד יחידים, אז המה בחזקת סכנה לנשות מהמטרה הישרה אל הקצוות ואל אשר יהיה שמה רוח תומכיהם ללכת ילכו גם המה ויצודו עוד אחרים למדחפות. הלא מודעת היא, כי היום רבו המפלגות בקרבנו: גם עומדים גם מהלכים בנו, אנשי לצון ומהלכי על כנפי רוח הזמן עוד יותר מדאי, וכל אחד

מבקש לנצח את חברו ולמשוך העם אחריו, הרי שהתמיכה לא תתן
 היכולת להמו"ל לכלכל דבריו במשפט, בלב טהור וברוח נכון ולהשיג
 התכלית הנרצח, ונהפוך הוא, אשר עוד תתעהו מדרכו ותסלף מטרתו.
 ראוי היה לדעתנו, כי הממשלה הנדיבה, החפצה בטובת עמנו
 וכל חפצה להרים בכבוד קרן ישראל, היא תתן ישעה למוציאי לאור
 מכתבי-עתים שבועיים גם חדשיים, ובטובה תקצוב להם סכום ידוע
 בכל שנה מכסף מכס הנרות, להיות הכסף הזה מ'שפיק להם
 להצטרפותיהם ולהוצאות מה"ע, עד אשר יכו שרשם בתוך העם,
 ומחסורם יהא מורגש לכל, כדבר נחוי, ואז שפע העם ינקו ומטובו
 ישבעו ולא יצטרכו עוד למשען וסעד חיצוני. באופן כזה היו המו"ל
 חפשים לעשות את המוטל עליהם ולצאת ידי חובתם נגד עמם וארץ
 מולדתם, בגלותם און העם למוסר בדרך יפה ובהשכל ודעת, להקשיב
 בקול הזמן וללכת בחוקי חיים; ובאופן זה עמדו בפרץ והורו במאמריהם,
 כי לא המדרש והפלפול עיקר אלא המעשה. ולא הדבור בעצמו יפה
 אלא התוכן והתועלת, המנעת ממנו ואין מקבלים שכר על הדרישה
 אלא אם יסודתה בהררי הנסיון ומגמתה להועיל, ובכך נפל החיץ,
 אשר טחו אותו מפל, וספרותנו יצאה מן המצר, להתהלך ברחבה
 בארצות החיים ולחיות בחי העולם. ועם המו"ל השמיעו קולם כל
 הסופרים המבינים, בראותם כי שכרם לא יקופח ולא ייגעו לריק. והוא
 הדין טוב ונכון לעזור גם למחברי ספרים טובים ומועילים. וכל העם
 כשהיו שומעים את דבריהם, בהיות שמכתבי העתים והספרים המועילים
 נמכרו בזול ונשאו מדברותם על ענינים ומחסורים נחוצים, שהזמן
 נרמא, היו מקבלים לאט לאט תוכחת חיים ומוסר השכל, כי שונא
 תוכחת בער ועם כלו לא יבער לעולם!" ובזאת הועילה הממשלה
 לעמנו כולם, למקטנם ועד גדולם, לא רק לפרטים וליחידי סגולה,
 וכדאי הוא המון העם, שיקבל טובה והנאה לעצמו גם הוא מכסף מכס
הנרות, הנקבץ ממנו. הן ע"י סעד כזה יוכל כל איש מהעם לקנות מ"ע
 וספרים בזול ולהשתלם מהם. ולדעתנו הביא הדבר הזה תועלת גדולה,
 כבתי הספר והרכנים, ואין צריך ליזר כספרי הקודש שנדפסו מכסף
 הנזכר, גם בהוצאה קטנה יותר מאוד. ותקוותנו חזקה, כי שבה מכתבי-

העתים והספרים הללו יהיה מרובה מהציאה והגדילו לעשות, אם אך יהיו מסורים בידי אנשי אמת, אוהבי עמם ודורשים טובתם ונודעים לתהלה בחכמתם ואומץ רוחם.

ידענו כי יש יפטירו בשפה וילעגו על אשר נאמר להועיל לעמנו במכתבי-עתים עבריים וספרים כתובים בשפה מתה ואשר לא כל העם מבינים אותה! אבל הלעג איננו עוד מופת נאמן, כי הדבר שמלעיגים עליו הוא הבל ותוהו. יכול להיות, כי סבת הלעג היא בתוך הלועג, להיותו חוקר את הדבר רק מצד אחד, או אולי נדמה לו הדבר הזה מרחוק לרע ונמכזה, מה שאינו כן באמת. כאשר כבר העיר על זה הרמב"ן וז"ל: „אין אבזיכט אויף דען זוביעקט (אויף דען לאכענדען) אללעס לעכערליך איזט וואס איהן צום לאכען בעוועגט, דאסס זיין אונד שיינען איזט גאר ניכט אונטערשיעדען, דענן דער איינדרוק קעננע אין ביידען גלייך זיין. וויר מיססען אויף דען אביעקטיווען גרונד דעם לעכערליכען, אויף דיא זינגליכע אונגערעיימטהייט צוריקגעהען, ווען וויר וואס לעכערליך איזט פאן דעם וואס לעכערליך שיינט אונטערשיידען וואללען. אין דיעזער בעטראכטונג קעננען וויר זאנען: איינע זאכע קאנן לעכערליך שיינען אהנע אין ווארהייט דען אביעקטיווען גרונד דעם לעכערליכען צוא ענטהאלטען, ד. ה. אהנע אונגערעיימט צו זיין.“ ואמנם כאשר נחקרה בגוף הדבר שאמרנו נראה, כי אין להלעג כל שחר. על הטענה, כי לשון הקודש היא שפה מתה הוכחנו בראש מאמרנו, כי היא אך מלה מקיבלת, ואם אמנם איננה שפה מדוברת כהיום, בכל-זאת קרובה היא וחביבה ליהודים, מפאת קרושת עצמה, מפאת שבה משתמרת אש דתם רוח אפם. ונוכל לחשבה ללשון-ספרותית, שהרי גם באומות ולשונות חיות מצינו לשון-ההמון, או לשון מדוברת לחוד ולשון חכמים, או לשון ספרותית לחוד. ועל הטענה, כי לא כל העם מבינים אותה, ואם כן לא כולם יקראו את מכתבי העתים והספרים, נשיב: הכי כל עם הרוסים מבינים לשון הספרים, או הכי כלם קוראים ספרים ומכתבי עתים? כמדומה לנו, שרובם ככולם מהמון העם אינם יודעים קרוא ספר, וכמדומה לנו, כי לית מאן דפליג, שרוב בני עמנו יודעים לקרוא וזבנינים בספרים, ביחוד יהודי ערי ליטא,

זכמדותה לנו, שהספרות וההשכלה השתפקו מאוד אלמרי הצליחו להתפשט ברוב המון כל עם; ואך תקוה רחוקה היא, שיהיו כולם משכילים, למקטנם ועד גדולם, הצרפתים להם יד ושם בגוים משכילים, ובכל-זאת דלת עם הארץ שקועה ביון הבערות, ורבים מההמון אינם יכולים למשוך בשבט ספר ולכתוב. ונהי נמי, כי השפה העבריה אינה מובנת לכל בני עמנו, הלא עכ"פ חייבים אתם להודות, שהיא בכ"ז מובנת יותר לעמנו משפת רוסיה, ואם תאמרו-לכתוב בה ולהועיל על ידה, לבני עמנו (*) הנה אך לריק תיגעו וידיכם לא תעשינה כל תושיה, אתם תכתבו ודבריכם יהיו מובנים ונקראים רק בין מקצת אנשים, שאותם

(*) ר' קאוונער במאמרו בהמליץ (נומר 3 שנה ששית) אומר: "שפת עבר צימים האחרונים הרעה הרבה מאד להעצרים וכו', לו עבדו רבים וכן שלמים על שדה ליטעראטור אחרת, כי עתה אין קץ להמון החועלת אשר הביאו למין האנושי, בכלל ול עם העברים בפרט. עכ"ל. — ובהמליץ (נומר 17 שנה רביעית) יאמר ז"ל: "ואת כל אלה (ר"ל תולדות הטבע וחוקיה ומעטמים מקורות העולם וכדומה) יעשו אך בשפת עבר, כי לא כן ידברו אחדים ממנו, אשר בחיבת דברים נכבדים בשפת עבר, לא לעזר ולא להועיל, אך להפך, הדבר הזה יועיל הרבה מאד, בהביאנו לבחורי ישראל מעט דבש ומעט צרי מחכמות העמים, אשר לא יוכלו קרוא או הבין בלשונות ההן, לא כן שפת קדש, אשר כמעט אין לך עלם בישראל, שלא יבין שפת עבר וכו'. וידעתי כמה בחורי חמד, אשר לא ידעו כל שפה ועתה המה צראש כל העם. אך העבריה הפיחה צמו רוח חפץ אל השפות היפות ואל חכמתן, אך היא האיש הבינים בין הפאטאיסמוז והציוויליזאציע לילדי ישורון. זאת שמתי לפני סופרי עמנו ואקוה כי יקבלו את האמת ממי שאמרה, כי דברי הלא נוסדו על קורות ההשכלה במאה האחרונה הזאת, אשר אין איש שיכזיבה על פניה (והוא לבדו יכזיב זאת אח"כ !!!) כי אך בדרך הזה נלכה למעלה להשכיל. ואל חזרת "מרבית ההשכלה בישראל" איש דברתי, כי יתמכו בידי המחברים, להוציא חבוריהם בשפת עבר וכו'. כי אך בזה נרשים ההשכלה בישראל, כאשר כבר הראה בהשכל ודעת החכם השוע אחד ממתי החברה ה. ל. ראזענטהאל במכתבו, הנדפס בהמליץ נומר 5. עכ"ל — ירשיעו פיו ולא אני, שפתיו יענו צו, כי הוא דובר תהפוכות ועוד יש בידי חצילות הרבה מתהפוכותיו, שאין צרואי לפרכמן לע"ע. ובכל זאת לא חדל. ר' מרגליות, להוציא מפיו בהמליץ (נומר 12 שנה ששית) דברים כאלה: "לא סר ה. קאוונער ממערתו, אשר לקח לו מראש וכו' וכו' בהיותו בתנאי החיים יותר חפשים ילך תמיד על מהלכו החדש והישר (!!!) הזה וכו'". והנני מוסר את ה. קאוונער ואת מהללו למשפט הקהל ושפטו אותם העדה, ועמי לא יהיה צם.

אינכם צריכים כלל להורות המחסורים ותועלת ההשכלה, ולפניהם הלא פתיחים כל מכתבי-העתים וספרי הגוים, אמנם יתר העם ממדרגה הבינונית, כמו בעלי-בתים לאודי ה' וחצי-משכילים והרבה מהמלמדים ותלמידיהם, אשר למענם חרדתם את כל החרדה הזאת, המה יעמדו מרחוק למכתבי-עתיכם ולא ביד יוקחו, כאשר זה הורה הנסיון במכתב-עתי „השחר“ ואחריו במ"ע „ציון“ אשר לא האריכו ימים ואך מעטים היו קוראיהם, וגם המעטים האלה היו מהמשכילים היודעים לשון רוסיא וקוראים ספריה. לא נגזור חלילה אומר, שמכתבי-עיתים בשפת המדינה אך למותר, הן תועלתם רבה וגדולה מאוד בזאת, אשר יעירו ויעוררו לב משכילינו, לכתוב ולזכות בני ישראל לעיני העמים, להשיב לחורפיהם דבר ולהגיד עליהם ישרם*) כי לא נופלים אנחנו מכל תושבי ארצנו במדות ישרות ובאהבה למולדתנו הברוכה, ובדבריהם הנכונים יפעלו על לבות הגוים, לעשות עמנו טובה וחסד אבל לפעול על לבות המון עמנו ולגלות אונם למוסר, להשכיל להועיל, הנה התכלית הטוב הזה לא נוכל להשיג לע"ע רק באמצעות שפתנו הקדושה. ומאוד צדקו דברי החכם ראזענטהאל במכתבו, הנזכר בהערה, והם: „עלינו לתמוך ידי כל תופש עט בלשון העמים, אשר בצלם נחיה, למען אשר יכו בלי חמלה אלה הרעים, אשר מרוע לב ואמונת הבל יחפאו עלינו בוז וקלון וכו' ועלינו לתת משפט הבכורה לשפת עבר, בה אך בה נוכל לטהר את נגעי עמנו, היא תורה לדעת והיא תרפא כל מכותינו.“ ולא רק בעזרת שפת עבר נוכל לפעול על עמנו, כי גם בעזרת שפת יהודית המדוברת**)

אם חפצנו להשיג איזו תכלית, עלינו המציפט לבקש אמצעים טובים, שעל ידם נשיג אותה לבטח, וערך כל אמצעי ישוער וישקל לא לפי

(*) ותהלה יאמר להחכם מ. מרגליות בעד עמלו, להנדיק חכמי התלמוד לעיני העמים ולשום לפניהם מאמרים מקורות ישראל בספרו היקר והנחמד „Очерки изъ истории чешскаго и юридическаго быта“, כי יוסיף לעשות לנו מטעמים כאלה בחכמתו.

(**) זכרה אלה לטובה להחכם לעדערבוים, אשר התעורר להוציא לאור מ"ע „קול מצטר“ בשפת יהודית המדוברת לזכות בו את המון בני עמנו, להרגיל במקרא חדשות ומועילות. כדאי וראוי הוא מה"ע המועיל הזה לסעדכו בסעד כסף מרובה.

תכונת עצמו, אבל לפי עזרתו להשגת התכלית הנרצה. תהיה לה לשון עבר
עתיקת יומין וקצרה מהכיל המושגים החדשים במלותיה, תהיה לה גם
מתה, אנו אין לנו כעת עסק בזה; אנחנו יודעים רק זאת, כי היא
אמצעי טוב ונאמן, להשכיל על ידה בני ישראל ואנחנו מחויבים
לכבדה, אם גם לא בנינה, כדעת אחרים, עכ"פ בגין פעולותיה הטובות.
ואם הפעילה ותפעול פעולות טובות, על זאת נשאל עוד הפעם פי הנסיון.
יאמרו נא משכילי ישראל, ישנים גם חדשים, אם לא על ידי שפת עבר
וספריה נתגלגל להם הדבר, להתעורר מתרדמת האולת ולהגיע אח"כ
לתור המעלה! יאמרו נא גם רוב המשכילים, המסתופפים עתה בבתי-
הספר השונים, אם לא היא היתה הסבה הראשונה להתעוררות רוחם
וצמאונם לדבר חכמה ומדע! יאמרו נא גם הרבה משונאי לשון עבר ובזויה,
אם לא היא היתה להם הגשר לעבור עליו אל לשונות העמים ואם לא
טמנה יתר, ממנה פנה לידיעותיהם! יודו נא גם חסידים הרבה ויושבי בית
המדרש רבים, כי בסתר לבבם כבר התלקחה המלחמה בין השכל
וההבלים ואין שלום בעצמותיהם מפני הספקות והרהורים, שהטילו בקרבם
פתאום איזו דברים של טעם מספרי ישראל, כספרי „קנאת האמת“
„הצופה“ „בחינת הדת“ „התורה והפלוסופיה“
„תעודה בישראל“ וכדומה, יודו נא אם לא בכל עוז התאמצו
בתחלה להוציא מתוכם חץ הספק השנון, כהתאמץ היה נפצעת להסיר
החנית מלבה, והחץ הזה אמנם יצגה בקרבם יותר, כפי אשר יתאמצו
יותר להוציאו! . . . יתפלספו, יתחכמו למו שונאי שפת עבר ויהנו
עליה ריק, ככל העולה על רוחם, ואנחנו בשם הנסיון נדגול ונאמר,
כי רבות פעלה, כי רבים הקיצה משנת האולת ועצומים כל משכיליה! —
ובכה הנסיון וקורות השכלת היהודים במדינות גרמניה בימי מענדלזאהן
וסייעתו, נאמר עוד הפעם, כי טוב ונהוץ להוציא בארצנו מכתבי-עתים
בשפת עבר ולתמוך את המו"ל ביד מלאה ופתוחה, שיעשו מלאכתם
באמונה; המה יהיו העורק, אשר יקשור את היהודים כאבר לגוף גויי
אירופה הנאורים, להתחמם מאורן, ליהנות מהשכלתם, להתרגש
מהרגשותיהם ולשאוף אתם רוח חיים. משפת עבר תפתח השכלת בני

עמנו, על ידה שפע עמים יינקו, ילקחנ לשונם וינאמו נאום ארץ מולדתם!*)
 ובסוף נאמר, כי השתלמות היהודים תלויה משני דברים הכרחיים:
 מתקון מצבם הפנימי ומתקון מצבם המדיני, ושני הדברים האלה אדוקים
 ואחוזים יחדו, כרוה וחומר, עד שלא יתכן לדמות האחד מבלתי מציאות
 זולתו. ונחויך מאוד, שתקון מצבם הפנימי יעשה ברוה היהודים ותכונתם,
 ברוה דתם וברוה שפתם ולמודיהם ועל פי אמצעים פנימים, כי מסגולת
 החיים היא, אשר הגידול וההשתלמות תתהוו ותשתלם בהדרגה מכח
 פנימי ועצמי. כל חי יונק מחוצה היסודות הדרושים לו, ובבואם אל קרבו
 יעזרו להשתלמות חייו על פי דרכו וטבעו נבדל מזולתו. הרי שתכונת
 החיים היא משני תנאים: משפע יסודות חיצונים, שהם המזון והכלכלה,
 ומהיכולת לעכל היסודות ברוה פנימי ולטוות מהם את חוט החיים, איש
 איש לפי תכונתו וטבעו, וזאת גם תורת היי העם! לכן הממשלה
 הנדיבה, החפצה בחיי עמנו, היא שתנהג עמנו כמו התולדה, אם כל
 חי, תפתח נא לפנינו את אוצר הזכויות בעולם המדיני, את אוצר היסודות
 האלה, הנחוצים לקיום חיינו, ותתן גם להשתלמתנו הפנימית להעשות על
 פי אמצעים פנימים, כפי טבענו והבנתנו. טוב ויפה הדבר, שבנוגע לתקון
 מצבנו הפנימי תהיה הממשלה רק בעוזרת, ובנוגע לתקון מצבנו החיצוני
 תהיה הסבה הפועלת. ר"ל: השתלמות מצב יהודים הדתי תצא ממקור
 ישראל ותסובב על פי אמצעים נאותים ולמודי העברים ושפתם ועל פי
 אנשים חכמים, המבינים אותם לאשורם, רק שהממשלה הנדיבה תהיה
 סגן לה ובעברתה תסך לה; והשתלמות מצב יהודים המדיני תסובב רק על
 פי פעולות הממשלה עצמה, אשר תמשכם חסד ותאיר פניה אליהם,
 לתת להם זכויות ויסודי החיים, שעל ידם יוכלו להועיל לארצם בהשכלתם
 ובשרונותיהם וגם ימצאו מהם חית ידם.

(*) הדבר הזה לא נעלם מעיני השר המפואר אבינו, אשר בהיותו כשליט
 (גענעראל גובערנאמער) בגליל ק"ו, עלתה במחשבתו בשנת 1864 לחת למכתב עתי
 עברי מסלכים בין היהודים, הגרים בגליל הנזכר. והנה נקראתי אני וסמכם הגדול
 ס"ל אבימס"ק, להויעל לאור ח"ט הש"ע ההוא ולנהלו כמשפט. ולבקשת השליט שלחנו לו
 חוות דעתנו בדבר השכלת היהודים ופראגמאטע ערוכה ע"י הסכם צר"ף עושה רעוט.
 אבל מסכות ידועות לא יכלו כרעיון הגדול הזה אל הסופל.

הדברים האלה יורונו הסבה הנכונה, מפני מה לא עלתה עוד ביד הממשלה לתקן מצב-יהודים הפנימי ההרוס, כאשר עם לבבה? זה כמה שנים, אשר בחסדה הגדול פקחה עיניה לטובה על היהודים וכסף רב מאוד הוציאה ממכס הנרות, ליסד בתי-ספר בכל מקומות מושבות בני ישראל, אף ידה יסדה שני-בתי-מדרש רבנים, ותתן לנו באהבה רבנים חדשים למורי דרך, ועינינו הלא רואות כי היציאה מרובה מהשבת. בתי-הספר עומדים בתוכנו — לדברי הכל — באפל המדרגה, מבלי תלמידים באים לשקוד על דלתותיהם ורק זעיר שם, זעיר שם מדלת העם יבואו שמה. הרבנים נכזים ושפלים המה בעיני עמנו וידיהם קצרו מלפעול ולעשות, כאשר חשבה עליהם הממשלה בתחלה. כל התקנות האלה אך כזמורת זר המה בקרבנו ועוד לא הצליחו להכות שורש בלב העם. — הסבה האמתית לזה היא, אשר מצד אחד לא תהיה הממשלה פועלת, להיותה נוטה להאמין בדעות מקובלות על דבר היהודים, כי עם תועי לבב הם, עצלים ונרפים והם לא ידעו דרכי ההשכלה והמדות, ולזאת לא תתן להם עוד זכות ומשפט, להאחז בכל מלא רוחב ארצה ולהתערה שם כאזרח רענן ותמנע מהם היסודות, הדרושים לחייהם. מקור נגעי כל בני אדם הוא, אשר אנחנו עלולים — אם מעט ואם הרבה — להאמין לדעות מקובלות וכל שמועה אם קבלה היא נקבל אותה ומה גם אם היא עוד עתיקה, והאנשים המעבירים אותה עוד רוצים בלבם, שתהיה אמת, וא"כ לא ישימו לב להביאה לפני כס הבקורת ולחקור, אם שורש דבר נמצא בה. בטוחים אנחנו בישרת הממשלה, המתאמצת בטובה להעלנו משפל המדרגה, כי הקשיבה ברצון את דברי מצדיקינו והפצה בהצדקנו, אבל עוד לא יצא מלאך מליץ אחד להגיד עלינו ישרנו ולהראות לנו בכח הנסיון היומי, שאנחנו לא שקועים ככה במצולות הבערות, כאשר יחשבו עלינו. פעולת המליץ היתה, לא להריק עלינו מנפשו שפעת מליצתו ולא לקחת עמו דברים נמלצים הרבה, אבל רק להתחנן לפני כס ממשלתנו הרוממה והישרה, כי תצוה לעשות ספר-סטאטיסטיקי ערוך בכל מכל מעשי העברים, החוסים בצלה, אז עין בעין תראה, כי בקרב היהודים יש נטיה עצומה להשכלה ולא גוי אובד עצות המה, תראה כמה אבטודידאקטים (לומדים ומתלמדים מעצמם) בנו, הרבה יתר

מאוד מאשר בכל עם, וכמה חכמים וסופרים בנו, אשר למדו מעצמם
והצליחו לעשות להם שם עולם בארץ. ואפילו אלה שקנו חכמה בבתי-
הכפר ובבתי מדרש המדעים, רובם ככלם לאבטודידאקטים יוכלו להתהשב,
מפני שהסבה למעלת חכמתם בעצם וראשונה היתה התעוררות עצמית
והלמוד ביחידות. כל חכם וכל איש גדול בעמנו הוא לרוב ממשפחה דלה,
אשר הוריו לא יכלו - לו גם הואילו - ללמדו תורה ודעת ועל כן היה
למשל בקרבנו, הזהירו בבני עניים, שמהם תצא תורה! בקרבנו יש
לומינאספים-עברים הרבה, אשר תולדותם והשתלשלות השכלתם נפלאו
במאוד מאוד, ואצלנו אין כל חדש הוא, לראות בני דיגים ודומיהם מדלת
העם גולים מעל שלחן אביהם ונודדים לבקש תורה ודעת! . . . מי לא
ידע את הסופר המצוין רבי יצחק בער לעוויןזאהן, או מי לא שמע את
שמע החכם אייכענבוים, המשורר והמהנדס, הנודע לתהלה ומי
אפוא לא יראה בכבוד החוקר ומהנדס המפואר סלאנימסקי נ"י אשר
חכמי הגוים, כהומבאלדט, יאקאבי, בעסעל ואובאראף נתנו כבוד
לשמו, או מי לא קרא דברי הסופר בשפת רוסיא המליין המהולל יוסף
ראבינאוויץ, אשר תהלתו מלאה בכל מכתבי העתים? וזולתם עוד
יש בארצנו חכמים וסופרים, מליצים ומשוררים למאות, אשר כמעט
כלם אבטודידאקטים המה, ומהם אשר עתה הם מוציאי לאור מכתבי-
עתים, גם פרופיסורים ושרים גדולים ונכבדים. . . ומבלעדי אלה כמעט
כל העם, אנשים ונשים, קוראים וכותבים ומתפללים מתוך סדורי תפלה
כבד, א"כ אין אנחנו בוערים וריקים. תראה כמה וכמה מיני בעלי
מלאכות ואמנים טובים בתוכנו, הרבה יותר בערך אל גויי ארצנו; יש
בנו בנאים, חרשי עץ וחרשי ברזל, צורפים וציירים, ועושים בכל מלאכת
מחשבת, תופרי בגדים ומנעלים. — גם נושאי סבל בנו, חוטבי עצים
ושואבי מים. וכדומה. ומעולם לא האזינו עוד ולא שמעו תלונה בגבול
ישראל, כי ילכו לבקש אומנים ולא ימצאו, אדרבה דרך האומנין לחזור
על המלאכות והחזיקו שבעים ושבעה בכנף מלאכה אחת לאמר: לחמנו
נאכל! מהולל שם ה', מאוד רבו בעלי המלאכות בקרבנו, אם כי לא
היו לנו עד כה בתי ספר לעבודת מלאכה, והם רובם טובים עד שאפילו
אומות העולם מהדרים אחריהם!! ולבטח היו בנו גם עובדי אדמה,

לולא נרדפנו על צוארנו מימי קדם ולולא הורגלנו לשמוע, כהמשורר בחלוקת הארץ של החכם שיללער, כי האדמה כבר נחלקה ואין לנו חלק ונחלה בה, זולתי אולי בשמים... א"כ הלא יגיד הנסיון, כי אין אנחנו עצלים ונרפים. ואם יראו אותנו על אנשים רבים בנו, שהם באמת בטלים ושובתים מכל מלאכה, הנה נראה אף אנחנו לעומתם אל המיוחסים העצומים מלידה ועל הארים-צוקראטים הרבים מבטן, שיש בכל גוי וממלכה, והם כהזכרים העצלים בכוורת של דבורים, האוכלים וחיוגקים את הלשד מכל אשר יאספו הדבורים הפועלים והחרוצים. רבים הם המיוחסים העצלים והפאריזיטים, אשר אותם מאשר אתנו. מה נעשה והיא גזרת הטבע על כל גויי הארץ ורמשים גם יחד!... ובכל זאת אנחנו בטוחים, כי אלמלי נשתנו עלינו העתים לטובה, נתמעטו גם מיוחסנו ופאריזיטינו והבטלנים שבדור ולא נופלים היינו מכל היהודים, שבממלכות גרמאניה, צרפת ואנגליה ובארצות הברית באמריקא. והם הם עוד יוכיחו עלינו במעמדם המדיני והמוסרי ובמצבם הטוב, כי אנחנו מוכשרים להשתלמות ונוכל להצליח ולהועיל בחכרת הגוים. הם יתנו עדיהם כי חסרון השתלמותנו הוא לא מסבות פנימיות לבד, אבל מסיבות חיצוניות, הן הזכויות שקבלו המה בארצות מושבותם, מחצי המאה שעברה, הסבו שגוי גדול ברוחם ובהנהגותיהם. על ידם יצאו מד' אמות של הלכה, שהיו כלואים שמה כמה מאות שנה, ללכת לאור באור החיים לקנות להם ידיעות דרך ארץ והשכלה הכללית. ובמשך חמשים שנה בערך השפיקו לעבור בדרך השלמות מרחק כזה, אשר יתר העמים עברוהו רק במשך חמש מאות שנה!*) עוד תראה הממשלה, כי חוטאים שודדים ורוצחים מעטים בנו בערך, נשינו נשי חיל וצופיות הליכות ביתן, בטח בהן לב בעליהן, כי לא תענבנה על אחרים, הלומי יין לא נראו ברחובותינו והרבה הרבה חברי חסד וצדקה נמצאו בקהלותינו, א"כ אין אנחנו בעלי מדות רעות. תראה, כי רק דעות מקובלות ושמועות לא נכונות מנעו את הטוב ממנו. — ומצד השני לא תהיה הממשלה רק כעוזרת בתקון מצב יהודים הדתי, אבל פה היא פועלת ולא תתן

(*) ראה קאז. לעקסיקאן של מאיר, מהדורא מינא. חלק IX נד 677.

את מצבנו הפנימי להשתלם בעזרתה מעצמו, כפי רוח ותכונת היהודים וכפי תכונת למודיהם, ונחל בהשקפתנו על בתי-הספר. תכלית בתי-ספר העברים, הנה בלי ספק לא יצא מכלל כל בתי-ספר העמים, שתכליתם מסתעפת לשנים, שהן באמת אך אחת. (א) לחנך בני הנעורים על ברכי הדת והאמונה, ולזאת ילמדום תורת דתם, כמשפט כל גוי וגוי; (ב) ללמד אותם ידיעות דרך ארץ, שעל פיהם יוכלו להועיל בחיי החברה להם ולזולתם; סוף דבר, יכשירום להיות בני אדם וחברים במדינה מסודרת, שכל עצמותה והרכבתה היא מאנשים מחונכים בדעת אל ובידיעות העולם, ומלכותא דארעא סמוכה לעד לעולם במלכותא דרקיע, כשני עפרים תאמי צביה. וא"כ יהיו בתי הכפר נחוצים מאד, כי מהם יצאו אנשים מזוינים בכל הדברים, הנחוצים להועיל לעצמם ולהמדינה. כמשפט בתי-ספר אלה נעשה לבטח בתי הספר המחוזיים בקהל עדת ישראל, והוא לעשותם לבני אדם, היינו להריחם ביראת ה' וללמדם דרך ארץ וחוקי חיים, למען יחיו בהם. ואין ספק, כי למוד הדת נחוצה הוא כ"כ לילדי העברים כמו שהוא נחוצה לילדי הנוצרים ומלכותא דארעא תבקש מאלה ומאלה דת ואמונה, מבלי הביט אם דתיהם שונות, רק שיאמינו במלכותא דרקיע ויהיו בעלי אמונה שלמה, כי ראשית מדינה יראת ה' כאמור. אבל ללמד בני ישראל דתם כראוי לא יתכן רק בלמוד לשון הקדש, שבה נכתבו התורה והמצוות, כי בלי הכנת הלשון על בוריה נמנע אמונה תמה וברורה; ולמוד לשון הקדש בעצמו הוא קשה, כלמוד כל לשון חדשה ומוזרה. ולפי שאיננה מדוברת הלא נחוצה ללמוד רק מספרים הרבה ישנים גם חדשים ומלמודים שונים; ואל זה ידרש שוב מורים משכילים יודעי הלמודים העברים וטיב דרך למודם, הנאותה להם. טבואר מזה הכרח למוד הדת בכלל ובפרט, וממנו הכרח למוד לשון הקודש, וממנו הכרח קריאת הספרים ומורים טובים והכרח סדר הלמוד היפה, המסכים עם טבע הלמודים. והוא תנאי גדול בקיום בתי-ספר העברים. ולמורת רוחנו אמנם נראה בעזיבת התנאי הנחוצה הזה. — השגחת כל בית ספר מסרה הממשלה ביד איש, אשר לא מזרע היהודים, שהוא בוודאי לא יוכל לכלכל דבר בית הספר ברוח היהודים.

ואינו יודע כלום ממשפט למודי העברים, ועוד יכול להיות כי ישנאם בלבם. וזה פעמים רבות הורה הנסיון, כי המשגיחים הללו חרפו את נערי בני ישראל בדברים מגונים וגדופים ויבזו אותם ואת תורתם. ואנחנו היודעים ועדים, כי בבית-ספר גדול אחד גרפו הפקידים הנוצרים דת העברית לפני התלמידים, והמורה היהודי בשובו מבית הספר לביתו נאנח על זה באזניו משכר לב וימאן לאכול ולשתות מבזיון וקצף! עוד זאת, המשגיחים הנוצרים, אשר לרוב המה לא מלומדים בדרכי החנוך, חושבים את עצמם לשופטים ושוטרים, ומשגיחים יותר לדברי בתי-הספר החיצונים ולא לכלכלתם הפנימית, והם מתנשאים לא רק על התלמידים, כי גם על המורים-היהודים, עד שיביטו עליהם בחרפה ויבושו לשבת בחברתם, במכתב עתי „Разсвѣтъ“ יסופר; מעשה במורה מצוין אחד מחניכי בית מדרש הרבנים דזיטאמיר, שנדחה מחברה אחת, אשר שם היתה אשת משגיחו הנוצרי, באמרה כי חרפה היא לה, להיות בחברה אחת עם יהודי. ומעשיות כאלה ידענו הרבה מאוד, אשר המשגיחים מבזים את המורים העברים*) מוזאת תרפינה ידי המורים, אהבתם לבית הספר תתקרה ועבודתם תהיה עליהם לטורח, וכמעט כל מורה בעל לב רגיש, יבקש עצות לעזוב מקום משמרתו. וגם בעבור זאת יתנהל הלמוד בבתי-הספר בעצלותים, הן לפי שהמשגיח הוא נוצרי, לכן יתבטלו התלמידים מלמודם בשבתותיהם וחגיהם ובשבתות וחגי המשגיח. — והיה בית הספר כבית הרצים (פאסט), אשר אם כי בעל הבית הוא יהודי, מחויב הוא לשכור משגיח נוצרי**). ... אף

(*) מורה אחד מקסענטין ימן יתאונן בהמליץ (נומר 1 שנה ששית) בדברים כאלה: „מי מהמורים העברים לא ידעו גסות רוחם של רבים מהמשגיחים, אשר יכבדו חכפם עליהם ומראים א"ע כשר ואדוניס קשה בכל חוקף ועוז, והמורים נכנעים וכו', אם הוא (המשגיח) מאחר כנשף בחברת משחקים בקוביא ויקץ מתרדמא כנכון היום ולא יבא לעבודתו, מי יאמר לו מה פעלת, אך אם יקרה, שהמורה העברי באיזו סבה יאחר רגעים אחדים לבוא אל משמרתו, יוכיחו הסמאטריטיל ויכלימו בפני התלמידים. אם ישבו פעם ביוכל להמתיק סוד צעניני צי"ס הוא ודעתו על העליונה.“

(**) והראיה הגדולה על אמתת דברינו צידון המשגיח הוא, אשר הממשלה צענמה חרגים זאת, וחרשק זה לא כביר לפקוד גם משגיחים עברים. ובאיזו מקומות המעטים, אשר

גם בקור בתי הכפר, הנעשה על ידי מבקרים נוצרים, לנו לראיה על עויבת התנאי הראשון שזכרנו, כי מה יוכלו אלה לשפוט על למודי העברים, אם אינם מבינים אותם כלל? והם שופטים אך למראה עיניהם, אם התלמידים קוראים לפניהם במהירות בלי הפסק, כסוס שוטף במרוצתו, סימן טוב הוא להם. ומזאת יוציאו תמיד משפט מעוקל, האומרים לרע טוב ולטוב רע!*) הן אמנם בכל גליל-למודי יש יהודי-מלומד אשר עליו לבקר בתי הספר, אבל היהודי הזה אך אורה יקר ולא מצוי הוא בבתי הספר וככוכבא דשבת יתראה אך לעתים רחוקות על אופק חנוך העברים. ומפי מורים רבים שמענו אומרים עליו לאמר: „באזנינו שמענו שמעו, אבל אלהים הבין דרכו והוא ידע את מקומו!“ ומלבד רעה חולה זו ומלבד סדר-הלמוד, שאיננו מתוקן היטב כפי טבע הלמודים העברים ואשר עליו יצעקו היום כל מורי בתי-הספר, ומלבד גם הלמודים העברים בעצמם, שאינם מתוקנים ונערכים לפי הצורך ולפי היכולת וטבע הנערים, הנה עוד רעה חולה, אשר על המורים ללמד לתלמידיהם את למודי העברים בהעתקת לשון אשכנז, אשר לא ידעו את שניהם! והוא דבר לא יסבון כלל, אף אמנם כי יפה וטוב הוא לעינים, ולהמתכונן לארחות תבל לא חדש הוא לראות לפעמים דברים, הנידונים לכף חובה וכלה לוֹעַג להם ובאמת אינם כה נבזים ורעים עפ"י הנסיון, וכן להיפך, דברים הנידונים לכף זכות ומקובלים לטובים ולמועילים, והנסיון יורה בצדק, כי לא כן המה. ד"מ להעתיק את המורה לתינוקות של בית רבן בשפת יהודית המדוברת ולהעתיק במקום שיחסרו מלין, את המזבח „דער מזבח „אורים ותומים „דיא אורים ותומים „המשכן „דער משכן“ וכדומה, הנה דבר כזה ללעג ולקלס, וביחוד מתחכם צעיר כי

שם נהמנו משגיחים עברים, נשתנו צאמת צתי הספר ההס לשבח, ורצו התלמידים, כמו שנתבשרנו מזה כמה פעמים במכתבי העתים העברים.

*) לא אחת שמענו מפי התלמידים עצמם, אשר התפארו בשחוק, איך הצליחו לרמות מבקריהם בקריאתם המהירה, אם אמנם כי לא ידעו מה שפיהם מדבר. ואנחנו נדע צתי חנוך כאלה, שקנו להם צדק כזה, שם טוב, ובאמת נופלים תלמידיהם הרבה הרבה מתלמידי „החדשים“ בידיעת למודי העברים. . . .

ישמע זאת, או בכלל העתקת הלמודים העברים לשפת יהודית, יתעלה כמעט מכאב לב והוד פניו יהפך עליו למשחית, ואמנם להעתיק הלמודים העברים בשפת אשכנז הוא יפה אף נעים ומוצא חן ושכל טוב. ובאמת הוא אך דעות מקובלות ועוז ביד הנסיון להכחישן ולהראות, כי לא העתקת האשכנזית היא העיקר לנו העברים יושבי ארץ רוסיה... אני הגבר (ועוד אנשים רבים למאות ולאלפים וכמעט כל מורי בתי הספר) הייתי תלמיד המלמדים ההם, שהעתיקו לי פשוט המזבח "דער מזבח" וכדומה, ובה"ש עורני צעיר לימים הוקמתי מאת הממשלה למורה בבית הספר לנערי בני ישראל והעתקתי לתלמידי, כמצווה עלי, המזבח "דער אלטאר" ובכל זאת אפונה אם תלמידי יבינו את השפה העברית יותר ממני, ואפונה ג"כ אם מהעתקתי יתאשכנזו יותר וידעו אשכנזית? כי באמת מה יתן ומה יוסיף להעתיק לאדם דבר אינו ידוע בשאינו ידוע? הלא המלה "אלטאר" זרה היא להילד כמו המלה "מזבח". ומה בצע כי נעתיק לו מזבח והוא אינו יודע גם פתרון ההעתקה, והיה אם ישאלנו מה הוא "אלטאר" נשיב לו בלשון רוסית: "жертвенникъ", וכאשר ישוב לשאלנו גם פתרון המלה הזאת נשיבהו בלשון צרפת וכו' וא"כ אין לדבר סוף, והילד עוד יתבלבל ולא יזכור לא את השם מזבח בעברי ולא תרגומו "אלטאר" בלשון אשכנז, מאשר יכבדו מאוד על כח זכרונם, לזכור, בלי הבנה, שתי מלות זרות ומה גם שני ענינים שלמים זרים!*)

(*) דברי חלה, הנדפסים בהמליץ נומר 44 שנה חמשית נתקבלו ת"ל והכו שורש, עד שהמשכיל נעדרעכזים בדברו על חשבון חזרת "מפיצי השכלה בישראל" יאמר במליץ נומר 21 שנה ששית כסחם משנה: "גם חזרי החזרה פה בהתאספס בחורף העבר לכווען, לכוון בקרינתו מחלקה מהועד החליטו כזאת, וכו' כי בהעתקת ספרי הקדש החפלות לילדי פולין ורוסיה ללשון אשכנז עפ"י תרגום הרמב"ם, יכבדו על התלמידים והמורים ללמדם שחי לשונות זרות להם כאחת, שפת עבר העתיקה הקלרה והכבדה ושפת אשכנז נקיה, שנעלמה מהם, אפס כאחת נתפלה איך אנשים, המסכימים לדעתנו בהעתקת אשכנזית לא ילמדו גזרה שזה גם על העתקה רוסית ולומר גם עליה: "כי יכבדו על התלמידים, ללמדם שחי לשונות זרות להם כאחת" — אמת, לנו יושבי ארץ רוסיה נחון מאד ללמוד לשון ארצנו, אבל הכי בדרך זה יזכה נער עברי ללמוד אותה, אם תשחמם לו

בהיותי מורה הייתי מצטער תמיד על זה, אשר יצו את המורים, ללמד לתלמידיהם גם בהמדרגות התחתיות בהעתקת אשכנזית, באשר שהתלמיד לא יבין ולא ידע עוד את שתי הלשונות גם יחד, והמעט אשר בהעתקה האשכנזית לא יתכן לו להבין מלות לשון הקודש, כי ההעתקה עוד תהיה לו למוקש, להביא המלה העברית כצורתה בכח זכרוננו ויתרוצצו המלים בקרבנו. וזאת הלא ידוע, כי ההעתקה אינה שומרת המלין של הלשון הנעתקת, רק את הכוונה, ובנידן דידן פתרון כל מלה ומלה כהויתה אך הוא העיקר. היתכן כי ילמדו ילד-רוסי לשון צרפת בהעתקת לשון אנגליה, אשר שתיהן מוזרות לו? ומדוע אפוא יצו ללמד ילד-עברי לשון הקודש בהעתקת לשון אשכנז, בלשון כזו, אשר על הרוב גם המורה לבדו מגמגם בזה? והדרך הזו ירע מאוד להבנת הלמוד העברי על אופניו. ובצדק החליט השר החכם פאסטעלס בספר הזכרונות שלו, כי בלמודי העברים יותר נראה מצות אנשים מלומדה מלאכותית. ויותר טוב היה לדעתנו, לו השתדלו להעתיק להילד בלשונו, הידועה לו, עכ"פ עד שיקנה לו ידיעה מה בלשון הקדש ובלשון העמים ואז טוב ונכון יותר להעתיק לו הלמודים לשפת רוסיא, אשר היא לשון מולדתנו, ולא לשפת אשכנז הנכריה. וכן צויתי למורה בני היד, להעתיק לו התורה בלשונו הידוע לו, והנני רואה עתה בחוש, כי יבין למדו יותר מבני גילו, המצפצפים בלשון אשכנז ואינם יודעים מה ורבים מהמורים ואבות המצפצפים והמהגים

לכעתקת שפת עבר, אשר שתיכן זרות לו כאחת? ואיך אפוא יתכן לו לאדם ללמוד שפה חדשה וזרה מבלי עזרת השפה הנודעת לו? — ועלינו לדעת, כי הנערים צוואים אל בית הספר ידעו רק את שפת יהודית, המדוברת בבית הוריהם, וא"כ בהכרח תהיה מתחלה האמצעי ללמוד על ידה לשון רוסיא ולשון ספרי קדש. ומה יועיל לבלבל ולערוב לשון ארצנו בלשון קדשנו, אם יוכלו ללמוד את הראשונה מהספרים המיוחדים לה. בדרך כזאת נפסיד יותר ללמודי העברים, מאשר נועיל ללמוד לשון מולדתנו. על חובבי עמנו המשפט להרחיב מתחלה ידיעת שפת המדינה בכל המון העם, עד שבניהם יהיו מדברים בביתם לשון רוסיא, ואז, מובן מאליו, שיתחילו ללמוד ספרי הקדש, אך בהעתקת הלשון ההיא. — אבל לעזיבת שפת עלגים והרחבת שפת המדינה בהמון העם לא יוכל להיות האמצעי היחידי העתקה התנ"ך וסדר התפלה וספרי תורת האמונה בשפת המדינה, כאשר

שמעו לעצתי והמה מודים לי כהיום. מעתה צא ולמד אם סדר הלמוד הזה קשה בספרי הקדש, על אחת כמה וכמה ברמב"ם וחיי אדם, אשר הילד אינו יכול לקרות שם גם את המלות מחסרון הנקודות, וכמה פעמים קרה לי לפנים, לשמוע את תלמידי, שהעתיקו לפני הלכה אחת ע"ד מצות אנשים מלומדים, וכאשר צויתי להם לקרות בפנים הספר לא ידעו בין ימינם לשמאלם. ואם הדבר הרע הזה איננו אחד מהסבות העיקריות, עכ"פ הוא אחד מהסבות הנצבות לשטן לבתי ספר העברים בארצנו, לבלתי יעשו חיל.

הלא נאמין להוכיח מצד אחד שפלות בתי ספרנו, מפאת שהממשלה לא מסרה דבר החנוך ליהודים, לחנך הנערים בהשכל ודעת כפי תכונתם וכפי תכונת הלמודים העברים, עד שבתי-הספר אינם ראויים כמעט להקרא בתי-ספר עברים, ששם ילמדו גם לשונות העמים וידיעות דרך ארץ אבל המה בתי-ספר נוצרים, ר"ל בתי-ספר, העומדים תחת השגחת משגיחים ומבקרים נוצרים, ששם הורשה ללמד, כטפל, גם למודים עברים לא בסדר היפה וחנאות להם. ובהשפל החלק הדתי ולמוד-הלאומי מתכלית בתי הספר ישפל ערכם וגם פגול המה, לא ירצו ליהודים. ועד שנושאים ונותנים היום, אם יש צורך בבתי-הספר העברים להניחם אם לא, אנהנו מכחישים במציאותם ונשאל: איה המה בתי ספר העברים? ... הכי באמת יש בתוכנו וברשותינו בתי ספר עברים? ... ומצד השני סבת שפלות בתי-הספר היא,

יחשבו אחרים, כי העם ינוע ויעמוד מרחוק לספרים בלילה, החכודים צעניקהם. ואמנם האמנתי הנזכר נריך עוד לאמנתי אחר, היינו לשפת עלגים גופא, כי על ידה נוכל להחכים את ההמון לדעת את החופלה, אשר תנחם מידיעות שונות ושפת המדינה, ולכן אמרנו עוד בתחלה: בואו ונחזיק טובה להמשכיל נעדערבויס, המוטיא לאור בשפת יהודית את מה"ע "קול מצ"ר" אשר תכליתו, לא לתקן שפת יהודית לשכונת הכלולס, כי אם לדבר זה אל כל המון העם, הבלתי מבינים לע"ע שום שפה אחרת, ולקרצם על ידה תחת כנפי ההשכלה. וככ"ז עלינו לדעת, כי אין כח באותיות מתות לעלותן על שפת לשון ולהיות שפה מדוברת, ומהעסקת ספרי הקדש לא יחולו העם לדבר בשפת המדינה, כל עוד אשר לבד יסכון ולא יהא שרוי בין הרוסים, כי יהודי חו"ל, הסרויס בין האומות שבארצות מולדתם.

מפאת שהחלק השני מתכליתם, היינו למודי דרך ארץ, אך למותר הוא כמעט לתלמידיהם, כמו ליתר היהודים; כי לפניהם סוגר דרך החיים ואין להם גם הזכות לגור בכל הארץ כסוחרים ובעלי מלאכות הדיוטים, אלא א"כ נמרו למודם בבתי מדרש המדעים הגבוהים; אבל היתכן שכלם ישקדו על דלתות האוניווערזיטטים, או הכי היכולת לכלם, להיות חכמים מחוכמים?! — היהודים רגילים לראות בקרבם משכילים רבים, אשר בזעת אפם וביגיעת נפש עמלו כל ימיהם, להשכיל, ומהם יש גם אלה, אשר עמדו על הסבב ותעודתם בידם והם עניים מרודים, מאין עבודה; רגילים הנה לראות בקרבם אנשי הרוח ומחברי ספרים הרבה, והנה בקהל כל ההמון יתחשבו, אשר אין להם כל זכות ומשפט ולא יוכלו לצאת מנבול מושב בני ישראל והלאה גם צעד אחד, ומבלי משים יאבדו בענים; על כן תפוג תורה וכבוד ההשכלה מתחלל בעיני העם; על כן יכשלו אבות ובנים וינזרו לבושת, ותלמידי חכמים רבים גם הם כמתאוננים על אשר השכילו. — ובעת אשר העם כמתאוננים, הנה אנחנו שומעים בת קול מכרזת בכל יום מכל מכתבי העתים ואומרת: יש להשכיל את היהודים! כאלו איננה חסרה להצלחתם רק מעט השכלה, כאלו כל עם ישראל קאלמיקים ועצלים הנה! —

ובענין הרבנים החדשים, הנה המבוכות גלויות לכל. לפי דתי המלכות הנה הרב הוא מורה הוראה בישראל ומגיד לנו דבר חוק ומשפט

Раввинъ есть блюститель и толкователь Еврейскаго закона (Т. XI. Ст. 1083) עוד נאמר: Объяснять Евреямъ законъ ихъ и разрѣшать встрѣчающіяся въ ономъ недоумѣнія, вразумлять ихъ въ истинномъ смыслѣ закива. (שם סעיף 1086)

א"כ נחויץ לפ"ז (שם סעיף 1086) כי הרב יהיה מלומד גדול בלמודי העברים, שידע להורות הוראה ודבריו יהיו נשמעים בעדתו, ולא מילתא זוטרתא היא; הן מלבד שנחויץ לו להיות בקי בלמודים וחכם בכל ענפי ספרות העברית הרחבה, עוד נחויץ לו להיות גם בקי בהליכות עולם, נכבד ונשוא פנים. ומי הוא זה ואי זה הוא כשר לרבנות? על זאת יש משנה מפורשת: „מי ששנה בבית מדרש הרבנים או בבתי ספר העברים המחוזים, וכן מי

שלמד בבתי-המשנה העליונים והאמצעים וגם בבתי ספר המחוזיים של עמים, מי שלמד בכל אלה בוחרין אותו לרב על שלש שנים.

„Выборы производятся на каждые три года изъ окончившихъ курсъ въ раввинскихъ училищахъ и въ казенныхъ Еврейскихъ училищахъ втораго разряда, а также въ общихъ учебныхъ заведеніяхъ высшихъ, среднихъ, въ уѣздныхъ училищахъ“ (שם סעיף 1083) לפ"ז יחויב, כל מי שלא למד באחד מבתי הספר האלו, פסול לרבנות, ואפילו הוא חכם גדול בלמודי העברים ומשכיל ומבין ידיעות דרך ארץ ולשונות העמים, וכל שלמד באחד מבתי הספר גם בבית הספר של עמים כשר לרבנות ואפילו הוא קטן ובור דאורייתא. רב ותלמידו, הרב פסול, אעפ"י שהוא אדם גדול ויש לו תעודה על ידיעתו שפת המדינה, והתלמיד כשר, אף על פי שאין בו אחת מן המדות הנזכרות, הדרושות להיות לרב העדה!! מלבד שלא יוכן גם תכלית בתי מדרש הרבנים, אחרי אשר כל מי שלמד באיזה מבתי-הספר, יהיה איזו שיהיה ואפילו של עמים, רשאי לו להיות רב! והנה זה ראינו כמה פעמים, כי תלמידי בית מדרש הרבנים נדחו מפני תלמידים, שכלו למודם במדרגה השניה מבתי ספר העברים המחוזיים. חוץ מה שיש לשאול על עריבת בית מדרש הרבנים נופא, שלא נתקן היטב בהנהגתו ובסדרי למודיו לתכלית מבוקשו. וברעה חולה זו ישתתף עם יתר בתי ספר העברים. — וגם בדבר בחירת הרבנים הננו רואים מבוכה גדולה, שלא יוכלו לצאת ממנה. רע בעיני הממשלה המעשה לכוף על היהודים הרבניות ולתת להם רב כרצונה, בידעה לבטח, כי רב הוא פרנס העדה ולא שוטר המלכות, ומתראוי שהתנועה וההשתלמות הפנימית תתעורר ברצון ולא באונס, וא"כ יבוחר מקהל ועדה. אבל למסור דבר הבחירה כיד העדה, גם זה לא טוב. הן הרב שתכליתו לפעול על קהל עדתו, להעיר אותם להשכלה, הנה הוא יכנע תחת יד ההמון, כמו שהראה זאת הנסיון, בידעו כי תמיד מקצה שלש שנים בידם הוא, לשבור מטה לחמו ולהושיב על מקומו רב אחר מהמון הרבנים, המשכימים לפתחם ומבקשים על נפשם. וגלוי הוא לכל, כי

כל רב המרבה להיות נכנע ומתירשל בעבודתו, הרי הוא משובח ומרוצה יותר מחברו, שאיננו רוצה להשתעבד ולעשות חונף. ואם כן אין הרבנים יכולים — גם כי הם מוכשרים — להועיל מאומה להשתלמות מצב יהודים הפנימי. ומבלעדי כל אלה לא יובן, מדוע יבחר הרב אך לשלש שנים ויוצג בזה על מדרגה אחת עם הנבחרים ושופטים ושוטרים בבית פקודת העיר, ומאי שנא רב היהודים מחכם הקראים, שבוחרים אותו לעולם? —

הנה כשנעיין היטב נראה, כי השתלמות היהודים תעצר מפאת שלא ידקדקו למלאות כראוי את התנאים הנחוצים לה, והמה: תקון מצבם הפנימי ברוח היהודים ותכונת למודיהם, ותקון מצבם המדיני. ואמצעים טובים ולא נאותים משמשים יחד בערכוביא ויחטיאו המטרה.

לכן אין טוב לנו בית ישראל ולהממשלה, החפצה באשרנו והמבקשת אופנים ודרכים נאותים לתקנו היטב, כי אם לקיים את התנאים הנזכרים. את המוטל עלינו, לטהר לבנו מדעות מקובלות לא נכונות ולתקן מצבנו הפנימי, תמסר בידנו, והיא תתן לנו מנן ישעה בדבר הזה. היינו בנוגע לבתי הספר העבריים ובנוגע להרבנים תעשה נא ועד מיוחד מיהודים מלומדים, חכמים ונבונים, אנשי אמת ונשואי פנים. מקום הועד הזה יוכל להיות בעיר הממלכה, והוא ישום לב לעיין בהנהגת בתי הספר העבריים, לתקנם ברוח העם ולבחור מורים וסדרי הלמודים בלבבם, ולבקש תחבולות טובות וישרות, להעמיד תלמידים הרכה, ועל ידי תקנותיהם יקבלו בתי הספר לעמנו ברצון וימלאו תלמידים, ויצליחו לאחד את התורה וההשכלה יחדו. וחוק הועד הראשי — והכולל יתבונן עוד ועד אחד בכל פלך, למצער, בכל גליל, ואנשי הועד-הפלכי יהיו — אם אך יתכן — מאותו הפלך, כדי שיהיו בקיאים בתכונת אנשי מקומם ומאויי רוחם, והם יפקחו על בתי-הספר שבגלילותיהם לבקר אותם ולהתבונן להמורים אם יעשו מלאכתם באמונה. בתי הועד האלה יפקחו גם על הרבנים היוצאים מבית מדרש הרבנים, שיהיה מחוקן כהלכתו ומסודר בלמודיו והנהגתו, כפי תכליתו, הכל לפי ראות עיניהם. ולפי תכונת איזו רב וערך חכמתו ולפי תכונת היהודים בכל

מקומות מושבותם יקצבו לו מקום באחת הקהלות. אם יוכל למלאות משלחתו באמונה, לעשות את כל המוטל עליו בחריצות וגם לא ימצא בו חטא לקהל עדתו, יאריך ימים על משמרתו, ואם דעת הקהל לא תהיה נוחה ממנו בעד מעשיו הבלתי רצויים ויהיה גם עצל לשולחיו ומתירשל בעבודתו, אז יעבירו אותו למקום אחר, כטוב בעיני הועד. האופן הזה הוא ביהם המצטרף להרבנים החדשים כחלקי מכונה אחת והוא יתיר קשר המבוכות בדרך יפה ונאותה לשני הצדדים, להרבנים ולהקהלות, כאשר יראה כל מבין, סוף דבר, הוא מחויב מענין הרבנים החדשים בעצמו וא"כ אפוא הוא נחוץ, לכן כל טענות המתעקשים עליו לא תצלחנה ואין נכונה בדבריהם. — ודעו אפוא, כי כל מה שהצענו, אנו אומרים רק בדרך כלל, וכאשר יקובלו דברינו ברצון, נקוה כי אז נקל יהיה לפרוט את כל הפרטים הטובים והנאותים לתקון מצב יהודים הפנימי. ובהיות שבחסד הממשלה נוסדה בנו חברת „מפיצי השכלה בישראל“ היה טוב למסור דבר השכלת ישראל לידה ואז היתה באמת היא נאה לשמה ושמה נאה לה.

אם חפץ הממשלה הוא, לקרב היהודים עם הרוסים ולעשות אותנו לעברים-רוסים, הנה לא תוכל להשיג חפצה רק באמצעות תקון מצבנו הפנימי כראוי ובאמצעות בתי-ספר עברים כאלה שזכרנו, כי עוד מימות משה מחוקקנו ועד היום הזה לא יצעד היהודי בדרך החיים, מבלתי ילך ארון ה' לפניו. התורה היא מלמדתו להועיל, מדריכתו בדרך ילך. ואתם המקילים בכבוד הלמודים העברים ותאמרו לאחד את היהודים עם הרוסים על ידי בתי-ספר כוללים, הנה מחשבתכם זו לא תצלח, כי אך מעט מזער מהיהודים ישקדו על דלתותיהם תחת אשר כל העם יהיה כשהיה, בחוריו בחדרים יחבאו ונעריו בבתי מדרשים ישבו. כל האומרים להשכיל היהודים רק בבתי-ספר כוללים לבד, המה לא ידעו את תכונתם וספר דברי הימים לעמנו. זכרו נא, כי אנחנו מדברים על כלל ישראל ולא על הפרט. המעטים האלה מבני עמנו, שיבואו לבתי הספר הכוללים, הן הם ילמדו שמה גם לא בהריסת בתי הספר העברים, אמנם כל העם יעמדו מרחוק מבתי הספר הכוללים, ואותם יוכלו להשכיל, כחפץ הממשלה, רק באמצעות בתי ספר עברים,

שיהיו מתוקנים כמשפט ברוח עמנו ולמודנו. לא בהיל ולא בכח
תפעלו, כי ברוחי אמר ה' צבאות! —

מאמר ב'

פוק חזי מאי עמא דבר!

נקראתי להשיב נכונה על השאלות בדבר היהודים, שנדפכו מטעם
הממשלה במכתב-עתי „קיובלאנין“ נומר 58 שנת 1864. והנה יען
אשר במאמרי הקודם, ישכתבתי לפני הדפסת השאלות הנזכרות, נגעתי
כמעט בכלן בתוך כלל עוד שאלות הרבה על דבר הענין הנכבד הזה,
והתרתי אותן, כפי דעתי הקלושה, בדברים המתקבלים על לב הרבה
מאנשים מבינים, היודעים תהלוכות היהודים ומחסוריהם; על כן
הרהבתי להגיש אותו לפני הממשלה הנדיבה, מבלתי עשות בו שום
שנוי, מדאגה מדבר פן יבולע לשילוב הענינים, הנעוצים תחלתם
בסופם ומתאימים יחדו לתכלית אחת. ואמנם ראיתי דשית על מאמרי
הנזכר נוספות ולדון בדבר שאלות הממשלה, כפי שהן מסודרות
במכתב-העתי הנזכר.

אבות הענינים הנשאלים שנים: אחד מדבר בספרי העברים
בכלל, ולו חמש שאלות — תולדות; והשני מדבר בבתי-הספר
העבריים, ולו שלש שאלות — תולדות. ונתחיל בתשובתנו על
שאלות הענין הראשון כסדרן. 1) השאלה היתה:

„איזה תועלת יגיע לעדת בני ישראל, הצריכים בראשונה
יסודי הלמודיות, מספרי חכמה שונים הכתובים בשפת עבר
וביחוד מספרי חכמת הטבע והחשבון והפלוסופיה“

והנה להשיב על השאלה הזאת כהוגן אנו אין לנו אלא להביט אל פעולות חכמי אירופה בזמן הזה ואל הנסיון היומי, ועל פיהם יקים דבר. — מאז מעולם היה דרך חכמי כל האומות, לצפון החכמות והמדעים מעיני העם ולדבר ברמיזה ובלשון חכמים מיוחדת, בכדי שדבריהם יהיו נשמעים רק לנבונים המשתמשים בהיכל התבונה, ולא ליתר העם*) ובלי ספק נלחצו לעשות כזאת בטעמים ידועים, שאין פה המקום לזכרם. אמנם במאה הזאת נראה, כי החכמים חדלו להיות ככתה מיוחדת ומתאמצים בהשתדלות גדולה, לפתוח שערי בינה הסגורים ולשבור לכל עם הארץ את הידיעות וההמצאות, שילקטו בעולם המציאות! רצו החכמים לזכות גם את האנשים האלה מההמון, שלא השפיקו לקנות להם יסודי הלמודיות, כחכמת ההנדסה והמדירה וכדומה, ושלא יוכלו להפרש מעניני דרך ארץ ולעשות תורתם אומנתם, לפיכך הרבו להם חבורים וספרים כתובים בדרך פשוטה וקלה ובשפה ברורה, עד שקוראיהם יקנו להם ידיעה מהליכות עולם וישיגו השגה מכחות הטבע ופעולותיהם בלי מורה ויגיעה עצומה. ועל ידי הספרים האלה, המתרבים מיום ליום ויציצו כעשב הארץ, תפקחנה עיני העם להבדיל בין אור להשך ובין טוב לרע וישליכו מעת לעת הבלי שוא ודברי תעתועים לטובת המדינה, היושבים בה, ולטובת כל המין האנושי. והוא הוא הדבר, אשר נתן המדחפה החזקה לעמי הארצות הנאורות וישאם על כנפי נשרים במעלות השלמות, והוא הוא המלאך הגואל את בני האדם משעבוד הבערות והמוציא אותם מאפלה לאור גדול. ולפי זה אין כל ספק, כי אף

(*) כה נאחזו חז"ל מבולמם רוח הכותבים הקדמונים בכל לומה ולשון, הלכו לרגלם רק לחוד חידה רק למסול משל, כאשר הרמז"ס ז"ל בפתיחתו לס' המורה מעורר אותנו בזה"ל: וזעזור זה, כשכיון כל חכם גדול, אלקי, רבני, בעל אמת, ללמד דבר מאלו הענינים, לא ידבר בהם כי אם במשלים וחידות. (החכם שאנקעם בהקדמתו לספרו המפתח). הנה אבותינו הראשונים הקדושים ספרו לנו דברים גדולים נעלמים בדרך חידות ומשלים ועשו זה לשתי סבות. האחת להסתר הענין ההוא מההמון וכו', והשנית שיהיה הדבר סגולה לחכמים, כאשר עשו הפילוסופים הקדמונים בכל החכמות. (שם טו' שפורט, בהקדמתו לס' פרדס רמונים).

לבני ישראל, בשגם הם ממין האנושי, אף להם הגיעה תועלת גדולה מספרי חכמות ומדעים שונים, אם אך יהיו נכתבים בלשון עבר קלה, שהיא מובנת כמעט לכלם, כאמור במאמרנו הקודם, ומהיכי תיתא להבריל בזה בין ישראל לעמים? — ולפי השקפה עיונית נכונה נראה, כי ספרי חכמה כאלה היו מוכנים ודרושים ונחוצים ומועילים עוד יותר לבני ישראל, מפאת שבמלת "המון עם היהודים" יכללו באמת גם רבניהם ודייניהם, מלמדיהם ומלמודיהם דעסקין באורייתא ושכלם התפתח והתחדד מרוב השקידה בספרי התלמוד ובספרים הרבה אחרים, ותקח אזנם גם שמין מני החכמות השונות, המפוזרות בספרים עתיקים וישנים מחכמי ישראל; ורבים מאד יש בתוכם, אשר אף אמנם אינם מלומדים בלשונות העמים, המה בכל-זאת מהנדסים מפוארים ומבינים חכמת החשבון על בוריה, ולראיה נקח לנו את אשר נראה בחוש. אם נשאלה לפעמים שאלה אחת מחכמת החשבון באחד ממכתבי העתים העבריים, אז יבואו עליה מכל ערי בני ישראל תשובות מתשובות שונות. ואלה דברי המוציא לאור מ"ע, "הכרם ל" (נומר 27. שנה ראשונה), "אם בצל התורה וחכמת-התלמוד ישכנו אחנו בני ישראל בארץ רוסיא האדירה, לא אלמן ישראל גם מן הידיעות הלמודיות ותהלה לאל, כי נמצאו בעמנו חכמים משכילים, אשר בסתר אלהים ידרשו חכמה. ומה שמח ורחב לבנו לראות, כי כמעט נשאלה שאלה אחת בחכמת המדידה והחשבון הכללי בעלה העשרים בהכרמל, והנה עפו אלינו מכל קצות ארצנו תשובות מתשובות שונות מזוקקות ומצורפות בכור החכמה להגיד פשר דברה." אח"כ הולך המו"ל ומונה שמות האנשים מגידי הפתרון והם שבעה עשר במספר, ובתוכם נזכר שוחט אחד מעיר ווילנא ודיין אחד באדעסא. ולבסוף יסיים המו"ל בלשון זו: "מלבד איזה מהם, אשר לא יכלנו לקרות חתימת ידיהם, כי סבוכים יתתמו." וביתר מכתבי העתים, "המליץ" והצפירה היו ג"כ שאלות הנדסיות והיו מרבים העם להביא עליהן תשובות. ולא אחת שמענו מפי המהנדס המפואר מוציא לאור מ"ע הצפירה, כי הוא נכון לפרסם גלוי לכל העמים, אשר חובשי בית המדרש פתרו שאלות הנדסיות עמוקות, שנעלמו גם

מחכמים גדולים אנשי השם! גם בברדיטשוב, עיר מגורי, יש מהנדסים
הרבה בהמון העם, ואחד מדייני העיר מבין בחכמת ההנדסה.
ובשנת תרכ"ג הוציא לאור בווארשא הר"ר ברוך שלמה לעוויןשטיין
במהדורא תנינא את הספר „שבילי דרקי ע"מאליהו כ"ה חיים
הכהן מהעכים, הכולל חכמת המדידה (געאמעטריא) וחכמת משולשים
(טריגאנאמעטריא) וחכמת משולשים כדורים (ספערטשע געאמעטריא) וחכמת ידיעת
מהלכי גלגלים וצבאיהם (אסטראנאמיה) וחכמת המחזה (אשטיק) וכו' והחכם
לעוויןשטיין הנזכר איננו מבין לשונות העמים ונחשב בכלל ההמון מיושב
עיר מצער וואלאדרקע במחוז קיוב, וההמוני הזה עשה על הספר הנ"ל
באור והערות מועילות!... ובברדיטשוב היה בשנה העברה איש עני
אחד מהמון עם הר"ר אבינדר שטיין נ"י, עם נעלות בלות ומטלאות
ברגליו ושלמות ארוכות ובלות עליו והוא מהנדס מפואר מאוד נעלה, הנודע
בשם גם לאיזו תלמידים מהאוניווערזיטט שבקיוב, אשר הוא הורה אותם
חכמת החשבון, והעמיד תלמידים מהנדסים הרבה בישראל! — ומבלעדי
אלה הנה אפי' הפחותים מיהודים יודעים לקרות בלשון הקודש וקוראים פעם
כפעם בספרי מוסר ומדות, א"כ המה מלומדים קצת, תהת אשר המון
העם מהנוצרים, שבמדינות רוסיא ופולין אינם יכולים עפ"י רוב
לא לקרות ולא לכתוב כל עיקר, ובהמון העם שלהם יכוון באמת רק
להאנשים הפחותים ושפלי המדרגה, בקהלם אל יחד כבוד כהני הדת
ולא כבוד דייני בתי המשפט והמורים. לזאת אפוא אין כל ספק, שאלמלי
הפיצו בין המון עם מהיהודים ספרי חכמה שונים כתובים בשפת
עבר ומסודרים בטוב טעם ודעת, אז שמחו לקראת בואם והועילו במאד
מאד. ואת דברינו אלה לא נדבר רק בדרך ההבטחה בעלמא, אבל
נחזק אותם בעדותו של הנסיון היומי, אשר מפיו אנו חיים במאמרנו זה
ואשר טוב לנו תורת פיהו מאלפי הוכחות הפלפול, הפורחות באויר. ראו
ראינו, כי המחברת „ספר הברית" (מ"ר פנחס אליהו. ברני
שנת 7971) הכוללת בתוכה עניני חכמה שונים מידיעות הטבע והכל
בקצור נמרץ, הנה היא נתפשטה בכל תפוצות ישראל ונדפסה בכמה
מהדורות. ככה היה גם גודל ספר ראשיית למודים „מתר"ר ברוך
לינדא. ברלין 1789), הכולל נ"כ בקצור למודי הטבע, ומרוב החבה

שחבבו אותו בני ישראל נדפס בכמה מהדורות. כמוהו נתפשט גם הספר „למודי הטבע“ (מהר"ר משה מרדכי יאוועל. טשערניוויץ) וספר „רוח חיים“ (ענינו חכמת הרפואה, מהמחבר הזה). והספר „שבילי עולם“ געאגראפיא, על אזיה ואפריקי מהחכם שמשון בלאך נתקבל מאוד בכל עדת היהודים וקוראים אותו בעונג רב, עד שזכה בימים האלה לצאת לאור במהדורא תנינא, ובאזנינו שמענו מפי אנשים רבים ונכבדים, כי הספר הזה הפעיל עליהם פעולה עזה והעיר בלבם הרהורי השכלה. ועתה יצא לאור עוד ס' „שבילי עולם“ (על חלק אירופה מאת החכם טענדל מאהר) והוא חביב ומרוצה כ"כ, עד שבטרם נשלם כל החלק הזה, השפיקו החוברות הראשונות ממנו לעלות איזו פעמים על מכבש הדפוס. וכן נתקבלו באהבה וברצון גם ספרי החכם המהנדס הר"ר סלאנימסקי, כספרו „תולדות השמים“ על חכמת התכונה (*). וכספרו „מציאות הנפש“ המדבר על השארת הנפש במופתים לקוחים מחכמת הטבע ואשר יבוקש היום ממטמונים, וספר „כוכבא דשבט“ שנדפס בזמן קצר במהדורא תנינא לשמחת לב בני ישראל, והספר „אות זכרון לאלכסנדר הומבאלדט“ אשר קפצו עליו קונים הרבה והרכו במחירו. ובצאת לאור מ"ע „הציפירה“ (ד' אדר ראשון תרכ"ב. ווארשא) המכלכל בתוכו ידיעות העולם והטבע עם ציורים, הנה שתו רבים בצמא את דבריו והתענגו עליו עונג בלי מצרים, ובהאספו (כ"ז תמוז תרכ"ב, בסבת העתקת בית מגורתו של החכם סלאנימסקי מווארשא לזיטאמיר) נאנחו עליו רבים ועד עתה צר להם מאוד. גם אני הצעיר הוצאתי חלק הראשון מספרי „תולדות הטבע“ (לייפציג 1862) (**). הכולל בעלי חיים היונקים עם ציורים יפים. ואלמלי יכולתי למכרו במהיר לא יקר, אז נמכר ראלפים וגם הוצאתי לאור את יתר החלקים, אשר מצאו חן

(*) נדפס פעם ראשונה בווארשא שנת תקל"ח ונפעם שנית ציור בלור והוספות רבות בזיטאמיר שנת תרכ"ו.
(**) וכעת יצא לאור בזיטאמיר החלק השני מספרי, המדבר על העופות, ג"כ עם ציורים יפים.

בעיני חכמי ארצנו וחכמי חוץ לארץ. — ואם אמנם אין הנסיון צריך חזק, בכ"ז לא נחדל מלשים עליו עוד נוספות מדברי רבנינו וממחשבותיהם על אודות ספרי חכמה בכלל וספרי חכמת הטבע בפרט. ואלה דברי הרב מעקלענבורג אב"ד ובזרה הוראה בק"ק קעניגסבערג אשר כתב בהסכמתו על כפר „תולדות הארץ“ (מהחכם ר' יוסף שענהאק. ווארשא 1841) הכלכל בתוכו תולדות צאצאי הטבע בקצור נמרץ, וזה לשונו: על בקשתו לתת הסכמת דעתי, להוציא לאור העולם את ספרו תולדות הארץ, אני מתפלא מאוד, כי אם האמת כן הוא, שאין לקחת מהר את הספרים, אשר מקרוב יבואו מחוברי חבר, כי על רבים מהם עפעפי אוהבי אמת דמעות יזלו כמים, כי זה יוריד וישפיל כבוד רבותינו חכמי התלמוד, וזה יעוז פניו להפאות דברים אשר לא כן על דברי תורת ה', ומרבת המכשלה, היוצאה מאלה, כמעט ראוי למשוך יד מלקחת אחד הספרים החדשים כלתי ראות בראשית פתח השער, ידי אנשי שם הגדולים, הנותנים הסכמת דעתם על תוכן המחברת: אמנם זהירות זו אין לה מקום רק אם המחברת סובבת והולכת על יסודי הדת וכדומה; אבל ספרו, אשר יסודותיו הטבעו על אדני חוקי הבריאה, מפליאות תמים דעים ידבר, אשר הפליא לעשות ביצוריו וכו' הנה על ספרו המיועד לדבר מדברים נכבדים כאלה, בקשת ההסכמה היא רק למותר, כי מי זה הישראלי, אשר לא ידע התועלת הגדולה, היוצאה מכדעות כמו אלה? וכו'. מי לא ראה את דברי החסיד האמתי בעל חובות הלכות בשער הבחינה, המדבר בחיוב השנת דרכי ה' מצד פעולותיו הנכבדות וכו' ואם נצרף לדברים אלה גם דברי רבנו הגאון מוהר"ר אליהו ווילנא זלה"ה, שאמר בפה מלא: התורה והחכמה נצמדים יחד, וכפי מה שחסר לאדם ידיעות משארי הכמות, לעומת זה יחסרו לו מאה ידות בחכמת התורה, לכן צוה להרבני מוהר"ר ברוך מק"ק שקלאוו, להעתיק כל מה שביכלתו מספרי חכמי האומות ללשונו הקדושה, למען ישוטטו רבים ותרבה הדעת בין עם ישראל, ובזה תסור חרפת העמים מעלינו לאמר: איפה חכמתכם ובינתכם? ונמצא שם שמים מתהלל. — אלה דבריו

הקדושים, אשר העיד הרב מוה' ברוך הנ"ל בהקדמת ספרו, שהדפים בחיי הגאון, על אקלידוס. "כמדומה לנו, שאין הוכחה רבתא יותר על חפץ היהודים בדברי חכמה ולמודי הטבע מדברי הרב הנזכר, הנוסדים על דברי הקדמונים, ומדברי הגאון, אשר הוא עמוד הנולה וכל בית ישראל נשען עליו, ואשר הוא לבדו התעסק בחכמות והשאיר לנו ספרי מדע על חכמת החשבון וכדומה. ולהלן נראה, כי כל הרבנים בעלי הפוסקים, ישנים גם חדשים, שעליהם נסמכים היהודים היו רובם ככלם בקיאים בחכמות ובלשונות העמים וחברו ספרי חכמה מצוינים. ואם יטעון הטוען: הלא באזנינו נשמע תלונה במחנה העברים על ספרים חיצונים? נשיבחו בדברי הרב מעקלענבורג הנזכר: "כי תלונה כזו אין לה מקום רק אם המחברת סובבת וחולכת על יסורי הדת וכדומה, אבל ספר, אשר יסודותיו הטבעו על אדני חוקי הבריאה יקר הוא לכל עדת בני ישראל." ועוד נרחיב בזה הדבור לקמן, ונאמת דברינו בראיות צורקות מקדמונינו הגדולים. — תא חזי מאי חכם נוצרי וגברא רבא מסהיד על היהודים, הוא השר המפואר פיראגאף אשר כתב במ"ע "המליץ" (עלה 22 שנת 1861) כדברים האלה: "עם היהודים נפלא מאד בתשוקתו העזה ללמוד ולדעת, בעמק חקר מחשבותיו ובנטיית רוחו מלידה ומבטן לכבד ולהוקיר את החכמה ותתבונה. הלא גם בהקנאים שבהם נכיר עוז חשקם להגות באמרי דעת, אף אם רק דרך אחד להם, לשום כל מעינם במהקרי התלמוד לבד. גם היהודי מדלת העם יוקיר וינשא את חכמת הרפואה — באיכותה כחכמה נשגבה - רב יותר מהמון שאר כל עם, אשר לא הריח עוד בריח התבונה. החכמה תספור ותמנה מעולם בין לומדיה אנשי השם, יהודים רבים, אשר ע"י למודם ביחידות, באין מורה ומנהל, עלו על גפי מרומי הדעת. כל אלה, לפי ראות עיני, אות ומופת לנו, כי לא יקשה כל כך להפיץ אור השכחה כללית בין היהודים, השוכנים בקרבנו, כאשר יאמינו אחרים, השופטים לפי מצב הענינים, התלויים לא בנטיית רוח העם וכיצר לבב האמה, רק בסבות מקריות וחיצוניות." — והנה אחרי שזכינו להוכיח מפעולות חכמי אירופה בכלל ומן הנסיון היומי ורבני ישראל בפרט גודל הצורך

להפיץ ספרי המדעים בין היהודים וגורל התועלת, שיגיע מזה להשכלתם, נשים לבנו אל השאלה השנית מענין זה.

(2) השאלה השנית אחת שהיא שתיים :

(א) כמה ספרים . מכונג הספרים הנזכרים . היו יכולים להמכר ליהודים , היושבים בגליל קיוב , סמוך על נסיון הסופרים האלה . אשר זה הוציאו לאור ספרי חכמה כאלו ? (3) ובאיזו אמצעים ראוי לבחור . שעל ידיהם יקל להפיץ אותם הספרים ביהודים ?

והנה על החלק הראשון מהשאלה הזו קשה מאד להשיב נכונה , מפני שהוא חפץ להשען על נסיון המחברים , אשר זה הוציאו לאור ספרי חכמה , ולמורת רוחנו ולבשתנו מעטים הם לע"ע בזמננו מחברים כאלה בארצנו , זולתי אלה הנקובים למעלה , וגם מהם רובם ילידי ארץ אשכנז המה . למעלה הוכחנו , כי אם אך יודמנו ספרי חכמה מלמודי הטבע , יקבלום בסבר פנים יפות מבלי פוצה פה ומערער עליהם : אבל להגיד בדיוק על פי הנסיון חכמות מספרים כאלה , שיוכלו להמכר קשה הוא לע"ע מפני מעוט מחברי ספרי חכמה , מצורף לזה עוד יוקר מחיר הספרים כאלו , מאשר אם גם נודמן מחבר ספר מדעי , היה מוכרח עד כה להדפיס ספרו בחוץ לארץ מפני שבתי-הדפוס של העברים בארצנו נתנו בקבלנות לידי שני אדונים קשים , אשר נתנו לפני המחברים מכשולים בדרך , ומרוב הטלטולים והוצאות ההדפסה , בהכרח נתיקר מחיר הספר ונתמעטו לוקחיו , אשר לבטח היו מתרבים יותר ויותר כפי שהתמעט מחיר הספר , ומצורף לו גם זאת , אשר ספרי המחברים בכלל לא ימכרו אצל היהודים בבתי מסחר הספרים , כמו אצל שאר העמים , אבל המחברים לבדם חוזרים על פתחי גדיבים , בין קודם הדפסת ספריהם , לקבץ על יד כסף וחתומים , ובין לאחר הדפסתם , לחלק אותם ברבים , ובזאת יתבזו מאד בעיני העם , אשר ישליכו שקוצים עליהם ועל ספריהם ומעלת הספרות העברית בכלל נפלה עי"ז כשפל המדרגה : ראשית מאשר אנשים רבים , שלא שמשו עו"כ כל צרכם באים ליטול את השם מחבר רק למען יוכלו לחזור על הפתחים לקבץ כסף וחתומים . וימצאו מזה חית ידם , ולהחבור בעצמו לא ישיתו לב , היה איך שיהיה רק יקרא עליו שם ספר , ומה גם אשר יש מהם לא חברו

כלל את ספריהם על מנת להדפיסם, רק שיהיו להם כהנער, המוליד והמנהיג את הסומא על פתחי נדיבים. ויש לפעמים מחבר קודם לספרו, ר"ל, אשר נטל לו השם מחבר בהקפה, למצוא בזה חפץ, בהבטחתו לעצמו, להוציא רעיונות לבו החוצה לעתיד לבוא. וכמה פעמים קרה, אשר איזו מחברים סבבו בעירות לקבץ חתומים וכסף על ספריהם, ובאמת לא חברו עוד מאומה. וכדי בזיון וקצף מזה להספרות העברית. והיצינית, מאשר אנשים רבים, שהמה ראויים להיות סופרים והיו מועילים מאד, הנה הם יטמנו ידיהם בצלחת לבלתי יגיע להם כמעשה המחברים הנזכרים ובלתי ישפל כבודם להמנות בקהל בזוי עם אלה. והמשכילים האלה, אשר לא יוכלו לכבוש דבריהם בקרבם, הנה לא פעם ולא פעמים יסבלו כלמות בעד חבריהם הבזויים ויהי חלקם עמהם, וגם יסבלו חסר וכפן מאשר הקדישו מתחלה עתותיהם ואחרי כן גם צרורות כספיהם לכתוב ולהדפיס ספריהם ולבסוף לא ימצאו את עצמם מוכשרים לחזור על הפתחים, כדרך מחברים הנהוג. — והשלישית מאשר דרך המחברים לחזור על הפתחים, עם ספריהם, הנה הם מתאמצים לחלקם בין עשירי עם, החוסים לרוב אך בצל הכסף ולא בצל החכמה, הספרים המחולקים להם בעל כרחם נראים להם כנגע בבית ויפנו אותם משם אל אחד המקומות המסתרים, אשר שם יאכלם עש ורקב יבוא בתוך עליהם, תחת אשר יתר האנשים מהמון העם, החוסים בצל החכמה ולא בצל הכסף, אשר להם הועילו הספרים ההם ומצאו בהם חפץ, המה לא יזכו להשיגם, ככל תשוקתם הגדולה לקרותם. — מכל הנאמר עד כה, נשען על הנסיון ועל מאורעות ומעשים בכל יום, יראו סבות שפלות הספרות-העברית בארצנו, התוליות במקריים רעים חיצונים, המסובבים זו מזו, ע"ד עברה גוררת עברה. ובתוך כך יראו תכלית הובחתנו, שאין נסיון למחבר יהודי, המחלק ולא מוכר את ספריו, והדבר תלוי אך במזל ותכונת המחבר, לא בערך ותכונת החבור. יש שהוא אך מחבר קודם לספרו, או שספרו הוא מעט הכמות ואיכות והוא בר מזל, ובכל מקום אשר יבוא הסומא-המיטרי הזה נשען על מנהיגו-הגליוני יצליח; ויש מחבר,

שיגע בזעת אפו וחבר ספר רב הכמות והאיכות ומזלו רע, ולא יפיק רצון מהעשירים ובעלי הכסף; יש מחבר ביישן ושפל רוח והכל משיבים פניו ריקם, ויש מחבר דברני ואמיץ לב ומפחדו יקה כל איש מחברתו בע"כ. — ואולם אחרי הדברים והאמת האלה הלא נקל יהיה לנו להשיב נכונה על החלק השני מהשאלה הזאת והוא: באיזו אמצעים ראוי לבחור, שעל ידיהם יקל להפיץ הספרים ביהודים? התשובה לזה קצרה וברורה: לתקן כל החסרונות והמקרים הרעים שזכרנו; להוציא את המחבר העברי וספריו מתחת המזל ולעשותו לבעל נסיון, עד אשר אם ישאלו אותו: כמה ספרים נמכרו? יוכל לתת מענה ולא יזלם עוד; לתקן כי מחבר טוב ובעל כשרון לא יצטרך לחזור כעני על הפתחים ולהיות תלוי הוא וספרו מהעשירים בעם; לתקן כי ספרי המחברים לא יתגלגלו תחת שואה במקומות מסתרים, אשר בבתי בעלי הכסף, ולתת להם מהלכים בין כל המון היהודים! סוף דבר, לתקן כי המחבר לא יצטרך להדפיס בעצמו את חבורו, וספרו לא יחלק אבל ימכר לפי ערכו ותכינתו! — ואנחנו אמנם נאמין לצאת ידי חובתנו במה שהוכחנו מתחלה גודל הצורך והתועלת של ספרי חכמה ליהודים, ובמה שהוכחנו אח"כ סבות העדר ספרים כאלה במחנה העברים וסבת שפלות הספרות העברית בזמננו; הראינו את החסרונות והמכשולים, העומדים לתקן, ועינינו תלויות מעתה למי שהיכולת בידו, שיתקן כל מעוות ויגדור הפרצות בגבול ישראל ויצבי לו יד ושם עולם בספר דברי הימים ליהודים; בספר עתיק יומין זה, אשר אל שדי החל לכתוב את עליו הראשונים, ללמד לבני אדם תורה, אהבה ואחות ומוסר השכל; בספר זה, אשר החזוים, הנביאים ואנשי רוח הקדושים ומלכי הארצות בכל הזמנים חרתו בו את שמם לזכרון, ואשר נשארו עוד בו עלים רבים בעד כל נכבדי ארץ ונדיבי עמים עד סוף כל הדורות, כי נצח הוא ישראל ונצח הוא ספרו הגדול הזה! ...

ובכל-זאת, לבלתי תת מקום להטוען לומר: „צדקו דבריד, אך לא פרשת עצתך“*) הנה עוד זאת נעשה להורות, כפי דעתנו הקלושה,

*) הס הס דברי העל המליץ בהערמו (המליץ נומר 49 שנה חמישית). ונורלות

את דרך התקון ואופניו, ונקוה כי ימצא חן בעיני הקורא. לדעתנו היה ראוי, שהמשלה הנדיבה תכין בטובה ועד מיוחד מאיזו חכמי ישראל ישרים ואנשי אמת, ותניח אצלם לקרן קימת סך מסוים מכסף מכס הנרות, הנמצא אצלם ואשר מהם תסעד לפעמים סופרי ישראל. וזאת תהיה תעודת הועד ומעשהו: להפיץ בכל עדת היהודים ספרים מועילים מכל מיני חכמות שונות במחיר מצער, על פי האופנים האלה: אשר כל מחבר ישלח את כתב ידו אל הועד הזה, ואם יהיה טוב וכשר לפניהם יקצבו לפי ראות עיניהם שכר להמחבר בעד ספרו וידפיסו מספר עקצעמפ' ידוע באחד מבתי הדפוס, או בבית הדפוס מיוחד לזה, וימכרו אח"כ לכל החפץ, במחיר מצער עם מעט ריוח, או אך בקרנא. נדמה לנו ספר אחד, המחזיק עשרה באגנן, הנה אם ידפיסו סך שני אלפים עקצעמפ' במחיר 24 ר"כ בעד הדפסת כל באגנן עם נייר, אז תעלה ההוצאה בכלל לסך 240 ר"כ. ונניח, כי יתנו למחבר הספר שהוא שכר 100 ר"כ, היינו 10 ר"כ מכל באגנן*), אז יעלו האלפים עקצעמפ' לסך 340 ר"כ, נמצא כי מחיר כל עקצעמפ' הוא 17 קאפ'. ולפי זה ספר כמו "אות זכרון" עם ספר "כוכבא דשבת" ביחד ימכרו במחיר שבעה עשר קאפ'!! ואם יעלה הועד את המקח לסך 20 קאפ', גם אז יהיה המקח קטן מאד, ועוד ירויח 60 ר"כ ובאופן כזה, הנה לא די, שהמשלה לא תפסיד בלום מסך הכסף המסוים, אשר תקדיש לדבר גדול כזה, כי עוד תרויח בזאת, אשר עד כה הלא עזרה לפעמים סופרי העברים במתנת כסף, לא על מנת להחזיר, והפסידה לעצמה, וגם להמחבר לא הועילה מאד, יען אשר מכסף הסעד הזה היה לו להדפיס את ספרו ולהוציא עוד

גשליתי, איך דבר כזה, אם בעיניו ראה, כי פרשתי עלתי, אשר הדפים לוחה בהמשך מאמרו בגליון המליץ הבא!! —

(*) תפסיזי מספר עשרה, כי זה השכר הקצוב מאת חברת "מפילי השכלה בישראל" לתת להסופר, אשר תדרוש ממנו פרי עמו. שכר כזה קצבה למעתיק דברי הימים מהחכם וועצער, ושכר כזה תמורה לקצוב גם לי בעד ספר דברי הימים לבני הרוסים, שהחלתי להעתיק לפני שתי שנים, עפ"י דברה אלי, מהחכם אילאוואייסקי. אבל אנכי לא נתרצתי לקבל שכר כזה, ולדאבון נפשי שבהם עלאכת העתקה, אשר ענדתי בכ וסעמקתי כדי שלי.

כסף מכיסו, לבטל זמנו ולהטריח את עצמו על זה ימים רבים ולהשתדל אח"כ במכירתו ולחזור על הפתחים לנסות את מזלו, או לתת ספריו אל סוכנים אביונים, שאכלו את כספו, ועתה לא תפסיד הממשלה מאומה, כי ע"י הועד יושב תמיד כספה שהוציאה, והמחבר יהא נשכר בכבוד ולא בצער וגם המון העם בלו יראה בטובה ויהנה הרבה מאד ועי"ז תרום בכבוד קרן הספרות העברית, יתמו סופרי אליל מן הארץ ומחברים נודדים עוד אינם! ובזה יתוקנו כל המכשולים שזכרנו. ובתשובתנו על השאלה הבאה, עוד נתן מקום להועד להשתכר כסף הרבה. — ומבלעדי זאת יעיר לפעמים הועד את כופרי ישראל להתעסק בענינים נחוצים שהזמן נרמא, והוא יחלק להם ענינים נאותים ומועילים וינהלם יחד אל מטרה נאמנה אחת. ובצדק יקרא הועד הזה עיני העדה, מלמדה להועיל ומדריכה בדרך תלך*) — ואם תיטב דעתי זו בעיני הממשלה, אשר אמנם תוכל לתקנה ולהשלימה עוד יותר בכל פרטיה, הנה אז היה ראוי למסור הדבר הגדול הזה ביד ועד המפקחים על בתי-הספר העברים, או — כפי האמור במאמרנו הקודם — ביד החברה "מפיצי השכלה בישראל" בשגם זה תכליתה להפיץ השכלה בישראל ולכך היא נוסדה, והחברה מצדה תעזור ג"כ, כפי יכולתה, לדבר הזה, אשר תועלת היהודים ותועלת ארצנו הברוכה תלויה בו. — הנה אלה הם האמצעים, לדעתנו, לקרב קץ השכלת היהודים ולהפיץ בקרבם ספרי חכמה מועילים, שינטעו בתוכם חיי עולם ודרך ארץ.**) ועתה נפן אל השאלה השלישית והיא:

(*) הרעיון הזה הניעני לכתוב לפני שתי שנים לידי החכם הר"ר עמנואל לעווין, כופר ומזכיר בועד חברת "מפיצי השכלה בישראל" ובקשתיו כחבר עוזר, שיליע בשמי לפני הועד, כי יעיר ויעורר את סופרי ישראל, ע"י משאות (פרעמיען) קאזות, להתעסק בענינים, אשר ימלאם לנחוצים בדבר השכלת היהודים ותקון מלכס, וכן יעשה הועד חמיד שנה בשנה. אבל מסבס לא ידועה לי לא זכיתי שיאמר הדבר הזה בשמי. . . .

(**) אחרי שלחי דברי חלק להממשלה, זה כשנתיים ימים, עלה במחשבתי עוד חשן אחד בדבר הזה. וכאשר הרגשתי דברי לפני ידידי החכמים הר"ר גאמאלאצער ור"ר צינשטאקק, בקשוני וגם סמילו עלי לחוכה, להעלות רעיוני לבי על כאליון וסם יתחדלו עמדי לכוונת

(3) "האם יש תועלת בדבר להפיץ בישראל ספרים מעניני פילוסופיה ומליצה, שחברו מחבמי היהודים בדורות האמצעים, כספר מורה נבוכים, עקרים וכדומה, תחבמוני, בחינת עולם וכדומה?"

בטרם נשיב על השאלה הזאת כראוי, מוכרחים אנחנו לחזור אל ראש דברי המאמר מטעם הממשלה ולבחון אותם היטב. בהתחלת המאמר הזה נזכרו שתי כתות מהיהודים וטענותיהן: כת הקאנסירוואטיווים, או מחזיקים בנושנות, שהם שונאים את ההוגים בספרי חבמי היהודים מהדורות האמצעים, ומבזים גם את הספרים הללו בעצמם; לעומתם כת המשיכילים, שהם רוצים להניח אותם הספרים בעצמם ליסוד מוסד להשכלת היהודים וסוברים, שרק מהם תושע יהודה. — אנחנו לא נדבר כעת על התולדות, שהתכוונו להוציא מן ההנחה הזו, ולזה יעדנו מקום בענין כתי הספר, ואולם מגמתנו להוכיח לע"ע בטול ההנחה הזו במה שנוגע להשאלה הנוכחית. גם פה נקה לעדים נאמנים את הנסיון היומי ופעולות גדולי חבמי ישראל בכל אירופה לסתור ההנחה הנזכרת, שעשו אותה כהלכה פסוקה ומקוימת, הגלויה לכל. ואנחנו אמנם מצדנו לא נוכל לקיים אותה להלכה פסוקה נגד ההוש והנסיון, הן אצל יהודים קאנסירוואטיווים רבים, וביחוד אצל כל יהודי ליטא, מצאנו ראינו תמיד הספרים, המחברים בדורות האמצעים, שמקדישים אותם והוגים בהם בשקידה. ולא רק בבתייהם, כי גם בבתי מדרשיהם ראינו הספרים האלה בין התלמוד וספרי מוסר. כמו ספר "האמונות והדעות" מרבנו סעדיה גאון ז"ל, שהיה ראש ישיבה בסוריה (נפטר 892) המסביר בספרו עניני האמונה על פי חכמות המחקר והפילוסופיה וחביב ומכובד מאד ליהודים; ספרי החכם והמשורר רבי שלמה בן גבירול (הנקרא גם הקטן, נולד בין 1040 עד 1050), חבר זמרות הרבה וספר כתר מלכות "מכלכל תפוחי זהב הפילוסופיה במשכיות כסף המליצה ומדבר במליצות נשגבות על הדר כבוד ה' והטבע ועל האדם, והיהודים

סדבר אל הטעל. כדנריהם סדרתי אז "חברת סופרים" ערוכה בכל. אמנם מסכות ידועות נתפכב הדבר אללנו.

קוראים איתו במערב ליל יום הכפורים ונדפס במחזורים, ומרוב יפיו וחין ערכו נעתק בלשונות כפרד ולאטיין ואשכנז; ספר "הכוזרי" מרבי יהודה הלוי (במאה השתים עשרה) המעמיק חקר על עיקרי האמונה והפליגו מאד בשבח ספרו כל יראי ה', ואמרו עליו; השמר לך פן תעזוב את הלוי, וכל היהודים מוקירים אותו מפז; ספר "חובות הלבבות" מרבנו בהיי בן יוסף הדיין (אשר חבר אותו בערבית בשנת 1161, עפ"י משנתו של החכם הערבי אבוטאהאלב בן מחמד בן עלי בן אטיה, מעיר מעקקא, ורבי יהודה אבן תבון העתיקו לשפת עבר) ומכלכל בתוכו דברי פילוסופיא וחקירה עמוקה באלהות ובענינים דקים ונשגבים, וכל העם מרבים ללמדו. ובערי ליטא לומדים אותו בבתי המדרשים בין מנחה למערב; ספר "מורה נבוכים" מרבנו משה בן מיימון, המכונה רמב"ם (משנת 1133 עד 1206) הוא יצלול בנבכי הפילוסופיה ויתחקק על שרשי התורה בדרך המחקר והעיון, ושלומי אמוני ישראל ינשאו את הספר הזה עד מאד. ספרי רבי אברהם בר מאיר אבן עזרא. הראב"ע (משנת 1120 עד 1185) ופירושו הגדול על ספרי הקודש; ספר "הבדרשי" הנקרא "בחינת עולם" מרבי ידעיה בדרשי הפניני (בערך ג"ח לאלף הששי) שהיה חכם גדול בתורה ופייטן מופלג וספרו נחמד לכל עדת בני ישראל, אשר מרוב שקידתם בו יש יודעים אותו בעל פה. ואליו מיחסים גם הספר "מבחר הפנינים" הכולל בתוכו דברי חכמים ושיחותם; ספר "המלך והנזיר" וספר "התפוח" מרבי אברהם בר חסדאי הלוי (חי במאה השתים עשרה והיה רב בברצילוניא) הראשון נעתק מערבית; והשני נעתק מלשון יוגית וכולל בתוכו שיחות אריסטו לפני מותו; ספר "יסוד עולם" על חכמות התכונה מרבי יצחק הישראלי (ע' לאלף הששי) שחבר אותו לכבוד רבו הרא"ש, ולפי עדות עמנואל אבואב הוא הספר היותר שלם, שנכתב עד זמנו בחכמת התכונה; ספר "שער השמים" מרבי גרשום, הוא אבי הרלב"ג, (חי במאה השלש עשרה) כולל בתוכו למודים טבעים לקוחים מחכמי העמים שבזמנו; ספר "מלה מות ה'" (מרבי לוי בן גרשום, המכונה רלב"ג) (נולד בשנת 1288 ומת בשנת 1370) אשר חבר פירוש לכ"ד ספרי קודש. בספרו הנזכר חשף זרוע עוזו

בפילוסופיה, עד שקוראים אותו היום קאנט הישראלי*) ושמו קדוש ומכובד לכל היהודים; ספר „העקרים“ מהפלוסוף האלקי רבי יוסף אלבו (בשנת 1425) אשר סלל לו דרך חדשה ומתפלסף על יסודי האמונה בעיון גדול, וספרו מקובל אצל כל היהודים; ספר „חזונו קשה“ וספר עקדת יצחק „מרבי יצחק בן עראמה, אחד מיוצאי ספרד (בשנת 1492) נמלט אל עיר נעאפעל) אשר באר את התורה בדרך המחקר והפילוסופיה, וכל ישראל לומדים את הספר הזה באהבה רבה; ספרי דון יצחק אברבנאל, המכונה הרד”א (נולד במאה החמש עשרה) גם הוא חקר בדרך פילוסופיה על כל עקרי עדת ואהוב וחביב ליהודים; ספר „נהמדונעים“ על חכמות התכונה מהגאון ר’ דוד גאנו, שלמד אותה החכמה אצל התוכן המפואר טיכא בראה”י; ספר החכם הפילוסוף והרופא יש”ר מקאנדיא (יוסף שלמה דעלמעדינא) כספר האילים „מצרף להכמה“ „תעלומות חכמה“ וכדומה ועוד ספרי חכמים אחרים ופילוסופים עצומים, שכמעט כלם היו בעלי פוסקים ומורי הוראה בכל תפוצות ישראל — ועתה אם כל היהודים הקאנסערוואטיוויים היו שונאים את ספרי חכמיהם מדורות האמצעים, לא הביאו את התועבה הזאת אל ביתם ומכל שכן לבתי מדרשים. ואם שקצו את „המורה נבוכים“ בלי ספק שקצו ג”כ יתר ספרי הרמב”ם, את ספרו הגדול „יד החזקה“ „ופירוש השניות“ „ושמונה פרקים“ כספרים שכתבם מין, והמה המעט אשר לא ישקצום, כי עוד נסמכים עליו בדיני אסור והיתר ומפיו הם חיים. ואף הראב”ע שגינה אותו הגאון הרש”ל בהקדמת ספרו „ישל שלמה“ וחושב אותו במינות, אפילו הוא קדש ובדבריו קדושים, והראיה שהם מחכבים מאד את כתבי הקדש עם פירושו, ובזמן הנוכחי ידפיסו מחדש בווארשא מקראות גדולות עם פירוש הראב”ע ועליהם קופצים קונים הרבה בכל מושבות היהודים. ואם החזיקוהו לאפיקורוס היו מתעבים את פירושו עם המקראות ביחד. וכן תעבו את התנ”ך עם פירוש הרלב”ג אם היו מבזים את ספרו „מלחמות ה’“ כספר המכלכל בתוכו דברי מינות, והיה

(*) החכם הפרופסור יעקב גאלדענמאהל בפתיחתו הגדולה לספר ההלכה לאריסמו.

להם לשרוף את ספרי גדולי הפוסקים והגאונים, שמפיהם אנו חיים
 כדיני תורה מפני שהיו עוסקים ג"כ במדעים ובלשונות וחברו ספרי המחקר
 רבים ופירשו הגדות חז"ל בדרך פילוסופי ומחקר עיוני, ומהם הוא רב
 האי גאון בשנת (997) ורב שמואל בן חפני גאון (חותנו
 של רב האי) הבקי והמלומד בכל החכמות ובחכמת יונית. ורבנו ניסים
 ברבי יעקב מחבר ספר "המפתח" שקיבל מרבנו הושיאל וגם מרבנו האי,
 אשר ידו היתה חזקה מאד בפלוסופיא וסקל הדרך להרמב"ם ולבאים
 אחריו לפרש הגדות והמדרשים ע"פ עיון ומושכל פלוסופי, כמו שיראה
 הקורא בס' המפתח של מנעולי התלמוד שהוציא לאור הפרופפסור יעקב
 גולדענטהאל. ומסוג זה הוא הספר "פרדס רמונים" מאת הרב שם
 טוב שפרוט, המישב הגדות חז"ל בדעות הפלוסופיה*) והרשב"א ז"ל גם
 הוא נתקידר לבאר קצת הגדות בענין נכבד כפי פשט התורה בשתוף
 הפלוסופיא. ועל זה אשר יכבדו את משוררי הדורות האמצעים אין צריך
 לנו כל ראיה, הן מהם נסדרו פיוטי היהודים, היוצרות, הפזמונים, הזמרות
 והסליחות והקינות על חורבן ביהמ"ק (ובין הפייטנים והמשוררים
 היו גדולי האומה הישראלית, כמו רב האי גאון שחבר את ספרו
 "מסר השכל" בשירים נחמדים, הגאון שטאניש ורבי יצחק בן
 ראובן הברצולוני בעל האזהרות, ורבי שלמה בן גבירול הנזכר,
 ורבי משה אבן עזרא הנראנאדי, ור' יהודה הלוי אשר חבר
 קנות ציון, הנעתקות ללשון אשכנז בעבור גודל ערכן, ורבי אברהם
 בן עזרא, שחבר זמרות הרבה, הרמב"ם ור' יצחק בן גאון שחבר
 ספרים ופיוטים הרבה וכיוצא בהם). האמת הוא, כי כל ישראל
 מחבבים ומעריצים את ספרי חכמיהם מהדורות האמצעים, שהם
 עמודי דתם הקדושה, אלא שיגנו את אלו, הבוחרים בחקירתם ולא
 במשנתם והמשתמשים בספריהם בשרם נתישבה דעתם. גם הרב
 רבי שלמה בן אדרת, המכונה הרשב"א, (בשנת ה' אלפים
 וארבעים) גזר לבלתי לעסוק בחקירה לפני כ"ה שנה, כדי שיתעכקו
 בתורה תחלה. ונדבר עוד מזה להלן בתשובתנו על השאלה

(*) נדפס פזם ראשונה בסביניטסה שנת שי"ד, ועזה ילא לאור שנית ע"י הרא"ש

זווייפל בזימלמיר, שנת תרכ"ו.

הרביעית. — ועתה נשובה לבטל ולסתור ההנחה הנזכרת גם מפעולות גדולי חכמי ישראל בכל ארצות אירופה. זה לא כביר נוסדה חברת "מקיצת נרדמים" ובעלי החברה המה מכל מדינות אירופה השונות, אנשי הועד מהחברה החדשה הזאת הם: הרב בעל "המגיד" בפרוסיא; הפרופיסור בקאלעניום ראביניקים לוצאטא (1) בפאדובא; האריענמאליסט המפואר אברהם כהן בפאריז; הרב מיכיל זקס (בברלין 1) וכדומה. כל אחד מבעלי החברה נותן שנה בשנה שני ר"ט ובשכר זה יתנו להם ספרי חכמי ישראל מן הדורות הראשונים, אשר ידפיסום מחדש. והנה זה הוציאה לע"ע שתי חוברות מהספר "פיהר צהק" להרב הגאון ר' יצחק למפרונטי מפערארא, הוא ספר אוצר הלשון התלמודי; וספר תשובות הגאונים "שער כן יקר מאד מצד החכמה וקורות הדורות שבהן; גם הדיואן של ר' יהודה הלוי, וס' "עט סופר" להר"ק, הכולל דקדוק ומסורה וכדומה עוד ספרים הרבה. — עוד נוסדה חברה חדשה אחת "מעוררי ישנים" בלונדון, ובעלי החברה הזאת הם כל חכמי אשכנז אנגליה וצרפת, תכליתה, להוציא לאור ספרים עתיקים וכתבי יד ישנים, בשביל לזכות בהם את הרבים במחיר מצער, והנה זה הוציאו ספר "העבור" מאת התוכן הגדול רבי אברהם בר חייא. "מצרף לכסף" מאת המבקר הגדול ר' עזריהו מן האדומים. מחברת מנחם בן סרוק (בעין אוצר השרשים) וספר ההשגות של דונש בן לברט והכרעות רבנו תם וספר היוחסין השלום (דברי הימים). ובלי חוברות יוציאו לאור בארץ אשכנז בכל חדש וחדש ספרים ישנים וכתבי יד עם תרגום אשכנזי ובלי תרגום, כמו ספר "אמונה רמה" מהראב"ד בעל הקבלה עם תרגום אשכנזי ע"י הר"ר ווייל (ענינו הוא חקירה באמונה ודת) ספר "עול סקטן" לר' יוסף בן צדיק (מדבר ג"כ בענינו הדת) ע"י הדרשן המפואר הר"ר יעלליניק, וספר הרעטאריקי "נופת צופים" מסיר לעאן על ידי הנ"ל, וספר "חובות הלבבות" מתורגם אשכנזית ובלי תרגום. ועוד ספרים הרבה אין מספר. — בווארשא יוציאו לאור ג"כ בלי חברה כל הספרים הישנים תחת השם

הכללי "חכמת ישראל" והנה זה יצאו שם לאור כמה ספרים. — בוילנא החלו להדפיס ספרים עתיקים מחכמי ישראל תחת שם הכללי "קריית ספר"*) ובאדעסא החלו להוציא ספרי יש"ר מקאנדיא. — נמצא כי היהודים הקאנסערוואטיוויים אינם מתעבים ומשקצים ספרי חכמיהם הקדמונים, הן למענם אך למענם ידפיסו כהיום כל הספרים ההם בארצות הנזכרות, במספר רב ועצום! ואחר אשר זכינו לבטל את ההלכה הפסוקה בנוגע להיהודים הקאנסערוואטיוויים, נשים פנינו לבטל ג"כ את ההלכה הפסוקה בנוגע להיהודים המשכילים, שלדבריהם המה רוצים לעשות ספרי חכמי ישראל מהדורות האמצעים ליסוד מוסד להשכלת היהודים ורק עליהם תוסד כל חכמת ישראל: Которые образованная партія Евреевъ хотѣла бы положить въ основаніи народнаго образованія и. т. п. Эта партія видѣтъ едва ли не единственный якорь спасенія для Еврейской образованности въ быстромъ и обильномъ распоространеніи между Евреями тѣхъ самыхъ книгъ средневѣковыхъ Еврейскихъ писателей которыя консерваторы считаютъ пагубными для Еврейской молодежи и которыхъ они ненавидятъ." אם הכוונה בדברים האלו, שהמשכילים סוברים להשכיל את היהודים רק כמעט בספרי הקדמונים בהם לבדם תבונן השכלתם, הנה בצדק יקרא אותם בעל המאמר, כת מתחכמים והמכנים את עצמם משכילים (такъ называемые прогресисты) יען אשר משכילים גמורים ואמתים שביהודים, ההולכים לרוח הזמן והיודעים מההשתנות הגדולה שנעשה בזמן הזה בכל ענפי החכמות בכלל ובענפי הפלוסופיה בפרט, לא יגזרו חלילה, שבזמן הזה נחויך ודי להם לבני ישראל לדעת החכמות והמדעים כפי מצבם בדורות האמצעים*) ללמוד חכמת התכונה

*) משמת המו"ל הר"ר בן יעקב נחטלה הדפסת "קריית ספר" והוציאו לאור נ. ערמלור עינים" מאת המזכר המלון עזריהו מן האדומים.

*) ידוע שהחכמות הולכות הלך וגדול מעט לעט ומזמן לזמן, ובפרט חכמת המצב, כמו שמפורסם וכו' לזאת מוכרחים אנו ללמוד ההכמות האלו מספרי העמים (העודכניים) בישראל. פרק י"ד. 75—86.

אך בספרים שבהם הארץ לעולם עומדת והשמש מקיפה ; שבהם עוד נושאים ונותנים על הגשם החמישי מהגלגלים, שבתוכם קבועים כל צבא השמים ועל תכונת בנין כדור השמים ; שבהם ידובר רק משבעה כוכבי לכת ומארבעה יסודות לבד , ללמוד בספרי למורי הטבע כאלה, שבהם יזכרו בריות משונות, כמו הבהמה אנטיקוד"א פניה פני אדם, גופה גוף אריה ועיניה עיני עז וזנבה זנב עקרב וקולה קול שרץ וקלה ברגלה מכל עוף השמים , ועוד בהמה אחת ושמה קרופיאן אין לה רק רגל אחד. ומין עם אחד בעין אחת ועין באמצע מצחם , ועוד עם אחד, אשר פיהם ועיניהם במשך החזה ועל כל כתף עין אחת וכדומה עוד הרבה. (צל עולם. מרבי מתתיהו דלקרטי) אשר בהם ייחסו סגולות זרות לכמה מיני ברואים, כמו שאמרו ד"מ על השלז (וואכטעל) ועל הזרזיר (שטאאר) שבשרם ארסי והאוכל אותו ימות מות מגפה (אבן רשד. שער השמים) ואמרו על עוף-הפרדס (פאלאדיו פאגטל) שמתעבר מן שאיפת הרוח, שמנשב הזכר עליה ומתעבר ג"כ בהריחו הזכר או בשמעו את קולו, וכן האמינו עליו, שאין לו רגלים, שנעשה באויר ומזגו האויר ולא ינוה בארץ, וע"כ לא עשה לו הטבע רגלים לבטלה (שם) ועוד ספורים זרים ומבהילים, שנתפשטו בקרב בני היונים והרומאים, והיו מספרים ד"מ, כי יש במציאות מין בזיליסק, המורכב מן גחש ומצב ומתרנגול והוא מלך על כל השרפים ואין כל בהמה יכולה לעמוד כנגדה מפני כחו הגדול, ממית במבטי עינו, והארץ אשר יעבור בה לא תצמח כל עשב (צל עולם) וכי בירכתי צפון, במקום אחד אצד הקוטב, שמה שוכנים ההיפערבארעאים המאושרים, הניזונים ממיץ פרחים ומטל שמים, יצאו כמה מאות שנה והם בעצמם ישימו אח"כ קץ לחייהם, בנפלם אל גבכי ים! — ואולם אם נדחק לפרש בדוחק גדול, שהכוונה בנפלים הנזכרים היא, שהמשכילים רוצים לסבב השכלת היהודים הזמנית ולהעתיקם מעמדתם על ידי ספרי חכמיהם העתיקים, שבזמנם הלכו בעקבות העמים על דרך ההשכלה ונתנו נשמה ורוח הדעת בעניני הדת ומאמרי האגדות, הפשים משעבוד ההרגל ואמונות טפלות, הנה "ז לא בצדק נכללו שמה כל המשכילים בשם Tax

называемые прогрессисты. הלא ככה יעשו היום גדולי חכמי ישראל, הנודעים לשם בכל עמי אירופה, והמה עומדים ומפיצים כהיום ספרים כאלה, בכל תפוצות ישראל כאמור, וככה עשו גם חכמי הגוים במאה השש עשרה, בזמן פריקת עול הבערות ותקומת המדעים בארצות המערב, אשר החלו להוציא לאור ולהפיץ ספרי חכמה ומחקר מהדורות הראשונים! —

כמדומה לנו שאחרי ההצעה הזאת תהיה תשובתנו על השאלה הנזכרת אך למותר, מפני שהיא גלויה עתה לכל. אבל לקיים הבטחתנו בתחלה, נשיב עליה ונאמר: בחיות שהוברר לנו על פי הנסיון והחוש, כי היהודים אינם בוזים ספרי מחקר וחכמה של חכמיהם הקדמונים מדורות האמצעים, ובהיות שנראה ג"כ השתדלות חכמי ישראל באירופה להוציא לאור הספרים האלו ולחלקם ביעקב במהיר מצער; לזאת אפוא אם כמוהם נעשה גם אנחנו בארצנו, ישעל ידי איזה תחבולה ימכורו הספרים הללו בזול, או בוודאי היו לוקחים אותם ברצון ובנפש חפצה, והמבוקש מהם הוא, לא שהם לבדם יהיו בהחלט עיקר השכלת היהודים, כי מה בצע להשתפק בזמן הנוכחי בידיעת הלמודיות כפי מצבם לפני הרבה מאות שנה, ובלי ספק יש מועיל יותר בספרי חכמה חדשים כתובים בשפה קלה וברורה, כפי מצב החכמה והדעות בעת הזאת, אלא שהם יועילו אך ביחס המצטרף. כעוזרים להשכלה הכללית הזמנית, והם הם הלא בהוויתם יהיו ליהודים תמיד לראיה חזקה ולמופת נאמן על היתר העסיקה במחקרי העיון ובלמודיות ועל החובה להתעסק מלבד התורה גם בשאר חכמות, יען אשר רבניהם וגאוניםם הגדולים פינות הדת, אדירי התורה ובעלי תריסין במשנה ונמרא, גם המה התעסקו בכל החכמות שבעולם ובלשונות העמים והלכו מחיל אל חיל עם כל הגוים במעלות השלמות, אף חברו ספרים הרבה בכל ענפי המדעים, להקדיש בזה את בני ישראל לעיני הגוים לאמר: רק עם חכם ונבון הגוי הזה. ואינו דומה שמיעה לראיה, הן בראות כל יהודי מעשי ידי חכמיו וגאונים בקרבו לגד עיניו יקדישו שם עםם ודתם, והקדישו גם המה את קדוש יעקב, וידעו תועי רוח בינה ורוננים ילמדו לקח. — ובאמת הלא אך למחיה להשכלתנו

הנוכחית ספרי חכמינו הקדמונים, בהם נוכל להשתיק את הצבועים שבדור, הנודרים נדר על בית ישראל, לעמוד כמסמרות נטועים, ובהם נמצא פתח תקוה לצאת מן היץ של תעתועים ומדוחים, הבונים לנגדנו והנח טחים אותו תפל! ולולא ה' צבאות הותיר לנו מספרי רבנינו החכמים שריד כמעט, כחינעזים היינו, ליאפאנים דמינו; מבלתי היות היכולת בידנו לסתום פיות המלעיכים בהשכלה!... ומבלעדי זאת תועלת ספרי חכמי ישראל הקדמונים בספרות-העברית היא שזה כ"כ כתועלת ספרי חכמי כל העמים העתיקים בספרותיהם, ועוד יש יתרון רב לתועלת ספרי קדמוני היהודים בזאת, שסגנון לשונם ושמותיהם המלאכותיים הלא המה לדוגמא להסופרים החדשים בשפת עבר, שהיא איננה עוד מדוברת וכל כחה רק מהמלים והשמות והבטוים, הנשארים לפלטה בספרים עתיקים, ובהיותם מצוים, אז ישאב כל סופר בששון ממעינו הישועה האלה. הרי שטובה כפולה ומכופלת לספרים העתיקים עלינו!— דבר הדפסת ספרים ישנים יהא מסור נ"כ להועד הנזכר, ומפני שבעדם נופא לא יצטרך לשלם כל שכר, כי אין אדונים לאלה, א"כ יעלה מחיר כל ספר אך לדבר מועט, ואם יעלו על מחירו, כפי הוצאת הדפוס, עוד כך כסף ידוע, גם אז הלא יהיה המחיר מצער והועד ישתכר. ומהכסף הזה שירויה היה ראוי להועד ליסד מכתב-עתי שבועי או חדשי, מתוקן היטב כפי צורך הזמן ומוכן ומזומן לחפצו, לנהל על ידו כל כופרי ישראל ולהניע את קולמוסיהם, כפי חוקי רצונו. ומכתב-עתי זה הנה גם הוא הביא להם פירות בעתו.

השאלה הרביעית היא :

(4) האם יש להמעיט ספרי הדינים בדת ישראל. כספר שולחן ערוך וכדומה, גם התלמוד וספרי מוסר, כספר מנורת המאור, שבט מוסר, וספרי הקבלה, כספר הזוהר; או למחות לאסור, שלא ידפיסו אותם כלל?—

והנה לפי שהשאלה הזאת מוצאה מדברי המאמר הקודמים, ע"כ במרם גשיב ראוי להתבונן מתחלה אל צור מחצבתה והוא: כת

המשכילים (?) אומרת, כי הסבה הראשית, אשר היהודים לא ישימו לב לספרי חכמה בשפת עבר היא, אשר יפוצו ביהודים סדורי עבודה ותפלה וספרי הדינים במספר רב ועצום. "ולדעתנו, המשכילים האומרים ככה אינם אלא טועים ותועי לבב, הממהרים למצוא סבות לדברים ולמאורעות בטרם יחדרו היטב בגופא דעובדא ובטרם הוברר להם על ידי הנסיון והבחינה התקשרות הסבות והמסובבים, המין האנושי בכלל וזני ישראל בפרט סבלו בכל זמן ועדן מהמשכילים-השדכנים האלה. שהיו משדכים סבה למסובב וטעמים למאורעות לא באמת ולא ביושר, וקרבו רחוקים, רק מאשר הדבק הזה היה טוב להם והועיל לחפצם. החכמה המשתלמת עתה לעיננו, הנה זה גרשה מהיכלה בימינו אלה את שדכניה הפוזיזים, ועי"ז עמד לה רוח והצלה, ועד מתי יהיו אלה לנו למוקש בחברת בני אדם ועניני העולם? — וכנידון דדן הרי אנו משתאים ומשתוממים, מה התיחסות יש בין סדורי עבודה ותפלה וספרי הדינים לספרי חכמה? !

אין הסבה הנפלאה הזו אומרת אלא דרשני ודע מה שרמזתי! ורמז זו כבר רמזו צוררי היהודים: „כי ספרי תפלותיהם ודיניהם של ישראל מתנגדי' להחכמה ולחוקי המוסר ודרך ארץ, ואמנם כבר הנה זה הוכיחו חכמי ישראל וחבמי הנוצרים, המלומדים בספרות העברית, כי אין להעלילה הזאת רגלים. ובאמת אין מליץ יושר יותר טוב על תפלות היהודים, כמו התפלות בעצמן, ובכל המקומות, אשר נעתקו ללשונות העמים, שם אין עוד פוצה פה ומערער עליהן, ואדרבה עוד יתפלאו ויתענגו על יקרת תפארתן וחין ערכן. כל רואיהן יכירן, כי הנה נטיעים מגודלים מרוח העם וחיו, מתקוותיו והגיוני לבו, ושרשיהן יסובכו על גל אמונה זכה ודת קדש. בתפלות היהודים יראו החקירה והשירה, הברכה והשבחה עולות בקנה אחד! ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני כנף בקול רנה לקראת השמש, המשגיה מפאת קדים בחדר נאוו, אז יריע גם היהודי לאדון עולם ורכון כל המעשים; בהקרי מזמות, „יגדל“ הנה הוא יורה גדולתו ומלכותו של האחד, אשר אין יחיד כיחודו; יברך יה, אף ירנן לצור ישעו בשירי קדש הנעימים

ויביע עוזו בתפלת „המאיר לארץ“ הנשגבה. תתלהב הנפש ותתנשא הרוח לדברים הנמלצים האלה: „האל הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח ובוקע חלוני רקיע, מוציא חמה מקומה ולבנה ממכון שבתה ומאיר לעולם כלו!!“ — כשירת הזמיר בין הערבים, המעוררת בלב שומעיו תונה נעימה ורגשות נשנבות, כן תעיר בלב כל מבין תפלת יהודי הערבית: „אשר בדברו מעריב ערבים, בחכמה פותח שערים ובתבונה משנה עתים ומהליף את הזמנים ומסדר את הכוכבים במשמרותיהם ברקיע כרצונו!!!“ — לב מי ישקוט וינח בשמעו בראש השנה תפלת „אתה זוכר“ הנמלצה ומאד נעלה. תוכה רצופים רעיוני קדש, המנשאים את האדם למעלה למעלה והמקלעים אותו מרגש לרגש, רנע ילבש חרדות קדש מהדברים הנמרצים: „הכל גלוי וידוע לפניך ה' אלהינו, צופה ומביט עד סוף כל הדורות, כי תביא חק זכרון להפקד כל רוח ונפש, להזכר מעשי רבים והמון בריות לאין תכלית“ ורגע ישובו מורשי לבבו וירגיש נעימות עדן וגעגועים בנפשו, הצמאה לאלהים, לאל חי, הקורא באזניו לאמר: „זכרתי לך חסד נעורריך, אהבת כלולותיך, לכתך אחרי במדבר! הבן יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים! על כן המו מעי לו, רחם ארחמנו, נאם ה'!“ מי ימלל גבורות „אתה נגלית“ ישמיע כל תהלת עוד תפלות הרבה, אשר כל רואיהן יראו לנגדם עם בני ישראל בכר הגיגם ומחשבותיהם מימי קדם ועד עתה, ונפשם תמלא רגשי כבוד מפני העם הזה ומפני יושב תהלות ישראל. — נקיות הן תפלות היהודים מכל דבר פשע אשר התעוללו עליהן ולא יעצרו בעד בן ישראל להשכיל להועיל. — וכן אין אצלנו בספרי הדינים דין כזה: שאסור לאדם מישראל ללמוד חכמה ודעת, ונהפוך היא, מכל מה שהזכרנו לעיל נראה, כי בעלי הפוסקים ודייני ישראל הנדולים, שמפיהם אנו חיים, היו רובם ככלם חבמים בכל דבר מדע, תוכנים ושבעיים ופלוסופים מצוינים,

ורוב גדולי חכמינו הראשונים והאחרונים היו רופאים והתעסקו בחכמה זו בשקידה רבה - והרמב"ם מנה אותה החכמה בין שאר הידיעות הלאומיות, המצטרפות לכל הסנהדרין (הלכות סנהדרין פ"ב) - וחכמינו בעלי התלמוד התעסקו גם המה בכל המדעים ונגעו בתלמודם בכל עניני החכמה והזהירו על היהודים ללמודם, כמו שאמרו ד"מ: „כל מי שאינו מחשב בתקופות ומזלות עליו הכתוב אומר ואל פועל ה' לא יביטו (שבת ע"ה, א) וכך אומר שם רבי יוחנן: „מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות, שנאמר ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים, הוי אומר זה חשב תקופות ומזלות. „א"כ ההתעסקות בחכמת התכונה הזו, המצטרפת בהכרח עוד ללאומיות הרבה, היא מצות עשה מן התורה לפי דבריהם. ולא זו בלבד, כי עוד התירו ללמוד כל החכמות מכל אדם, אפילו ממכשף של עכו"ם, באמרם (שם, שם) על הפסוק: לא תלמד לעשות (דברים י"ח) אבל אתה למד להבין ולהורות. וכן אמרו: איזהו חכם הלומד מכל אדם (אבות פ"ד). והגאון מהוראו"ו שזכרנו אמר בפירושו: כי התורה והחכמה נצמדות יחד. והרבה מגדולי חכמינו קבעו עלינו החקירה והידיעה לחובה. ומאמר מנעו בניכם מן ההגיון (ברכות כ"א ב) הנה פירשוהו כל גדולי המפרשים, כבעל הערוך ורש"י ובעל עין יעקב ודומיהם, שהכוונה, למנוע מלפרש פתרון הכתוב כצורתו, לא לפי הכוונה. והגיון ר"ל רק דבור בלבד, כמו המצפצפים והמהגים. אפילו בעל מנורת המאור, שחשב, כי כוונת המאמר הנזכר הוא חכמת הגיון, אף הוא יאמר בפירושו (נר ד' כלל ג' חלק ב'): „מה שאמרו מנעו בניכם מן ההגיון, אולי לזה היתה כוונתם, שאמרו בניכם ר"ל, כשהם קטנים וע"כ לא אמרו עצמיכם, שלא היו מונעים רבותינו לשום אדם מלידע בכל החכמות, בהיותם בעיניהם דבר גדול“ וכן הוסיף לאמר (שם חלק ג'): „ולא הזהירו למבין מלהסתכל בחכמה“ וחרם הרשב"א בדורו היה אך על הקורא בספרי היונים, מפני שהקריאה בהם נפרצה מאוד מאוד בימיו, וגם אותם לא אסר אלא לפני היות איש בן כ"ה שנה, והאיסור הזה בעצמו נזר רק עד משך חמשים שנה. והבדרשי וסייעתו כתבו גם

על זה להרשב"א למחות בידו בדברים של טעם והרכה שם לספר בשבח החכמה ומעלותיה וכי נחוצה היא להישראל עד מאוד, והיתה שתיקותו על דברי הוכחותיהם כהודאה, וכן יפרש לנו כוונתו של הרשב"א בעל הפוסק הרמ"א ז"ל, הוא הנאון משה איסערליס, שכל בית ישראל נשען עליו, וכתב בתשובותיו סי' ז' בלשון זו: „הרשב"א ז"ל וסייעתו לא חששו אלא ללמוד מספרי היונים הארורים ומה שאחר הטבע, ובוזה הדין עמם, כי חששו פן יבוא למשוך אתריהם באיזה אמונה מן האמונות, אבל לא אסרו ללמוד דברי החכמים והקירותם במהות המציאות וטבעיהן, כי אדרבה על ידי זה נודע גדולתו של יוצר בראשית.“ בדברים האלה הלא אנחנו שומעים כהיום מגדולי חוקרי הטבע של העמים, האומרים כי אין לאיש בעולמו אלא ד' אמות של הלכות הטבע, וכל הפילוסופיא שאחר הטבע היא כקליפת השום, ההוגה בה מבלה זמנו לריק, והרי היא וכל שמותיה כחרדים התלולים בשערה!—

ומה לנו להוכחות מרחוק אם בעינינו נראה, כי מעט ספרי חכמה חדשים גם ישנים, או מאמרי חכמה טובים, היוצאים במכתבי העתים נקראים מהיהודים בשמחת לבב ולית מאן דפליג עליהם, ולו נמכרו בזול היו מרבים לקנותם. מעידים אנחנו שספרנו „תולדות הטבע“ נמכר כרגע בכל תפוצות ישראל אלמלי נמכר במחיר מצער ואלמלי יכלנו להתעסק במכירתו. רבים הם מדלת העם המתאווים להשיגו, אבל מחירו, היקר בערכם, מעכב. ואלמלא עזרו לי באופן כזה שלא אצטרך לבדי לבטל זמני ולהתעסק בענין המכירה לאחדים, אז היתה ביכולת להוזיל המחיר. — מעידים אנחנו ונשבע בחיי עולם, כי עד כה לא היתה לספרנו שום מניעה מרבוי סדורי העבודה ותפלה וספרי האמונה, זולתי המניעה הגדולה שזכרנו! ליתר בטחון שאלנו, בעת כתבנו המאמר הזה, את פי איש אחד, העוסק במכירת ספרי הדת והאמונה ויאמר לנו: ראשית, כי כל עדת בני ישראל משתוקקים לספרי המחקר והמדע מחכמיהם הקדמונים, וכמה שיהיה לו ימכרם, ואלמלי מחירם לא היה גדול כ"כ, אז לא היה כמעט יהודי אחד, שלא קנה אותם, אפילו זה שאינו מבין בס, קנה אותם לנוי, להציגם

בארוננו ולהתכבד בהם; והשנית, כי גם ספרי חכמה החדשים היו יכולים
 להמכר לאלפים לו היה מחירם מצער, והוא בעצמו—הוא העוסק
 במכירת ספרי הדת והאמונה—היה יכול למכור מהם רב! מה אפוא יאמרו
 עתה המשכילים ההם, המתאוננים על זה? היוכלו אפוא להכחיש את החוש
 ואת הנסיון? לבבנו נכון בטוח, כי לו שמו לב, להסיר החוקים
 המעיקים מעל היהודים ולמלאות בראוי את כל התנאים, הנהוצים
 להשתלמות היהודים, כמדובר במאמרנו הקודם, ולו ימלאו את כל
 התנאים, הנהוצים לתקנת בדק הספרות העברית ולהרחקת כל מיני
 המכשולים הנזכרים, שהם אך הם הסבות האמתיות, המונעות
 התפשטות ספרי חכמה חדשים בכל גבול ישראל, אז תרבה
 הדעת בישראל גם ברבוי ספרי האמונה והדת, הנמצאים בכל העמים
 המשכילים ובכל הגוים הנאורים, אשר על פני האדמה כל זמן אשר
 יושבי תבל יחזיקו במלכותא דרקייע, בהכרח יהיו להם גם שרי קדש,
 ספרי דת ודין ומנהגים ונוסחי בקשות, הכל כאשר לכל כמו במלכותא
 דארעא; וכל זמן אמנם שיהיו אותם הדברים הנזכרים אצל כל אומה
 ולשון, הנה לא בצדק ישחק גוי אחד על דתי רעהו, ולא ביושר יחלל
 האחד את קדשי זולתו, כי אם כלם יעשו ככה, נמצא שם שמים
 מתחלל מה אפוא שפט ד"מ איש אחד שבא פתאום, עפ"י
 מקרה נפלא, מגלגל הירח ושמע איך כל אומות העולם מדיינים זה
 עם זה ומלעיגים איש על דת רעהו, וכל אחד מעיד ומוכיח על
 אמונת חברו, שהיא שקר ועל דיניה ותפלותיה, שהם תוהו ופורעים
 חוקי מוסר? ואל ה' מה יפעל? — לבטח יושב בשמים ישחק,
 ה' ילעג למו! לבטח ידבר אלימו בדברי נעים זמרות ישראל: „למה
 רגשו גוים ולאומים ייהגו ריק“ הלא אם אחד לכלכם,
 הלא אם אחד בראכם, מדוע יבגד איש באחיו? ילך איש בשם דתו
 ויהנה בספרי אמונתו, רק יעשה הטוב והישר, כי באלה הפצתי נאם
 ה'! — וראו אפוא, כי התלמוד הזה, אשר כבודו מחולל בפי הבלתי
 יודעים אותו, הנה התלמוד הזה עומד ומוזהיר את היהודים על כבוד
 אמונת שאר הגוים! וידוע הוא שחכמי התלמוד היו מכבדים מאוד
 חסידי אומות העולם והתרועעו אתם ולא שללו מהם חלק לעולם הבא,

בחסדי עכו"ם אמרו, קל וחומר בנוצרים. וידוע גם זאת, שבעיני חכמי התלמוד היה רע מאוד לקבל גרים ולפתות בעלי אמונות אחרות להמיר אמונתם בדת הישראלית, וסמכו על הפסוק שובנה בנותי (רות א') שדוחין את הגר, והיו גומלים חסד עם כל אדם, ואמרו: „מפרנסין עניי עובדי כו"ם עם עניי ישראל ומבקרין חולי עכו"ם עם חולי ישראל וקוברין מתי עכו"ם עם מתי ישראל, מפני דרכי שלום“ (גיטין ס"ח) ובתוספתא נתוספו עוד הדברים האלו: „ומספידים מתי עכו"ם ומנחמים אבליהם... עאכו"כ חובה כפולה ומכופלת על היהודים לגמול חסד-עם אחיהם הנוצרים ולכבדם.

ואחרי בטול דעת המשכילים הזרה בקושט אמרי אמת, יהיה נקל מאד להשיב על השאלה שרפנינו.

בתם לבבנו ובלי משוא פנים, כאלו אין אנהנו מדת היהודים, נאמר, כי למען השכלת היהודים, הנה לא די שלא נחוץ לעשות כלה עם התלמוד ולהשפילתו, כי עוד יעכבו בתחבולה זו עקבי ההשכלה. לו יהיה גם כהדוברים עתק על התלמוד בחרפה ובזו, כי אך רע הוא, לא נוכל בכל-זאת לנגוע בו לרעה, מפני שהוא רוח אף היהודים ונשמת דתם, עליו חרפו ויחרפו נפשם למות על קדושת שמו במערכת עצים ואש. כל אשר ליהודי נאמן יתן בעד התלמוד, גם עור בעד אור זה וכל הנוגע בו נוגע בבכת עינו. ואיך אפוא תאמרו להשכיל את היהודים ולהעלות ארוכה למצבם הפנימי על ידי פגיעה בנשמתם זו? השמרו לכם רופאים-מוסריים בפעלכם, כי יש לכם עסק עם אבר מרגיש מאד, אך תגעו בו בחזקה וימות החולה תחת ידכם! השמרו לכם שלוחי ההשכלה פן תמעלו בשליחתכם ותשחיתו יותר מאשר תתקנו! במאמרנו הקודם וגם פה נאמר, כי כל האומרים להשכיל היהודים על ידי פגיעה בכבוד דתם, הם לא ידעו תכונת היהודים וספר דברי הימים שלהם. בבל דור שעמדו להשכיחם תורתם, אז החזיקו בה עוד יותר והתאמצו להנזר מהעולם ולהתבודד במועדיהם עוד יותר מבראשונה. קפוד הוא לי היהודי, אשר בהריחו את אויבו, החפץ לנגוע בו, חיש מהרה יסמר שערת בשרו, יתגולל, יתעטף, יתכווץ וישכב דומם באחת הפנות עד יעבור זעם! — אם

תפגעו בכבוד התלמוד לכתחילה, אז ברור לנו, כי תדיחו את בני ישראל עשר מעלות אהודנית, לא יאמינו באלה, החפצים להשכילם וישתמרו מפניהם. ומדוע לא נקח לנו למשל בדבר הזה השתלמות היהודים בשאר ארצות אירופה, אשר השתלמותם שמה לא היתה מסובבת בתחלה מסבת הפגיעה בתלמוד ובספרי האמונה, אבל מסבת זכות אורה, שנתנה להם. היהודים שבצרפת, באנגליה ובאשכנז נקראים צרפתים, אנגלים וגרמנים מדת משה, ובתהלוכותיהם ומעשיהם הראו לדעת, כי המה ראויים להקרא בשם הנכבד הזה, וואעפ"י ששם מרבים להדפיס כפרי האמונה והתלמוד וכל מיני ספרים שונים, מ"מ לא ישארו בעבור זה אחרי אחיהם הנוצרים בדרך השלמות, והספרים ההם לא יעצרו בעדם מלכת במעגלי ההשכלה הכללית. הבו ליהודים כבוד שמש ועשו אותם לרוסים ישראלים אז תשיגו כל הפצכם בעגלא ובזמן קריב! תראו אחרי כן, כי כל חמניעות שמנעו אותם עד כה מלהשתלם וכל הסבות, שעצרו ההשכלה ביהודים היו רק סבות מקריות וחצוניות, אז תוכחו, כי רק משמש צדקה ינוסו ערפלי השך, וכל זמן אור שמש זו השך בעריפיה, הנה גם כי תצעקו על האפלה, אך בצלם יתהלך איש וימש השך! סוף דבר, בטוחים אנחנו, כי התחבולה להשכיל היהודים בהשפלת כבוד התלמוד וספרי אמונתם היא תחבולה רעה מאד ועוד תקשיח את לבם מההשכלה. זאת היא תכונת היהודי בטבע וכן נמצא אצלם הזהרה, שבזמן הגזרה אם יכופו אותם לעבור גם על מצוה קלה, אפילו על ערקתא דמסנא ייהרגו ואל יעברו (סנהדרין ע"ד) ואמנם כשאינם מכריחים אותם יקילו לפעמים אף בעבירות חמורות לפי הזמן והמקום, סמוכים על הכתוב עת לעשות לה' הפרו תורתך (תהלים קי"ט קכ"ז) וכמו שמצינו כמה פעמים בתלמוד, לא שהדין בכך, אלא שהשעה צריכה לכך"X — והשנית, אין התלמוד רע באמת ואיננו מתנגד כלל להשכלה, שתהיו מוכרחים לבערו ולהשפילהו בשבילה, ואדרבה הוא מזהיר את בני ישראל על למוד החכמות ודברי דרך ארץ, כמו שהוכחנו למעלה. במקום אחר הנה זה הראינו לדעת, כי התלמוד מפאת שהוא "תורה שבעל פה" הוא הנותן חיים בדברי התורה שבכתב והוא המניע אותם לרגלי הזמן והמחסורים,

המתרגשים ובאים . התלמוד , בהשתדלון לפתח דברי הכתב ולהצמיחם ,
הנה הוא יורה לדעת, כי בני ישראל אין להם מנוחה בעוה"ז והליכות
עולם להם בדרך השלמות כימי השמים על הארץ . התלמוד לא עשה
באמונות ודעות דעה אחת קבע ; כי ברוח חפשית אסף בתוכו מאמרים
ודעות שונות ונעשה בית ועד לחכמים שונים . , דיא תלמודע , יאמר
החכם הנוצרי פ. דעליטש , האבען דעסהאלב גאר קיינע דאגמאטישע
איינהייט ; זעלבסט דיא געזעטצוויסענשאפטליכען רעזולטאטע זינד
אינדיווידועלל אונד פראוויזארישגילטיג , דיא סינאגאגע האט איהנען גיא
דורך איינע סאנקטיאן דאס אנזעהן אנערקאננטער אללגעמיינגילטיגער
דעקרעטאלען געגעבען . דאס „מינדליכע געזעטץ“ איסט נאך דעם
סינאגאגאלען בעגריף עטנואס בעוועגליכעס , גיא זיך אבשליעסענדעס ,
אונענדליך — פערפעקטיבלעס , אים געגענוואטצע צום דעם עוויגפעסטען
אונאבאנדערליכען פערפאלקאממנונגסאונפאיהיגען בוכשטאבען . א.ז.וו. ,
מכל זאת נבין , כי המעט אשר התלמוד לא יעצר בעד השלמות , אבל
בהפך הוא מכשיר בני ישראל להשתלם ונותן להם היכולת ללכת בדרך
החיים , להבין ולהשכיל . ונעתיק הנה מדברי הנוצרי החכם הנודע
יוהנן בוקסדארף הראשון , מהקדמתו לספר השרשים ארמית ותלמודית
זו"ל : „בתלמוד נמצא הרבה למודים בחכמת אלקות , אשר עורם
גם היום מהוללים ומשובחים , גם נמצא בתלמוד הרבה משוורי קדמוניות
וזכרונות דברים אמתים מקדמותם של היהודים וכו' — התלמוד כולל גם
הרבה למודים נפלאים מחכמת המשפט (יורי) וחכמת הרפואה
(מעדיצין) וחכמת הטבע (פחיוק) וחכמת המדות והמוסר
(עטיקא) וחכמת ההנהגת המדינה (פאליטיק) וחכמת
הכוכבים (אסטראנאמיע) וזולתן מהחכמות והמדעים וכו' וכו' —
גם כולל התלמוד הרבה משלים יקרים מימי קדם ופתגמים נפלאים
ורעיונים נשגבים מלאים חרוד וחריפות ומאמרים והגיונים
מחוכמים , אין מספר למו , מהם המחזירים למוטב את הקורא
ומהם המחכמים אותו , ומהם המוסיפים לו לקח ורב למודים , וכמי
אבני שוהם המזהירים , כן מאמרי התלמוד מקשטים את לשון
העברית . , , והחכם רי"ב לעווינזאהן מביא בספרו היקר זרובבל עוד

הרבה עדיות מחכמי הנוצרים, שהפלינו מאד בשבח התלמיד, לפי
 שהיו בקיאים בו. והחכם הנוצרי בעללערמאנן מרבה לספר בשבח
 התלמוד ומדבר בספרו על גודל התועלויות הרבות היוצאות מלמוד
 התלמוד גם לחכמי הנוצרים ולסופריהם בכלל ולמלמדי דתם
 (טעהאלאנען) בפרט. ומתאונן על המתרשלים בלמוד התלמוד בזה
 הלשון: „מעהרערען קריסטליכען טעהאלאנען אונד אנדערען איזט דער
 תלמוד ניכט זא בעקאננט וויא ער עס פערדינט.“ וכן מתאונן גם החכם
 הנוצרי דעליטש כדברים כאלה: „דיא יודישע טראדיטיאן, וועלכע
 אונזערער לוצהערישען קירכע שטעטס אלס איינע דער ערכטען אויטא-
 ריטעטיין גאלט, וועלכע זיא דער פריפונג אונטערווארק, וואורדע אויס
 אונקונדע איגנארירט.“ ובימים האלו הנה זה החלו החכמים לסדר כל
 ענפי הידיעות שבתלמוד ולהציג כל אחד בפני עצמו בסדר יפה כראוי
 בספרים מיוחדים. החכם צונץ כתב ע"ד המטבעות העתיקים (נומיזמאטיק)
 וע"ד דין ומשפט (יורא) כתבו החכמים פאססעל פראנקעל,
 באדענהיימער. החכמים ד"ר. מ. פראנקעל והר"ר וואונדערבאר אספו
 בספריהם חכמת הרפואה (מעדיצין) והחכם ערמאנן אסף בחפניו כללי
 ההנדסה, החכם פיליפזאהן קבץ כעמיר גורנה חוקי הכלכלה (לאנדס
 וירטשאפט) והחכם גרעטץ העריך לפנינו את הכראנאלאגיע והחכם
 שווארץ את הגעאגראפיע והחכם לעווינזאהן אסף והעריך תולדות
 בעלי החיים בספרו „צאאלאגיע דעם תלמודס“ וכדומה עוד הרבה.
 כמה יגיעות יגיעו חכמי הזמן וכמה כסף יוציאו על נסיעותיהם
 הרחוקות, עד אשר יצליחו למצוא אחד מחנוטי מצרים, או מטבע
 עתיק יומין או חרס הנשבר ועצם כשעורה, יוקירו אותם מפז ויציגום
 למופת באוצר כלי המדה בין כל סגולות מלכים, ומדוע אפוא אינם
 שמים על לב להוקיר גם את התלמוד העתיק, אשר בתוכו נשאר רושם
 קיים מכל הנהיה והנעשה בשנים קדמוניות ומכל עלילות ומחשבות בני
 הזמן ההוא, ברשמי הברואים הקדמונים החקוקים בשטחי האדמה; אשר
 בו נשארו לזכרון קורות גוים שונים, דרכי מוסרם וארחות חייהם; אשר
 בו נשמרים דעות הקדמונים וידיעותיהם בטבעיות, באלהות ובנמוסים
 במשפטים; אשר בו יצהירו כפנינים דברי משל ומליצה, דברי חכמים

וחידותם, אמרי בינה ומוסר השכל, סוף דבר אשר בו יתעצם כל העולם הישן כפי שהיה! הכליף אמר שרף אוצר הספרים באלכסנדריא של מצרים, באמרו, כי מלבד תורת מהמד אין חפץ לאדם בכל ספר, ואתם אמנם תחפצו להחריב עולם - קדמוני בעת אשר תבלו ימיכם וכספיכם להציל משני הזמן דבר קל אחד משרידי הקדמוניות!! — התלמוד הוא העוף הפלאי פ ע נ י ק ס, אשר מתוך אפרו במערכת עצים ואש בספרד וביתר הארצות התעופף שנית לחיים איתן וחזק כשהיה. התלמוד הוא הסלמנדרה, אשר אין האור שולט בו, ובכל מדורות אש, אשר השליכוהו לא התחרך, לא שנו וריח נור לא עדת בו! — המו גוים ממו ממלכות, צורים נעתקו וגבעות משו והוא על מקומו יעמוד בשלום! נחלים יבשו ונשתו מים מנהרות וים התלמוד עוד מלא, כי עמו מקור חיים! כל הדוברים סרה על התלמוד הוא אם מאשר לא ידעו אותו ומאסו בו רק על פי שמועות לא נכונות, אשר איזו מתחכמים מעבירים אותם, או מאשר ישנאו את היהודים תכלית שנאה וצלמם יבזו, אבל היודעים אותו כהוגן והאוהבים את האמת והשלום, המה הגידו עליו תמיד ישרו. צא ולמד מה בקש המומר פפעפערקארן בעיר קעלן לעשות להתלמוד ולכל ספרי האמונה של היהודים, בקש לשרפם בעזרת הכמרים והממשלה, והחכם הנוצרי רייכלין הציל אותם מידו (בשנת 1510) בהוכחותיו הנאמנות, כי ישרים המה ולא עולתה במ!

— אמנם כן הוא, יאמרו לנו איזו קוראים, אמת נכון הדבר, שהתלמוד בעצמו חף מכל פשע ורעה לא תמצא בו, אבל בכ"ז רע רע הוא מצד פעולותיו, אשר יסבב ליהודים שיתעסקו אך בו כל הימים ובו כל מעינם, ומהליכות עולם ודברי דרך ארץ והשכלה הכללית יסור לבם. — נשיב לכם קוראים נכבדים, כי גם בזאת אין להאשים את התלמוד. הן חכמי התלמוד הרבו מאד להזהיר את היהודים על העסיקה בישובו של עולם. אמרו: אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות (אבות פ"א) ועוד אמרו: יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ, וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון (שם פ"ב) ואמרו עוד: אם אין דרך ארץ אין תורה (שם פ"ג). עוד

אמרו כל העוסק בתורה בלבד דומה כמו שאין לו אלוה
 (ע"ז י"ז ב') ועוד אמרו במכילתא על הפסוק והישר בעיניו תעשה (שמות
 ט"ו) והישר בעיניו תעשה זה משא ומתן, מלמד, שכל הנושא
 והנותן באמונה ורצה הבריות נוהה הימנו מעלה
 עליהם תוב כאלו קיים כל התורה כלה. ועוד אמרו
 מאמרים רבים כאלה, הנודעים לכל ואין מן הצורך להביאם. הסבה
 האמתית להתבודדות היהודים ולהתרחקותם מהשכלה הכללית היא
 ההרחקה, שמרחיקים אותם מכלל חברת עם הארץ והגבול שנותנים
 פני היהודים לאמר: עד פה תבוא ולא תוסיף. והיהודי
 המורדף מחברת עם ינוס לגבול עיר מקלטו, לספרי אמונתו, למצוא שם
 נוחם לנפשו הנענה, להנשא על כנפי דבריהם אל ימות עולם ושנות
 קדם, להתרחק מן ההוה אל העבר ולהתנחם בזכרונות קדומים. — כראי
 מוצק יציגו לעינינו את תכונת היהודי הנרדף דברי הנביא יחזקאל בן בוזי
 (א' א') ואני בתוך הגולה על נהר כבר נפתחו השמים
 ואראה מראות אלהים! יהודי בן-בוזי הנה בתוך הגולה הוא
 באמת על נהר כבר והעבר, שמה יתענג לראות כבודו והדרו בימי
 קדם ונפשו תתהלך בדגש מבתי מדרש חכמיו ונבוניו אל אחלי גבוריו
 אנשי מלחמה, החונים לצבאותם על שדה המערכה ודגלם יחריד את
 כל אויביהם, תצא השדה ותלין חפשי בכפרים ותסובב באין
 מעצור את כל הערים! יהודי בן בוזי, אשר בתוך הגולה לא ינחוחו
 להתערה כאזרח רענן בארצו, הנה לפניו באמת נפתחו השמים
 יהלך על כנפי רוח ויכנה ארמנות-הדמיון בשמים, יבקש לתנחומותיו
 ספרים עם ספורי נסים ונפלאות וילך לחסות בצל סודות ורמזים,
 יעזב הארץ ומראות הטבע ויראה מראות אלהים! — הניחו
 להאומלל הזה, אל נא תגרשוהו מבית תענוגיו ואל תהרסו את רכובו
 את עבי דמיונותיו ותקוותיו, פן תגדילו בזה את שברו ותמררו את
 חייו! ואולם אם להיטב את מצבו אתם רוצים, הנה זאת עשו:
 המתיקו לו את ההוה בזכיות, אזרח, הכניסו אותו בחברת ואמרו
 לו: שמך יהודי, לא יקרא שמך עוד יהודי כי אם רומי-יהודי יהיה
 שמך, אז ישליך לבדו את אלילי דמיונו ואת ספרי רמזיו וירון אחריכם
 בדרך ההשכלה, בידעו כי ע"ז יצמה לו כבוד ופרנסה וע"י למודיו

יקובל ברצון למשמרת עבודה וטוב הארץ יאכל, אז יהיה לו עם כל בני ארצו שפה אחת ודברים אלה הם וארץ רוסיה תתעשר עוד בשני מיליאן רוסים, חרוצים ובעלי כשרון! ...

הנה זאת היא תשובתנו על השאלה שלפנינו בדבר ספרי אמונת היהודים, ובכל לבבנו נברך את הממשלה הנדיבה, אשר מסרה חריצת המשפט בדבר הזה למשכילי היהודים, אות נאמן הוא לכל בני ישראל, כי אך את טובתם תדרוש וכל הפצה רק לעשות עמהם חסד ולנהלם במסלת האושר למטרה נאמנה, לכן בית ישראל הודו להממשלה כי טובה כי לעולם חסדה!

על השאלה החמישית מענין זה והיא:

(5) על איזו אופנים יש ליסד בית דפוס לעברים, שיוכל בעצמו להוציא לאור ספרים מועילים לכלל בני ישראל וכו' לפקוד ג"כ מספר הספרים כאלה, אם אך ישנם במציאות, או להראות אותם האנשים, שביכלתם לחבר ספרים כמו אלה ולהוציאם לאור?

הנה על השאלה הזאת אין לנו תשובה מספקת יותר ממה שדברנו בתשובתנו על השאלה השנית והשלישית: יזכור נא הקורא את כל הסבות האמורות למעלה, אשר בעדן הספרות-העברית בשפל המדרגה, אשר בעדן מעטים המה המחברים הטובים, וספרי חכמה מועילים לא יוכלו להתפשט בכל המון היהודים, אם כי רבים משתוקקים להם ויזכור נא ג"כ את התחבולה שזכרנו, להסיר בה כל הסבות הרעות וכל המכשולים ההם. כמדומה לנו, שאחרי כל הדברים הראשונים הנזכרים, הנה אך לשפת יתר יחשב, להשיב על השאלה הנוכחית. ועל יתר הדברים מהשאלה הזו: היינו להראות אותם האנשים, שביכלתם לחבר ספרים מועילים ולהוציאם לאור, הנה למורת רוחנו מוכרחים אנהנו להחריש, יען אשר אין ביכלתנו להראות אותם האנשים, החוסים בצל החכמה ובצל הכסף, שיוכלו להקדיש עתותיהם וכספם לבני עמם, לחבר ספרים ולהוציאם לאור ונניח מקום לאחרים להתגדר בזה.

ובענין בתי-הספר העברים, כבר דברנו עליהם במאמר הקודם, והמעין שמה בשום לב יראה, כי התרנו כל שלשת השאלות הנוגעות

בזה הענין. הלא הראינו לדעת סבת שפלות בתי-הספר, והסבה הראשית
 הנכונה, מפני מה לא עלתה עוד ביד הממשלה הנדיבה, לתקן בכלל
 מצב היהודים הפנימי, כאשר עם לבבה! הראינו ג"כ גודל הצורך לע"ע
 בבתי ספר מיוחדים לעברים וגם האמצעים, אשר על ידיהם ישתנה
 לטוב מצב בתי הספר ההם בפרט ומצב השתלמות היהודים בכלל. ואין
 לנו להוסיף פה כלום על כל מה שאמרנו שם באר היטב. — וראינו אמנם
 להעיר בסוף מאמרנו זה על איזו דברים, הכתובים בתחלת המאמר
 מטעם הממשלה, אשר בין הסבות לשפלות בתי הספר העברים בעיני
 הקאנסערוואטיווים תתחשב שם הסבה ההיא, אשר את מורי בתי
 הספר ההם עשו מתחלה מיהודים מלומדים מעצמם, והמה מבלי דעת
 סדרי הנהגת בתי הספר ומבלי דעת ג"כ, כי תעודת בית הספר אצל
 היהודים היא להיות רודף שלום בין הדת וצרכי העת החיה, הנה המעט
 אשר המורים האלו לא ישגיחו לכל זאת, כי עוד לבדם נתנו יד לפושעים
 במנהגים אשר לא כדת וכו', וחויז לזאת שאינם שומרים מנהגי דת ישראל
 החיצונים, עוד יוסיפו הקאנסערוואטיווים לשנוא אותם באמרם, כי הם
 לבדם שאבו כל השכלתם מספרי חכמי ישראל הקדמונים, שבדורות
 האמצעיים ומשתדלים להשכיל גם אחרים בי חוד בספרים האלה וכו'
 אשר הקאנסערוואטיווים שונאים אותם: — התולדה הנמשכת בחיוב
 מסכה כזו היא גלויה לכל, שיש להרחיק מבתי-הספר את המורים הרעים
 והרשעים, המלומדים מעצמם. אבל אחרי אשר גלויה לכל סתירת ההנחה
 והסבה הזאת בתשובתנו על השאלה השלישית, המראה בחוש ובנסיון,
 כי היהודים הקאנסערוואטיווים אינם שונאים את ספרי חכמייהם הקדמונים
 ועוד מכבדים אותם, וכי גם משכילי ישראל אינם רוצים להשכיל אחרים
 רק בי חוד בספרים כאלה, א"כ בטלה ההנחה בטלה התולדה, שהתכוונו
 למשוך ממנה. ובאמת יודעים הבל, כי מעולם לא נשמעה תלונה כזאת בקרב
 ישראל על המורים המלומדים מעצמם ביחוד. — ועל שאר הדברים
 מהסבה הזו נשיב, כי אלמלי ידענו, שהמורים המלומדים מעצמם הם
 סבת שפלות בתי-הספר אצל היהודים הקאנסערוואטיווים, להיות שאינם
 יודעים סדר הנהגת בתי הספר ולהשלים בין הדת וההשכלה, אז צוחנו
 ככרוכיא, לגרש את המקלקלים האלה מבתי הספר עד מהרה, מבלי תשאר

פרסה . המעט זאת , לו בעצמנו היינו מורים בבתי הספר ההם , אזי חשבנו לחובה קדושה המוטלת עלינו , לעזוב כרגע את מקום משמרתנו ולהיות למופת לבני מרי , להמורים המלומדים מעצמם ; אבל מה נעשה , אם ברור לנו כשמש כצהרים , כי גם המורים האלה , שכלו חוק למודם בבתי מדרש הרבנים , גם הם , אויה לנו , לא זכו בעיני היהודים הקאנסערוואטיווים ! והמה אם לא ישנאום עוד יותר , הנה נוכל להעיד נאמנה , כי עכ"פ ישנאום לא פחות מהמורים המלומדים מעצמם , ונקוה כי לא ימצא גם אחד אשר יזכר עדותנו , ונקוה ג"כ כי לא מעטים ימצאו אשר יעידו , כי שנאת הקאנסערוואטיווים להמלומדים בבתי הספר גדולה הרבה משנאתם למלומדים מעצמם , והם עוד מלעיבים בראשונים , אשר אינם בקיאים בספרות העברית וכספרי חכמיהם כמו האחרונים , אם כי אנחנו מצדנו לא נשלול חלילה הידיעה הזאת מהמלומדים בבתי הספר , ורבים מהם יש , הכוללים בתוכם תורה והכמה כאחת , לכן כאשר יבחרו אמצעים לתקן מצב בתי הספר אין מן הצורך להרחיק את כל המורים המלומדים מעצמם , אבל אם הם אך נודעים למלומדים ויודעי מחסורי הזמן , אז ראוי לקרבם ולספחם אל משמרת עבודת המורה בבתי הספר ולא נכון להפקיע זכותם , ואדרבה עוד ראוי ונכון להוקיר אותם , לפי שבעצמם יגעו להשכיל להיטב , וביגיעת נפשם חתרו בעולם ים זועף לבוא אל ההשכלה מחוץ הפצם . רבת שבעה לה נפשם הלעג השאננים , רבת שכנה לה נפשם עם שונאי ההשכלה ורבת צררו אותם תמיד ! אם לקחו חלקם מעוקצה של ההשכלה ראוי כי יקחו חלקם גם מדובשה ! —

